

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo osakond

Janet Laidla
17. sajandi ajalookirjutaja raamaturiiul

Magistritöö

Juhendaja: *prof emer* Sulev Vahtre

Tartu 2006

Sisukord

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	4
ANALÜÜSI ALUSMATERJAL	8
HISTORIOGRAAFIA	14
I PEATÜKK. EUROOPA VARAUUSAEGNE AJALOOKIRJUTUS	17
HUMANISTLIKU AJALOOKIRJUTUSE SÜND ITAALIAS.....	17
HUMANISTLIKULE AJALOOKIRJUTUSELE ISELOOMULIKUD JOONED.....	18
LORENZO VALLA JA ALLIKAKRIITIKA ALGUS.....	22
PROTESTANTLIK AJALOOKÄSITLUS	24
ANTIKVAARNE SUUND	26
MAADEAVASTUSED JA ÜLDAJALUGU	28
ITAALIA HUMANISM	29
PRANTSUSE JURISTID JA IDEAALNE AJALUGU	32
REFORMATSIOON JA RAHVUSLIK HISTORIOGRAAFIA SAKSAMAAL	37
MADALMAAD	40
SUURBRITANNIA JA KROONIKAD.....	41
ROOTSI JA TAANI VARAUUSAEGNE AJALOOKIRJUTUS	43
POOLA LADINAKEELNE HISTORIOGRAAFIA.....	48
RENESSANSAJASTU VAIM?	48
II PEATÜKK. ALLIKATE KASUTAMISEST	50
MORITZ BRANDIS	51
FREDERICH MENIUS.....	52
PAUL EINHORN	52
THOMAS HIÄRN	53
GUSTAV VON LODE-DAVID WERNER.....	54
CASPAR VON CEUMERN	55
CHRISTIAN KELCH	55
JOHANN VON BLOMBERG	56
LIIVIMAA AJALOOKIRJUTUS	58
III PEATÜKK. AUTORID	70
ANTIKAUTORID.....	70
KESKAEGSED AUTORID	71
VARAUUSAEGSED ALLIKAD. SAKSA AUTORID.....	72
KOHALIKUD AUTORID.....	72
SKANDINAAVIA AUTORID.....	73
POOLA, LEEDU, PREISI JA UNGARI AUTORID.....	73
PRANTSUSMAA, SUURBRITANNIA, ITAALIA, HISPAANIA JA MADALMAAD	74
ALLIKATE ERINEVAD ŽANRID.....	74
POPULAARSEMAD AUTORID JA NENDE POPULAARSUSE VÕIMALIKUD PÕHJUSED	75
KÄTTESAADAVUSEST.....	76
KOKKUVÕTE	93
SUMMARY	96

KASUTATUD KIRJANDUS:.....99

**LISA 1. KROONIKUTE POOLT KASUTATUD AUTORITE NIMEKIRJAD
.....107**

LISA 2. 17. SAJANDI BALTI AJALOOKIRJUTAJA RAAMATUKOGU.....117

Sissejuhatus

Iga ajalugu on kaasaja ajalugu.

- Benedetto Croce

Sarnaselt paljudele teistele kirjutab Toomas Karjahärm *Ajaloolase käsiraamatus*, et teaduslik ajalookirjutus tekkis “valgustusajal ja eriti Saksa valgustusajaloo hilisemal perioodil...”¹ Ta jätkab, et just selle perioodi ajaloolased mõistsid ajaloo ja poliitika lahutamise, arhiivide kasutamise ning põhjuslikkuse leidmise olulisust.² Samalaadsel arvamusel on mitmed autorid Lääne³ ning ka Balti historiograafias.⁴ Siiski rõhutavad mitmed uuemad varauusaja historiograafia käsitlused, et ka varauusaegses Euroopas liikusid mitmed mõtted nii ajaloo ja poliitika omavaheliste suhete; arhiivide ja dokumentide kasutamise; kui ka põhjuste, ajendite ja motiivide leidmise kohta. Kas ja kuidas need omakorda erinesid 19. sajandil toimunud muutustest, on eraldi arutlusteema.

Kui Katri Raigi sõnul on 16. sajand varauusaegse Balti ajalookirjutuse kõrgaeg,⁵ ning teaduslik ajalookirjutus arenes välja alles 18. sajandil, siis kuidas iseloomustada 17. sajandi ajalookirjutust? Antud töö sihiks ei ole anda sellele küsimusele ammendavat vastust, küll aga uurida selle teema üht alaprobleemi – selgitada, millised allikaid tundsid ja kasutasid 17. sajandi Balti kroonikakirjutajad. Selline probleemipüstitus tekkis kirjutades bakalaureusetööd Thomas Hiärnist⁶, kes nimetas oma Balti ajaloo alases töös ohtrasti mitmeid kohalikke ja kaugemalt pärit autoreid. Samuti on talitanud teistedki 17. sajandi ajalookirjutajad, kes nimetasid mitmeid autoreid.

Mitmete Balti kroonikakirjutajate allikaid on käsitletud varemgi, kuid tavaliselt ühe peatükina kogu autorit ja tema teost analüüsisivas monograafias. Headeks näideteks siin

¹ **Karjahärm, Toomas.** *Ajaloolase käsiraamat*. Tallinn, Argo, 2004; 31

² Samas

³ Nagu tõdeb **Kelley, Donald R.** *Foundations of Modern Historical Scholarship. Language, Law and History in the French Renaissance*. New York & London, Columbia University Press, 1970; 5

⁴ Georg von Rauchi poolt toimetatud *Geschichte der Baltischen Geschichtsschreibung* paigutab teadusliku ajalookirjutuse alguse 19. sajandisse nagu selgub teose teise osa üldpealkirjast: “Anfänge wissenschaftlicher Geschichtsschreibung, forschungsfördernde Einrichtungen und Genealogische Literatur.” *Geschichte der Deutschbaltischen Geschichtsschreibung* (Hrsg Georg von Rauch). Köln, Wien, Böhlau, 1986

⁵ **Raik, Katri.** Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal // *Ajalooline Ajakiri* 2001/4 (115): 5-26; 7

⁶ **Laidla, Janet.** *Thomas Hiärn ja tema Eesti, Liivi- ja Lätimaa ajalugu*. Peaseminaritöö, Tartu, 2004. Käsikiri Tartu Ülikoolis Ajaloo osakonnas

Leonid Arbusowi artikkel Henriku kroonikast,⁷ Paul Johanseni uurimus Balthasar Russowist,⁸ Ulrich Mölleri uurimus Johan Lohmüllerist⁹ ja Katri Raigi uurimus Franz Nyenstede kroonikast.¹⁰ Kelchi allikaid ja nende kasutust on põgusalt käsitletud ka Ivar Leimus “Tõlkija eessõnas”.¹¹ Samuti on oma peaseminaritöös Moritz Brandise allikaid uurinud Erki Teder,¹² kes suures osas analüüsib allikakasutuse puhul just seda, mida siinkirjutaja ei tee – uurib, millised teated millistest (ka nimetamata) allikatest pärinevad. Hämmastav on asjaolu, kui paljudele ulatuslikult kasutatud allikatele Brandis tegelikult ei viita.

Balti kroonikakirjutajate välismaiste autorite kasutamise temaatika süvendatud käsitlemise olulisusele on tähelepanu juhtinud prof Sulev Vahtre.¹³ Eelkõige peab ta silmas sadakonda autorit, kelle teosed sisaldavad arvestatavaid andmeid siinse ajaloo kohta. Antud töös on tähelepanu pööratud kõikidele analüüsi aluseks võetud kaheksas teoses nimetatud autoritele, kelle üldarv ületas kaheksa piiri. Kõiki neid polnud kroonikud ilmselt ise käes hoidnud ega põhjalikult kasutanud, ent nad teadsid nende olemasolust ning ka see faktor üksi on 17. sajandi kontekstis oluline.

Magistritöö eesmärgiks on uurida seda hulka autoreid, mis moodustas toleaege Baltikumi ajalookirjutaja nn raamatukogu – kuidas autorite valik oli sõltuvuses näiteks töö sisust, autori eesmärgist või haridusest või teose kättesaadavusest. See, milliseid autoreid siinsed 17. sajandi kroonikud tunnevad, peegeldab ka seda, milliste uuemate ajalookirjutuse suundade ja meetoditega kursis oldi ning võimaldab iseloomustada 17. sajandi Balti historiograafiat vähemalt sellest vaatenurgast.

Siinkohal tuleb tõdeda, et aluseks ei ole võetud rangelt võttes ainult 17. sajandi kroonikud. Moritz Brandise töö valmis 16. sajandi viimastel aastatel ning seda loetakse tavaliselt eelmisesse sajandisse kuuluvaks. Kuna aga selle töö teema, ulatus

⁷ **Arbusow, Leonid.** Die Handschriftliche Überlieferung des ‘Chronicon Livoniae’ Heinrichs von Lettland // *Latvias Universitatis Raksti 15*. Riga 1926: 189-341 Nimetab autoreid, kes on Henriku kroonikat kasutanud.

⁸ **Johansen, Paul.** *Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtschreiber*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 1996

⁹ **Möller, Ulrich.** *Johann Lohmüller und seine livländische Chronik “Warhaftig Histori”*. Lüneburg, Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001

¹⁰ **Raik, Katri.** *Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi algul*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004

¹¹ **Kelch, Christian.** *Liivimaa ajalugu*. Tõlkinud Ivar Leimus. Tartu, Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, 2004; XV-XXIII

¹² **Teder, Erki.** *Moritz Brandise kroonika allikad ja retseptioon*. Peaseminaritöö, Tartu, 2000. Käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo osakonnas.

¹³ **Vahtre, Sulev.** Meie vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest // *Ajalooline Ajakiri*. 2001/3 (114): 5-26; 23

ja allikate kasutamise viis vastas antud töö küsimuseasetusele paremini kui mõnede teiste siinkäsitletud tööde oma, jäi see sisse. Samuti on analüüsitud Johann von Blombergi kirjadest moodustatud kroonikat, mis ilmus Inglismaal ja Prantsusmaal 18. sajandi esimestel aastatel. Teiseks ei kirjutanud kõik siinkäsitletud autorid kroonikaid. Kroonikaks ei saa nimetada Caspar von Ceumerni entsüklopeedialaadset tööd, ega ka Paul Einhorni *Historia Lettica*'t ning Frederich Meniuse *Syntagma*'t. Teksti mitmekesisuse mõttes on siiski kasutatud mõisteid “kroonik”, “ajaloolane” sisuliselt kõige täpsema “ajalookirjutaja” sünonüümidenä. Kolmandaks võib mõiste “allikad” olla segadust tekitav. Allikatena mõistetakse siinkohal ajaloo ja geograafia alased teoseid, reisikirju, korograafiaid, mälestusi, jms., mida üks või teine kroonik on oma teoses nimeliselt maininud. See tähendab, välja on jäänud kõik dokumendid ja ürikud ning need teosed, millele ei ole otseselt viidatud ja mille kasutamist vaid oletatakse. Täpsemalt on vaatluse alla võetud 17. sajandi Balti ajalookirjutajate teostes nimetatud jutustavad allikad. Samas, et 17. sajandi kroonikad on antud magistritöö allikateks, on edaspidi selles töös allikateks nimetatud meie mõistes allikate allikaid.

Esimene peatükk annab kokkuvõtliku ülevaate Euroopa varauusaegses ajalookirjutuses toimunud arengutest alustades Itaalia renessansist kuni 17. sajandi lõpuni. Sellise, ehk pisut ootamatu, koha peal jääb käsitus pooleli ja ei lähe valgustusajani välja põhjusel, et hilisemad kui 17. sajandil levinud ideed ja meetodid ei jõudnud antud töös käsitletud kroonikuteni. Peatüki eesmärgiks ongi lühidalt kirjeldada olulisemaid muutusi metodoloogias, uuenduslikke ideid ning tähtsamaid autoreid, et hiljem välja selgitada, milline oli nende mõju Balti varauusaegsele historiograafiale.

Peatükk algab humanistliku ajalookirjutuse tekkimisega ning vaatlleb siis lähemalt neid tegureid, mis humanistliku ajalookäsitlust iseloomustasid – antiikkirjanduse taassündi, retoorika osa, tõesuse ja tõendite küsimust ja allikakriitikat. Samuti ajalooteadust tugevalt mõjutanud reformatsiooni ja maadeavastusi ning antikvaarse suuna ja kronoloogia arengut. Peatüki teine pool kirjeldab historiograafias toimuvat piirkonniti. Töö maht ei luba anda põhjalikku ülevaadet Euroopa varauusaegsest historiograafiast, seega on kirjeldatud Balti historiograafia vaatenurgast olulisemat ja märkimisväärsemat. Arvestades Skandinaavia, Preisi, Poola ja Leedu päritolu autorite osakaalu, on nende piirkondade ajalookirjutust kirjeldatud võrreldes näiteks Itaalia ja Prantsusmaa historiograafiaga teenimatult pealiskaudselt. Peatükk on valminud

põhiliselt kirjanduse põhjal ning mainitud teostega lähem tutvumine ei ole eesmärgiks võetud.

Teine peatükk vaatab kroonikute poolt kasutatud allikaid kroonikutest lähtuvalt. Kõigepealt tutvustatakse iga krooniku 'raamaturiulit' eraldi ning seejärel võrreldakse kroonikute allikate kasutamist omavahel. Vaadeldakse ka allikate kasutamise sõltumist näiteks töö teemast, kroonikute haridusest või päritolust.

Kolmas peatükk vaatab teemat allikate vaatenurgast – millistest ajaperioodidest, geograafilistest piirkondadest ja erinevatest žanridest on allikad pärit. Millised olid kõige populaarsemad teosed, millised haruldasemad. Peatükki teises pooles vaadeldakse ka raamatute kättesaadavusega seotud aspekte – raamatukaubandust, raamatukogude olukorda, kirjavahetuse osatähtsust ja seltskondlikku suhtlust.

Tööl on kaks lisa. Lisa 1 koosneb erinevate kroonikute poolt kasutatud autorite nimekirjadest kroonikute kaupa. Mitte väheoluline osa tööst on paigutatud lissasse 2, mis sisaldab antud töös kasutatud autorite koondnimestiku koos lühikeste eluloo kirjeldustega. Olulisemad neist on leidnud käsitlemist juba esimeses peatükis. Kogu lisa 2 on koostatud suuresti biograafiliste leksikonide ja entsüklopeediate abil.

Lisaks on tööl II peatüki lõpus (lk 62-69) 16 diagrammi ning III peatüki lõpus (lk 85-91) 10 tabelit, mis iseloomustavad erinevate kroonikute autorite kasutamist.

Analüüsi alusmaterjal

Käsitus rajaneb põhiliselt 17. sajandil kirjutatud Balti kroonikail, millede autoriteks on Moritz Brandis, Frederich Menius, Thomas Hiärn¹⁴, Paul Einhorn, Gustav von Lode-David Werner, Caspar von Ceumern, Christian Kelch ja Johann von Blomberg.

Valiku tegemisel on lähtunud peamiselt kahest printsiibist – rohke allikate nimetamine ja mitmekesisuse taotlemine. Mitmekesisust on taotletud just krooniku teema osas, et võrrelda erinevatel teemadel kirjutatud autorite raamatariulite erinevusi. Näiteks, mis vahe on Ceumerni ja Einhorni poolt kasutatavate allikate nimekirjadel kui esimese eesmärk on välja anda käsiraamat ja teisel kirjeldada lätlaste paganlikke kombeid? Või kas kahe kuramaalase Einhorni ja von Blombergi autorite nimekiri on sarnane?

Välja on jäänud mitmeid 17. sajandil valminud ajalooteoseid. Jürgen Helms näiteks seetõttu, et Tartus asub vaid tema töö kokkuvõte, Jacob Schotte kõne Liivimaa ajaloost on üsna lühike ja pealiskaudne ning lisaks ta nimetab suhteliselt vähe autoreid. Dionysius Fabricius avaldab samuti vähe allikaid.

Moritz Brandise kohta on teada niipalju, et ta oli ajavahemikus 1580-1593 Elert Kruse teenistuses, seejärel Eestimaa Rüütelkonna sekretär ning ta suri 1604. ja 1610. aasta vahel. Tema kroonika jõudis oma lõpliku kujuni umbes aastal 1600, kuid on oletatud, et ta ei jõudnud seda siiski lõpetada ning seetõttu ei üritanud ta seda ka oma eluajal trükki anda. Tekst levis käsikirjana ajani, mil selle toimetas Carl Julius Albert Paucker ning see 1842. aastal *Monumenta Livoniae antiquae* III köites ilmus. Brandis ise pidas end materjali kogujaks, mitte ajaloolaseks ning seetõttu vältis isikliku seisukoha võtmist. Lisaks allpool nimetatud autoritele kasutas ta ka rüütelkonna arhiivi.¹⁵

Brandise kroonika algab maa geograafilise kirjeldusega. Seejärel mainitakse rahvaid, kes siin elavad. Üsna mahuka osa moodustab kirjeldus muistsete skandinaavlaste suhetest kohaliku rahvaga. Seejärel kirjeldatakse pikemalt ristiusu tulekut ning 13.

¹⁴ Eelistan kasutada nimekuju Hiärn (mida kasutavad ka kroonika väljaandjad, A. Westren-Doll, Lutz Spelge ja Gottfried Etzold), mitte Hiärne (kasutavad näiteks Gadebusch, Bunge, R. Winkler, Leonid Arbusow, Sulev Vahtre, Sixten Humble) või Hjärne (Janis Zutis ja Ilmar Talve) põhjusel, et nii on ta ise oma käega kroonika tiitellehele kirja pannud. Samas oleks loomulikult õigustatud ka lähtuda sellest nimekujust, mis on enim levinud tema noorema kuulsama vena Urban Hiärne (Hjärne, Hjarne, Hearne, etc) puhul.

¹⁵ **Etzold, Gottfried.** Die Geschichtsschreibung der polnisch-schwedischen Zeit. // *Geschichte der Deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Hrsg. Georg von Rauch. Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1986: 43-62; 49-51

sajandi esimest poolt ning viiendas peatükis jõutakse Liivi ordu liitumiseni Saksa orduga. Kroonika viimase raamatu moodustavad mitmed dokumendid ja privileegid.

Frederich Meniuse (1593-1659) näol on tegemist *Academia Gustaviana* esimese ajaloo professoriga ja ainukese autoriga, kes seega pretendeerib professionaalse ajaloolase tiitlile. Menius õppis Friedlandi linnakoolis ja Rostocki ülikoolis ning tema nime on leitud ka Greifswaldi ülikooli matrikliraamatust.¹⁶ 1621. aastal siirdus ta Poola aladele ja töötas seal pastorina. Juba siis sai alguse tema huvi Liivimaa ajaloo vastu ning ta hakkas selle teemaga seonduvaid käsikirju koguma. Võimalik, et huvi ajaloo vastu äratasid ta sõbrad. 1630. aastal sai ta Tartu Gümnaasiumi ajaloo professoriks ning 1632. aastal *Academia Gustaviana* ajaloo ja muinsuste professoriks. Lisaks ajaloole oli tal ka teisi huvisid, näiteks ilmus 1633. aastal tema sulest teos Liivimaa õiguskorra arengust – *Historischer Prodomus des Liefvländischen Rechtens und Regiments*. Juba 1630. aastal avaldas ta sissejuhatava selgituse kavandatavale Liivimaa universaalajaloole. Sellest jõudis trükkis ilmuda vaid 1635. aastal esimene osa Liivimaa rahvastikust enne sakslaste tulekut – *Syntagma de origine Livonorum*. Antud töö seisukohast pole väheoluline teade, et tal olevat olnud oma aja kohta silmapaistev raamatukogu. 1630' lõpus tabasid teda mitmesugused probleemid (süüdistused kahenaisepidamises) ning ta oli sunnitud Tartust põgenema. Menius siirdus Stockholmi, kus ta sattus peagi samuti võimudega pahuksisse ja elu lõpul töötas Faluni vasekaevandustes.¹⁷ Võimalik, et Stockholmis tegeles ta 1640' aastatel Liivimaa ajaloo kirjutamisega edasi, millele viitab Kindralkuberner Gabriel Oxenstierna kiri kuninganna Kristiinale (13.01.1646), milles Oxenstierna tutvustab Meniuse isikut ja mainib, et tal on Liivimaa ajaloo kirjutamise tarbeks privileege, mis lubab tal kasutada kõiki kroonikaid ja akte, mis ta nii linnadest kui eraisikute käest leiab.¹⁸

Meniuse teostest on selle töö kirjutamisel analüüsitud *Syntagma de origine Livonorum*'i *Scriptores rerum Livonicarum* vahendusel. Töö peaks pealkirja järgi käsitlema liivlaste päritolu, kuid tegelikult annab see ülevaate Liivimaa esiajalooost kuni 1148. aastani. Teos algabki kohalike rahvaste päritolu, nimetuste ja liikumise käsitlemisega. Menius käsitleb teemat palju laiemalt ning kui Skandinaavia ja üsna

¹⁶ Sak, Kristi. Frederich Menius ja tema *Relatio // Jutustus Tartu Ülikooli inauguratsioonist*. Friedrich Menius 1632. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, 71-72

¹⁷ Sak, 72-76

¹⁸ Riksarkivet, Livonica II, vol. 71. Võlgnen tänu selle teate eest Marten Seppelile.

pikk Venemaa ajaloo kirjeldamine on põhjendatud, siis puudutab autor ka näiteks Kreekas toimuvat ja Aleksander Suure seiklusi. Alates *Anno Mundi* 3620 on raamatu ülesehitus kronoloogiline ning lisaks eelmainitule leiavad äramärkimist muistsete Skandinaavia kuningate, kangelaste ja kohalike rahvaste omavahelised suhted. Muuhulgas on Menius läti ja eesti keele näideteks toonud rahvalaulu katkendid koos nootidega.

Paul Einhorn oli Kuramaa pastor ja superintendent, kes suri 1655. aastal. Tema põhiliselt religioosse sisuga tööd ilmusid juba tema kaasajal.¹⁹ Antud töö kirjutamisel on kasutatud tema 1649. aastal ilmunud *Historia Lettica das ist Beschreibung der Lettischen Nation*.

Oma töö sissejuhatuses selgitab Einhorn, et on rahvaid, kelle ajaloost on vähe räägitud. Tema eesmärk on seda tühja kohta täita. Oma teoses räägib ta läti rahva päritolust, keelest, uskumustest, pidustustest, pulmade ja matustega seotud tavadest ning kommetest, valitsemisest, majandusest, toitudest, laste kasvatamisest, iseloomust ning lõpuks sellest, mida sakslaste tulek läti rahva jaoks kaasa tõi. Tihti toob ta võrdlevaid näiteid antiikajaloost.

Thomas Hiärn (1638-1678) sündis Ingerimaal pastori pojana ning õppis 1654-55 *Academia Gustavianas*, kust ta oli sunnitud sõja tõttu lahkuma. Hiljem töötas ta Bengt Horni erasekretärina ning mitmetes riigiametites kuni 1670. aastal sai ta Virtsu mõisa inspektoriks. Virtsus valmis ka tema mahukas kroonika *Ehst-, Lyff- und Lettländische Geschichte*.²⁰

Kroonika on jaotatud seitsmeks raamatuks. Esimene neist kirjeldab pikalt siinsete alade asendit, haldusjaotust ja loodust ning siinsete rahvaste päritolu, keeli, usundit, kombeid ning isegi arhitektuuri. Teises raamatus kirjeldab ta muistsete skandinaavia kuningate ja siinsete rahvaste omavahelist tihedat läbikäimist. Kolmas raamat algab traditsioonilise looga Bremeni kaupmeeste tulekust ning järgnevad raamatud kirjeldavad Balti ajalugu 1639. aastani. Tegelikult kavatses Hiärn kirjutada kaheksa raamatut ning jõuda välja oma kaasaega, kuid paraku ei jõudnud ta seda teha.²¹

Gustav von Lode (1633-1705) pärines vanast aadlisuguvõsast, oli Loodna ja Öötla mõisa omanik, meeskohtunik, Rootsi armee rittmeister, hiljem ooberst. Olla olnud

¹⁹ Etzold, 51-53

²⁰ Laidla, 3

²¹ Samas, 10

suur ajaloo huviline ja lasknud endale ladina keelest materjale tõlkida, mille tulemusena valmis 1674. aastal *Kurtzer Auszug derer Geschichte, die sich in Ehst-, Liv-, Lett-, Churland und Semgallen zugetragen vor und nach der Geburth Christi unsern Herrn und Seligmachers bis Anno 1677...* 1680. aastal olla tema laste koduõpetaja **David Werner** selle ladina keelde tõlkinud.²² Kumb oli teose tegelik autor ja kumb vaid tõlkimise algataja, on siiani vaidluse all ning seega tavatsetakse kasutada nimetust Lode-Weneri kroonika. Tööst on säilinud mitmeid käsikirju, kõige väärtuslikum neist asub Venemaa Teaduste Akadeemia Raamatukogus ning ainsana kõigist teadaolevatest käsikirjadest sisaldab nii saksa- kui ladinakeelset teksti.²³

Kroonika koosneb eessõnast ja kolmest raamatust. Esimene raamat räägib Eesti-, Liivi- ja Kuramaa esiajaloo kuni 1075. aastani. Teine raamat algab Eestimaa geograafia ja looduse kirjeldusega ning kirjeldab seejärel Eestimaa ajalugu 1075. aastast kuni 1677. aastani. Kolmas raamat räägib Liivimaa ajaloo ajaloo samal ajavahemikul.

Caspar von Ceumern (1613-1692) sündis Magdeburgis, õppis Rostocki ülikoolis ning töötas Liivimaal kõigepealt advokaadina, siis juba Liivimaa rüütelkonna sekretärina, Pärnu maakohtu kaasistujana, maakohtunikuna ja Liivimaa maanõunikuna. Aadliseisusesse tõsteti ta 1662. aastal. Ceumern tundis huvi siinse ajaloo, eriti aadliskonna ajaloo vastu, ning kogus mitmesuguseid dokumente ja privileege. 1690. aastal ilmus Riias *Theatridium Livonicum...*²⁴

Caspar von Ceumerni töö erineb oluliselt teistest siinkäsitletavatest teostest. Ceumern nimelt teab, et kohaliku ajaloo teemal on juba üht-teist ilmunud, kuid need on raskesti kättesaadavad ja loetavad ning sealt midagi otsida olevat hoopis keeruline.²⁵ Seega on tema eesmärgiks olnud pakkuda kompaktselt teatmeteost, milles lisaks ajaloolisele (valitsejate nimekirjad), on ka igasugust muud teavet. Ceumerni teeb aga huvitavaks tema töö sissejuhatuses antud hinnangud erinevatele kohalikele ajaloo teostele nagu Russow, Henning, Müller ja Menius. Russowile heidavad kõrgest soost isikud ette mitmeid vigu. Müllerit ta samuti ei usalda, sest tema teos olla Rostocki ülikooli poolt põlu alla pandud. Meniuse kohta nendib, et kuigi autor on Liivimaa ajaloo

²² **Mark, Lemmit.** *Eesti vanema historiograafia ajalugu I.* Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogu Käsikirjade ja Haruldaste Raamatute osakonnas. F 75, s 10, 267

²³ **Vahre, Sulev.** Balti kroonikate käsikirjadest Peterburi raamatukogudes // *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2002.* Tartu, Õpetatud Eesti Selts, 2004: 297-306; 303

²⁴ **Vahre, Sulev.** *Varauusaegne Balti ajalookirjutus.* II. Käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo osakonnas

²⁵ **Ceumern, Caspar von.** *Theatridium Livonicum...* Riga, G. M. Nöller, 1690, sissejuhatus

kirjutamisega algust teinud ja välja andnud nii *Intrada* kui *Syntagma*, siis on tema töö sealkohal pooleli jäänud.²⁶

Christian Kelch (1657-1710) sündis Pommeris ning õppis Stettini raekoolis ning seejärel Berliini Joachimsthali Gümnaasiumis. 1678. aastal astus ta Oderi-äärse Frankfurti ülikooli, kus ta teoloogiaprofessoritega rahul ei olnud ja seetõttu kuulus aasta aega kuulsa ajaloolase Johann Friedrich Beckmanni loenguid. Järgmisel aastal siirdus ta Rostocki, mille teoloogia õppejõududega ta rahule jäi, küll aga katkestas ta aasta pärast majanduslikel kaalutlustel õpingud ja siirdus raha teenimise eesmärgil Tallinna. Ta sai koduõpetaja koha praostide Andreas Forseliuse ja Reiner Brockmani juures Põltsamaal ja Laiusel. Kelch otsustas siiski siia jääda ja varsti sai ta Järva-Jaani kirikuõpetaja koha. Sel ajal, ajavahemikus 1688-1691, valmis ka tema kroonika esimene osa. Oma töö jaoks palus ta luba kasutada Tallinna linnaarhiivi materjale. Kroonika teine köide, *Continuation* avaldati alles 1875. aastal Johannes Lossiuse poolt. Põhjasõja ajal tuli Kelch Tallinnasse ning sai Niguliste kiriku pastori koha, kuid ta suri vahetult pärast seda katku.²⁷

Sarnaselt Lode-Weneri ja Hiärni kroonikatele kirjeldab ka Kelch siinset ajalugu vanemast ajaloost kuni autori kaasajani. Kelchi kroonika on isegi veel rohkem proportsioonist väljas kui tema eelkäijatel, pühendades varajasele ajale ning keskajale vaid väga väikese osa oma teosest.

Karl Johann von Blomberg oli Kuramaa aadlik, omas hertsogi õukonnas kõrget positsiooni ja reisis diplomaadina üle terve Euroopa. Tema Liivimaa ajalugu ilmus 1701. aastal Londonis ingliskeelsena ja 1705. ning 1706. aastal Utrechti prantsuskeelsena. Selliselt ei mõjutanud see töö siinset edasist ajalookirjutust,²⁸ kuid oma teistsuguse formaadi ja mitte-saksakeelsena on tegemist äärmiselt huvitava teosega.

Blombergi puhul tekib küsimus, kas tema kinnitus eessõnas, et tegemist on kirjadega, mis polnud mõeldud raamatuna väljaandmiseks ning seega ei ole stiilile tähelepanu pööratud, on tõsi või autori tagasihoidlikkus. I-XII kiri kirjeldavad Eesti- ja Liivimaa ajalugu enam-vähem kronoloogilises järjestuses lüüriliste vahepaladega siia-sinna. XIII-XVI kiri käsitlevad Kuramaad, Sempalliat ja Piltenet ning viimane XVIII kiri

²⁶ Ceumern, sissejuhatus

²⁷ **Winkler, R.** Beiträge zur Kenntniss des Chronisten Kelch und seiner Zeit // *Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands V.* Reval, 1900: 111-130

²⁸ Mark, Lemmit. Eesti vanema histriograafia ajalugu. Käsikiri TÜ KHO. F 75, s 10; 294-295, 301

puudutab tema reisimuljeid mitmetest Saksa õukondadest. Viimastes kirjades kirjeldab ta siiski põhiliselt piirkondade lähiajalugu, õukonnaelu, aadlike õigusi ja talupoegade olukorda.

Historiograafia

Esimeses peatükis on kasutatud põhiliselt mitmesuguseid uurimusi erinevate piirkondade varauusaegsest historiograafiast. Jälgitud on seda, et kirjandus oleks võimalikult kaasaegne, sest 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole hinnangud humanismile ning sellele järgnevale 17. sajandile on kohati pisut ülekohtused ning keskenduvad peamiselt autorite usaldusväärsele ja teose allikaväärtuse probleemile kui varauusaegse ajaloonägemuse analüüsile. Paraku aga ei ole ei kauaaegne Cambridge'i ülikooli professor Peter Burke ega Ameerika ajaloolane Donald R. Kelley viinud lõpule oma ambitsioonikaid projekte kirjutada üldkäsitlus Euroopa varauusaegsest historiograafiast, mis vahetaks välja sajandi alguses ilmunud Eduard Fueteri *Geschichte der neueren Historiographie*.²⁹

Kõige paremini on kirjandusega kaetud humanismi üldiseloomustus, kuigi ka seal esineb väga erinevaid arvamusi. Oluline teos renessanssajastu ajalooteadvusest pildi saamiseks on näiteks Peter Burke'i *The Renaissance Sense of the Past*.³⁰ Renessanssaja akadeemikute loominguist ja meetoditest andsid äärimisel laiahaardelise ja huvitava pildi Princetoni ülikooli kultuuriajaloo professori Anthony Graftoni mitmed esseed ja artiklid.

Piirkondlik historiograafia ajalugu on koostatud erinevate väga erisuguse sügavusega kirjutatud teoste põhjal. Näiteks on Chicago ülikooli ajalooprofessori Eric Cochrane teos Itaalia renessanssajastu historiograafiast³¹ väga mahukas ja sellest tingitult väga detailirikas. Teiste piirkondade puhul on siinkirjutaja käsutuses olnud vaid mitmesuguseid teoseid, mis käsitlevad mõnda kitsamat teemat või ajaperioodi. Näiteks Illinoisi ülikooli professoril George Hupperti *The Idea of Perfect History*³² eesmärk on asetada prantsuse 16. sajandi ajalookirjutus ajalooteaduse arengu üldisesse perspektiivi. Samas puudutas Johns Hopkinsi ülikooli ajalooprofessori Orest Ranumi paljulubava pealkirjaga, *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France*,³³ teos vaid 17. sajandi Prantsuse

²⁹ **Fueter, Eduard.** *Geschichte der Neueren Historiographie*. München u Berlin, R. Oldenbourg, 1925

³⁰ **Burke, Peter.** *The Renaissance Sense of the Past*. London, Edward Arnold, 1969

³¹ **Cochrane, Eric.** *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*. Chicago & London, The University of Chicago Press, 1981

³² **Huppert, George.** *The Idea of Perfect History. Historical Erudition and Historical Philosophy in Renaissance France*. Urbana, Chicago, London, University of Illinois Press, 1970

³³ **Ranum, Orest.** *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1980

õukonnahistoriograafiat ja jättis tähelepanuta näiteks teised 17. sajandi Prantsuse ajalookirjutuse suurkujud nagu de Thou ja Le Popelinière.

Ülevaade Skandinaavia historiograafiast põhineb suures osas kahel teosel – Uppsala ülikooli professor Kurt Johannessoni teos vendadest Johannes ja Olaus Magnusest ning Kopenhaageni Kuningliku Raamatukogu teadusi Karen Skovgard-Pederseni põhjalik analüüs kahe hollandlase Johannes Pontanuse ja Johannes Meursiuse panusest Taani ajalookirjutusse.³⁴ Mõningaid täiendusi Rootsi ajalookirjutuse kohta on tehtud sajandi alguses ilmunud Samuel E. Bringi *Rootsi ajaloo bibliograafilisest käsiraamrust*.³⁵

Stefan Benzi 2003. aastal ilmunud mahuka teose *Zwischen Tradition und Kritik. Katolische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich* bibliograafiat lugedes jäi mulje, et Saksa historiograafiast ongi viimase 80 aasta jooksul väga vähe kirjutatud. Nii ongi Saksa historiograafia käsitlus koostatud lisaks eelpoolmainitud teosele veel mõnede artiklite ja Adalbert Klempti teose *Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung zum Wandel des Geschichtsdenkens im 16. und 17. Jahrhundert*³⁶ põhjal. Teatava pettumuse valmistas Ulrich Muhlacki *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung: Die Vorgeschichte des Historismus*,³⁷ põhjusel, et kuigi raamatu eesmärgiks oligi haarata kogu Euroopas toimuvat, oleks siiski oodanud rohkem näiteid Saksamaa historiograafia vallas toimuvast.

Kolmanda peatüki teine pool on kirjutatud suuresti 2004/2005 õppeaastal Leuveni Katoliiklikus Ülikoolis kaitstud magistritöö³⁸ tarvis kogutud materjali põhjal. Kasutatud on mitmeid üldteoseid trükitud raamatu ajaloost varauusajal nagu Lucien

³⁴ **Johannesson, Kurt.** *The Renaissance of the Goths in Sixteenth Century.* Translated and edited by James Larson. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991 (orig. *Gotisk renässans*, 1982) ja **Skovgard-Pedersen, Karen.** *Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648): Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius.* Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 2002

³⁵ **Bring, Samuel E.** *Bibliografisk Handbok till Sveriges historia.* Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1934

³⁶ **Klempt, Adalbert.** *Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung zum Wandel des Geschichtsdenkens im 16. und 17. Jahrhundert.* Göttingen, Berlin, Frankfurt, Musterschaft Verlag, 1960

³⁷ **Muhlack, Ulrich.** *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung: Die Vorgeschichte des Historismus.* München, Beck, 1991

³⁸ **Laidla, Janet.** *The Movement of Historical Knowledge in Early Modern Europe.* Master's Thesis. Leuven, 2005. Käsikiri autori valduses.

Febvre'i ja Henri Jean Martin'i *The Coming of the Book*³⁹ ja Elizabeth Eisensteini *The Printing Press as an Agent of Change*.⁴⁰ Erinevate riikide raamatukaubandusega on tutvunud mitmete monograafiate läbi. Eesti- ja Liivimaa raamatukaubanduse ja raamatukogunduse kirjeldamisel on asendamatud olnud Frederich Puksoo, Liivi Aarma, Tiiu Reimo, Arild Bucholtzi ja Ojars Zandersi monograafiad ja artiklid.

Soovin tänada oma juhendajaid *prof emer* Sulev Vahtret toetuse ja nõuannete eest ja kõiki kannatlikke raamatukogutöötajaid üle Euroopa.

³⁹ **Febvre, Lucien ja Henri Jean Martin.** *The Coming of the Book.* London and New York, Verso, 1990

⁴⁰ **Eisenstein, Elizabeth.** *The Printing Press as an Agent of Change.* Cambridge, Cambridge University Press, 1979

I peatükk. Euroopa varauusaegne ajalookirjutus

Humanistliku ajalookirjutuse sünnid Itaalias

Renessansskunsti ja -kultuuri sünnimaaks loetakse ka pärast mõningasi selleteemalisi vaidlusi jätkuvalt Itaaliat ning sealt tuleb otsida ka renessansiaegse ajalooteaduse juuri. Saksa ajaloolane Eduard Fueter nimetab Petrarcat ja Boccacciot eelhumanistideks. Boccaccio kirjutas põhiliselt biograafilisi teoseid ja kuigi ta uuris allikaid, ei saanud allikakriitikast tema puhul veel juttugi olla. Samas ei kuulunud ajalugu ka tema põhihuvialade hulka.⁴¹ Esialgu seisneski humanistide põhiline huvi antiikkirjutuse avastamises ja suurenenud tähelepanu ajaloo vastu oli selle kõrvalnähuks.⁴²

Peter Burke'i arvates oli Petrarca üks esimesi, kes tunnetas minevikku. Tema ei võtnud Rooma varemeid iseenesestmõistetavalt ja oli huvitatud mineviku rekonstrueerimisest.⁴³ Petrarca oli samuti huvitatud ajaloo osast õigusteaduse õppimisel.⁴⁴

Varajased humanistid pärandasid järeltulevatele põlvetele tundmuse, et asjad muutuvad ajas ja lõid üldise skeemi nende muutuste kirjeldamiseks – ajalugu jagati vanaajaks, keskajaks ja uusajaks. Samuti näitasid nad, et antiikautoreid võib kasutada mudelina, mille järgi ajalooteoseid kirjutada. Paraku ei jõudnud need samad varajased humanistid kunagi ise sellise ajaloo kirjutamiseni. Mitte, et nad ei oleks tahtnud. Nad lihtsalt ei leidnud, et miski peale Vana-Kreeka ja Vana-Rooma ajaloo väärilis kirjutamist.⁴⁵

Esimeseks tõeliseks Itaalia humanistikks võib pidada Leonardo Brunit (c. 1370-1444) Tema *Historiarum Florentini Populi Libri XII* sisaldas praktiliselt kõiki neid omadusi, mis muutusid järgneva pooleteistsaja aasta jooksul ajalooteaduses oluliseks. Teos imiteeris nii vormi, stiili kui keele poolest klassikuid, kuid mitte alati. Üldiselt oli see kronoloogilises järjestuses, ent vahel andis autor mõne teema kohta rohkem informatsiooni. Oluliseks muutus põhimõte, et ajalugu annab elutarkusi. Kui isikute tegudest ja kõnedest ei tulnud see tarkus kohe välja, ei jätnud Bruni sellele erilist

⁴¹ Fueter, Eduard. *Geschichte der neueren Historiographie*. München und Berlin, R. Oldenbourg, 1925; 5-7

⁴² Fryde, E. B. *Humanism and Renaissance Historiography*. London, The Hambledon Press, 1983; 4

⁴³ Burke, Peter. *The Renaissance Sense of the Past*. London, Edward Arnold, 1969; 23

⁴⁴ Burke (1969), 32

⁴⁵ Cochrane, Eric. *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*. Chicago & London, University of Chicago Press, 1981; 15-17

tähelepanu osutamata. Üheks tingimuseks oli siiski, et ajalugu peab olema tõene. Bruni jaoks oli ajalugu ühe konkreetse teema ajalugu ja eelkõige poliitiline ajalugu.⁴⁶

Lisaks eelmainitule on Bruni teeneks ka see, et tänu oma kreeka keele oskusele tutvustas ta Lääne-Euroopa haritutele palju uut teavet antiikajaloo kohta. Kui pikka aega polnud Lääne-Euroopas kreeka keele õppimise vastu suuremat huvi üles näidatud, siis Manuel Chrysolorase saabumine Itaaliasse 1396. aastal vallandas kreeka keelsete tekstide jahtimise laine.⁴⁷

Humanistlikule ajalookirjutusele iseloomulikud jooned

Kuigi enamik ajalookirjutuse ajaloo uurijaid on põhilistes küsimustes ühisel arvamusel, leidub siiski erinevaid rõhuasetusi mitmete detailide osas – näiteks kas vorm oli siis tähtsam kui sisu, kui oskuslikult allikaid ikkagi kasutati, milliseid antiikeeskujusid või kui hoolikalt järgiti jne. Tegelikult sõltus see ilmselt siiski konkreetsest ajalookirjutajast ning vaatamata paljulubavale sissejuhatusele, kirjutasid mitmed toleaesged ajaloolased oma tööd valmis vastavalt oma võimetele.

Mis siis ikkagi olid need iseloomulikud jooned, mis eraldasid humanistliku ajalookirjutuse keskaegsest, mis Bruni puhul juba märgitud said – antiikeeskujud, narratiivne vorm, praktilisus ja tõesus.

Antiikkirjanduse populaarseks muutumine ei tähendanud seda, et keskajal ei oleks antiikkirjanikke tuntud, tunnustatud või kasutatud. Paljud antiikautorid olid läbi keskaja populaarsed ning neist on säilinud sadu käsikirju. Mitmed teosed küll “taasavastati” renessanssajal, kuid põhiliseks uuenduseks võib siiski pidada nende erinevat kasutamist. Nii itaallased kui Erasmus uskusid, et ühe korraliku riigi või kirikumehe koolitamiseks on tarvis tutvuda parimate klassikaliste kirjanduslike, filosoofiliste ja ajalooalaste teostega.⁴⁸

Vahel tutvuti antiikautorite teostega üsna põhjalikult. Nimelt oli renessanssajastul mõnedel õpetlastel komme antiikteksti väga põhjalikult kommenteerida. Kui näiteks Lorenzo Guidetti arvas, et raskelt mõistetavate terminitega lõigu võib vabalt vahele jätta kui see ei sisalda midagi eriti õpetlikku, siis Buonaccorso Massari jaoks tähendas teksti tõlgendamine iga selles oleva sõna ja lause põhjalikku analüüsi, et mõista, mida see tähendas nii autori kui tema kaasaegsete lugejate tarvis. Kui Guidetti õpilased

⁴⁶ Cochrane, 3-9

⁴⁷ Cochrane, 17-18

⁴⁸ **Grafton, Anthony.** *Commerce with the Classics: Ancient Books and Renaissance Readers.* University of Michigan Press, (1997) 2001; 137

oskasid hiljem ladina keelega elegantselt ümber käia, siis Massari õpilased said tohutul hulgal teadmisi antiikkultuuri detailide kohta ning meetodid allikate raskemate lõikude dešifreerimiseks.⁴⁹ Siit tuleneb ka keeleteaduse arengu seos ajaloo – võimatu oli mõista sõna kui ei tea selle konteksti.⁵⁰ Nii avastati, et igasugustel asjadel – ehitised, riided, seadused – on ajalugu.⁵¹

Lisaks antiikautorite teksti ja keelekasutuse põhjalikule tundmisele usuti, et ajalugu tuli samuti kirjutada vastavalt konkreetse antiik autori eeskujule.⁵² Siiski ei olnud kõik antiikajaloolased kogu varauusaja vältel ühtemoodi populaarsed.⁵³ Näiteks pööras Johannes Sleidanus (1506-1556) 16. sajandil stiilile selja ja tahtis kirjutada midagi praktilist ja kasulikku. Liviuse asemel sai tema eeskujuks Polybius.⁵⁴ Lisaks Liviusele ja Polybiusele võis järgida veel paljude teiste antiikajaloolaste stiili või meetodeid.

Antiikeeskujude järgimine või nendest loobumine tõi endaga kaasa nn sõja “vanade” (antiiksete) ja “uute” (moodsate) vahel. Alguse sai konflikt Prantsusmaalt ja levis siis Inglismaale. Vanade arvates on ainult klassikuid mõtet uurida ja jäljendada. Nad otsisid ideid ja stiili, uued aga meetodit ja tõendeid.⁵⁵ Tüli antiiksete ja modernsete vahel sisaldas kahte probleemistikku: filosoofid ja loodusteadlased vaidlesid selle üle, kas antiikautorid teadsid rohkem; kirjanduse ja kunsti vallas seisnes küsimus selles, kas antiikautorid on saavutanud kõrgeima taseme.⁵⁶ 17. sajandil muutus antiikautorite autoriteet segavaks teguriks.⁵⁷ Kuna renessanssaegsed humanistid väitsid, et antiikajal arendati humanitaarsed täiuslikkuseni, siis neid ju ületada enam polnud võimalik, kirjutada sai vaid sama hästi.⁵⁸

⁴⁹ **Grafton, Anthony.** *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450-1800.* Cambridge, Mass. & London, Harvard University Press, 1991; 24-26

⁵⁰ Burke (1969), 33

⁵¹ Samas, 39

⁵² Samas, 105

⁵³ Antiikajal ajaloolaste populaarsust on uurinud Peter Burke oma artiklis **Burke, Peter.** A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450-1700 // *History and Theory*. Vol. 5, No 2 (1966): 135-152. Võrdlus Euroopas populaarsemate antiikautorite ja Balti kroonikute hulgas enim kasutatust leidnud antiikautorite kohta vt. kolmas peatükk

⁵⁴ Burke (1969), 124

⁵⁵ **Harmsen, Theodor.** *Antiquarianism in the Augustan Age: Thomas Hearne 1678-1735.* Oxford, Peter Lang, 2000; 27

⁵⁶ **Levine, Joseph M.** *The Autonomy of History. Truth and Method from Erasmus to Gibbon.* Chicago and London, The University of Chicago Press, 1999; 128

⁵⁷ Levine (1999), 129

⁵⁸ Samas, 135-136

Humanism tõi endaga kaasa ajalooarengu annalistlikust kroonikast monograafiaks.⁵⁹ Osaliselt tulenes see sellest, et renessansajal peeti ajalugu retoorika osaks ja vormi kohati olulisemaks kui sisu. Rohkem kui keskaegse kirjanduse puhul pöörati tähelepanu struktuurile.⁶⁰ Kuigi retoorikal oli humanismiajal ajalooarengus väga suur osa, ei saa Hanna Gray väitel mingil juhul sellest järeldada, et humanistlik kirjandus oli ainult retooriline või näiteks, et humanism oli vaid kirjanduslik liikumine. Humanistide jaoks oli oluline, et haridus õpetaks inimest elama head ja ausat elu ning seega ei olnud tähtis tõde iseenesest, vaid inimesi tuli inspireerida selle tõe järgi ka praktiliselt käituma. Siin tuligi appi retoorika, sest tõde ja teadmised pidid jõudma lugejani kaunis pakendis.⁶¹ Kõnesid näiteks kasutati selleks, et seletada tegelaste motiive.⁶² See, et lisaks tuli leida oma elegantselt esitatud väidetele tõendusmaterjali, ei olnud ka antiikajaloolastele tundmatu väide.⁶³

Järgiti Cicero sententsi *Historia magistra vitae est* ning koos antiikajalookirjutuse ideaalidega tõsteti esile ka ajaloo õpetlikku omadust. Ajaloo õpetlikkuse idee ise tuleb stoikudelt.⁶⁴ Selle oluline element oli näite (*exemplum*) kasutamine. Näiteks võis kasutada ajaloolisi isikuid selleks, et defineerida Rooma voorusi.⁶⁵

Ajalugu pidi olema õpetlik ja kasulik.⁶⁶ See oli üks neljast teemaderingist, mida Horst Walter Blanke arvates humanistlikud ajalootraktaadid käsitlesid. Teine oli “ajaloo” mõiste ja tõesuse küsimus. Tema arvates ei soovitud luua uut distsipliini, sest ideaal oli antiik, oluline oli stiil, meetodist ja ajaloo usaldusväärsusest eriti ei räägitud. Ajalugu pidi küll olema tõene, kuid mingisuguseid konkreetseid kriteeriume selleks välja ei mõeldud.⁶⁷ Et antiik oli ideaal, võidi siinkohal samuti võtta eeskujul antiikautorite tõesuse kriteeriumid.

⁵⁹ Burke (1969), 120

⁶⁰ Samas, 105

⁶¹ **Gray, Hanna H.** Renaissance Humanism: the Pursuit of Eloquence // *Journal of the History of Ideas*. Vol 24, No 4 (Oct 1963): 497-514; 498-504

⁶² Burke (1969), 117

⁶³ Samas, 136-137

⁶⁴ **Nadel, George H.** Philosophy of History Before Historicism // *History and Theory*. Vol. 3, No. 3 (1964): 291-315; 294-295

⁶⁵ Nadel, 296-298

⁶⁶ **Blanke, Horst Walter.** Von Chytraeus zu Gatterer. Eine Skizze der Historik in Deutschland vom Humanismus bis zur Spätaufklärung // *Aufklärung und Historik. Aufsätze zur Entwicklung der Geschichtswissenschaft, Kirchengeschichte und Geschichtstheorie in der deutschen Aufklärung*. Spenner, Waltrop, 1991: 113-140; 118-119

⁶⁷ Blanke, 116-118

George H. Nadeli väitel olid ajaloo teooriad pärit roomlastelt (mitte kreeklastelt) ja nende hellenistlikelt alamatelt.⁶⁸ Ta arvas, et ajaloolase funktsiooni ei peaks tuletama üldistest ajaloolaste suundumustest vaid konkreetsete autorite sõnavõttudest. Polybius näiteks arvas, et ajaloolased peaksid ise sündmustes osalema, sest siis nad teavad, millest nad räägivad. Cicero kuulutas, et ajaloolane ei tohi kunagi kirja panna midagi, mis pole tõsi ning tal peab olema julgust kirja panna kogu tõde. Halikarnassose Dionysiuse arvates jällegi oli see, mida töösse lisada ja välja jätta, millega alustada ja millega lõpetada, siiski puhtalt stiili küsimus. Diodorus Siculus arvas hoopiski, et ajaloolane peab inimkonda ühendama. Tacitus tõi sündmuste mõjuteguritena sisse sotsiaalsed ja psühholoogilised faktorid. Samosata Lucianus käis Cicero jälgedes ning rõhutas tõe ja objektiivsuse olulisust. Tema jaoks oli ajaloolase ülesanne “rääkida lugu nii nagu see juhtus.” Näiteks kristlikud ajaloolased (Moses, Josephus, kirikuisad) ei juurelnud nii palju ajaloo teooria üle.⁶⁹

E. B. Fryde'i jaoks seisnes muutus keskajast renessanssaega ka selles, et usuti suutvat piisava tõestusmaterjali korral lahendada keerulisi vaidlusaluseid küsimusi.⁷⁰ Samuti asjaolu, et erinevalt keskaegsetest kroonikutest, kes tihtipeale keskendusid oma kaasaja sündmuste ülesmärkimisele, suudeti kirjeldada sündmusi, mis toimusid aastasadu varem.⁷¹ Peter Burke arvab, et üheks neist võib olla minevikutunnetus, mis tekkis just renessanssajal ja mida saab jälgida läbi kolme faktori.⁷²

1. anakronismi tunnetus – ajaloo perspektiivi ja muutuse tunnetus;⁷³
2. teadlikkus tõendite olemasolust – keskaja autorid kippusid rohkem usaldama autoriteete ja olid tihemini valmis oma fantaasiat kasutama ja dokumente võltsima;⁷⁴
3. huvi põhjuslikkuse vastu – mitte, et keskaegsed ajaloo teosed üldse ei demonstreerinud põhjuslikkust, nende jaoks ei olnud see diskussioone ja tõendeid vajav probleem. Lisaks olid keskaegsed kroonikad tihtipeale üles ehitatud rangelt annalistlikult.⁷⁵

⁶⁸ Nadel; 292

⁶⁹ Nadel, 298-304

⁷⁰ Fryde, 5

⁷¹ Samas, 8

⁷² Burke (1969), 1

⁷³ Samas

⁷⁴ Samas, 7

⁷⁵ Samas, 13

Selline ajaloo muutumise ja anakronismi tunnetamine koos keeleteaduse arenguga viis esimeste kuulsamate võltsitud dokumentide avastamise ja deklareerimiseni.

Lorenzo Valla ja allikakriitika algus

On mõnevõrra irooniline, et arvamuse, et paremad ajalooteosed sünnivad arhiivimaterjale kasutades, mitte kuulujuttude põhjal, tõi käibele üks 15. sajandi kuulsamaid võltsijaid Viterbo Annius.⁷⁶ Kuid just tema arendas oma võltsinguid valmistades välja esimesed moodsad teooriad allikate kriitilise lugemise osas.⁷⁷ Kuulsaks said selliste oskustega aga teised.

Juba Petrarca suutis tõestada, et ürik, milles Caesar vabastab Austria keisrivõimu alt, on võltsing.⁷⁸ Keskajal oli Freisingi Otto kahelnud Constantinuse kinkeüriku tõesuses ning mõtetes ei uskunud seda ka mitmed renessanssaja haritlased.⁷⁹ 15. sajandi keskel deklareerisid kaks meest, Reginald Pecock Inglismaal ja Lorenzo Valla Itaalias avalikult, et Constantinuse kinkeürik on hilisem võltsing.⁸⁰ Pecock ja Valla jõudsid sellele järeldusele väga erinevaid arutluskäike pidi, ent Joseph M. Levine ei pea kummagi mehe lähenemist modernselt teaduslikuks.⁸¹

Pecock tegeles loogika ja erinevate allikate võrdlemisega. Levine leiab, et tema arutluse tulemused on modernsed, mitte aga tema meetodid. Ta võrdles autoriteete ja valis nendest ühe välja. Ta ei uurinud, miks kinkeürik koostati. Lisaks ei olnud tema uurimistööl allikate osas põhjalik.⁸²

Valla *De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio* ilmus 1440. aastal. Valla lähenes dokumendile selle võimalikkuse (*plausibility*) vaatenurgast, ajaloolisest, filoloogilisest, juriidilisest ja moraalsest küljest.⁸³ Kõige edukam on filoloogiline rünnak, kuid ka temal esineb vigu ja puudusi allikate uurimisel. Ka tema ei uuri, miks see dokument siis ikkagi koostati ja millal. Valla eesmärk aga ei olnud kirjutada ajalugu, vaid kaitsta Napoli kuningat territoriaalsetes vaidlustes paavstiga.⁸⁴

⁷⁶ Grafton (1991), 29

⁷⁷ Samas, 80

⁷⁸ **Kelley, Donald R.** *Faces of History: Historical Inquiry from Herodotos to Herder*. New Haven & London, Yale University Press, 1998; 132-133

⁷⁹ Fryde, 17

⁸⁰ Peter Burke lisab sellesse nimekirja ka Nicholas Cusa; Burke (1969), 55. **Levine, Joseph M.** Reginald Pecock and Lorenzo Valla on the Donation of Constantine // *Studies in the Renaissance*, Vol 20 (1973): 118-143; 118

⁸¹ Levine (1973), 119

⁸² Samas, 132-133

⁸³ Samas, 138-139

⁸⁴ Samas, 141-142

Lisaks sellele, et Lorezo Vallat võib pidada allikakriitika üheks pioneeriks tõi ta uusi mõtteid ka ajalooeaduse valdkonnas. Linda Gardiner Janik analüüsib oma artiklis Valla ajaloo filosoofiat lähtudes Lorenzo Valla vastusest Bartolommeo Facio kriitikale Valla Aragoni kuninga Ferdinandi eluloole. Facio nimelt manitseb Vallat, et kui tema kirjeldus kuninga igapäevastest tegemistest ei vasta ettekujutusele, kuidas üks kuningas käituma peaks, ei peeta tema ajalugu usaldusväärseks. Tema jaoks ei ole vahet sellel, mida ajaloolane kirjutab ja sellel, mida ta heaks kiidab. Valla arvates peab ajalugu vastama faktidele, mitte ideaalidele. Ajalooline tõde avaldub kõigi asjassepuutuvate sündmuste detailses ja täpselt sõnastatud narratiivis. Kuigi ka tema pooldab teooriat, et ajaloo ülesanne on õpetada, ei tähenda see seda, et ajalugu peaks muutma või fakte ignoreerima. Mõlemad seisukohad pärinevad samast humanistlikust traditsioonist, ent Valla arvamus, et ajalugu tuleb esitada nii nagu ta oli, eristas teda mitmetest kaasaegsetest. Lisaks pärineb Vallalt tõdemus, et ajaloolane peab ise oskama hinnata, milline fakt on või tundub ajalooliselt (mitte moraalselt) tõepärane.⁸⁵

Vaidlused küsimuste üle, millised dokumendid on originaalid, millised institutsioonid kunagi eksisteerisid või millised pühakud eksisteerisid, aitasid kaasa mitmesuguste uute tehniliste distsipliinide, nagu paleograafia ja sfragistika, tekkele.⁸⁶ Humanismiga kaasnes ja ajalooeaduse arengule aitas kaasa hermeneutilise meetodi kasutamine klassikute lugemisel. See seisnes tekstide tõlgendamises, nende ebakohtade seletamises ja nende õpetuste lepitamises kristlusega.⁸⁷

17. sajandil arendati allikakriitilist meetodit edasi. Prantsuse teadlane Jean Mabillon (1632-1707) kirjutas raamatu *Diplomaatikast* (1681) ja pani sellega aluse kogu teadusharule – dokumentide dateerimise ja võltsitud dokumentide paljastamise kunstile. Ei tegeldud ainult vaimulike, vaid ka ilmalike dokumentidega.⁸⁸ Lisaks dokumentidele, puudutasid kaks 16. sajandi traktaati medalite ja müntide dateerimist ja võltsingute ära tundmist – Enea Vico *Arutlused vanadest medalitest* (Veneetsia, 1555) ja Antonio Augustíni *Dialoog medalistest* (Tarragona, 1587).⁸⁹

⁸⁵ Janik, Linda Gardiner. Lorenzo Valla: The Primacy of Rhetoric and the De-Moralization of History // *History and Theory*, Vol 12, No 4 (1973): 389-404; 395-404

⁸⁶ Grafton, Anthony. *The Footnote: A Curious History*. Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press, 1997; 167-168

⁸⁷ Grafton (2001); 6

⁸⁸ Burke (1969), 67

⁸⁹ Samas, 69

Protestantlik ajalookäsitlus

Kristluse allikate uurimine kasutades filoloogilisi meetodeid oli levinud ka Erasmuse ja tema õpilaste hulgas.⁹⁰ Reformatsioon aitas ajaloolastel rõhutada mõtet, et kirik on ajas muutunud.⁹¹ Piiblit hakati nägema ajaloolise dokumendina. Protestantide poolt esindas seda suunda kalvinist William Perkins ning tema seisukohta jagas ka Martin Luther.⁹² Tegelikult oli küll esimene, kes Piiblit ajalooallikana kasutas Porphyryus (233-304). Ta võrdles Piibli teateid teiste samaaegsete, näiteks Byblose Philo kirjutistega.⁹³

Kui 1582. aastal veel põletati Meltzis kooliõpetaja Noël Journet selle eest, et ta oli kuulutanud, et leidis Piiblis vigu ja vasturääkivusi, siis pool sajandit hiljem arutlesid juba mitmed õpetlased Piibli vasturääkivuste üle ning üritasid neid lahendada.⁹⁴ Erasmust kritiseeriti teravalt kui ta julges pärast põhjalikku võrdlust vanade kreekakeelsete käsikirjadega märkida, et Vulgata võib olla vigaselt tõlgitud.⁹⁵

Kuigi renessanssajastul sai ajaloost ilmalik žanr, ei tähendanud see religiooniajaloo (*sacred history*) kadumist. Katoliiklased uurisid tähtsate riigimeeste kõrval paavstide, kardinalide ja piiskoppide elulugusid.⁹⁶ Suure panuse religiooni ajalukku andsid mitmed ordud, kes kasutasid ajalugu oma eluviisi õigustamiseks ja kloostrielu traditsioonide säilitamiseks.⁹⁷ Ajalugu peeti jesuiitide koolides väga tähtsaks, eriti religiooniajalugu.⁹⁸

Tõe leidmisele pandi suurt rõhku – kui mõned religiooniajaloolased pidasid tähtsamaks usku, siis teised hindasid teaduses tõde.⁹⁹ Kuigi religiooni- ja humanistlikud ajaloolased leidsid ühise pinna – tõe leidmine ja originaaldokumentide kasutamine kui tee selleni, siis tõe mõiste oli nende jaoks pisut erinev. Leidus ka neid, kes arvasid, et kui katoliiklus on tõde, siis Antonio Possevinol on automaatselt õigus. Ka nende teemadering erines, sest religiooniajaloo eesmärk ei olnud kirjeldada suurte meeste tegusid, vaid Jumala tegusid läbi suurte meeste. Renessansiaegne

⁹⁰ **Shapiro, Barbara.** History and Natural History in Sixteenth- and Seventeenth-Century England: An Essay on the Relationship between Humanism and Science // *English Scientific Virtuosi in the 16th and 17th Centuries*. Los Angeles, 1979: 3-55, 6

⁹¹ Burke (1969), 40

⁹² Samas, 61

⁹³ Samas, 138

⁹⁴ Grafton (1991), 204-206

⁹⁵ Levine (1999), 35

⁹⁶ Cochrane, 445-446

⁹⁷ Samas, 449-451

⁹⁸ Samas, 454

⁹⁹ Samas, 464-465

religiooniajalugu ei ole sellegi poolest keskaegse jätk ega taasavastamine.¹⁰⁰ Üks näide humanistliku ja religiooniajaloo ühendamisest on Paolo Sarpi (1552-1623) Trenti kirikukogu ajalugu. Kuigi ta suutis humanistlikke standardeid religiooni ajaloos kasutada, jäi sündmuste kirjeldamisel välja religiooniajaloolastele oluline vaimne tasand.¹⁰¹ Sarpiga seostatakse ka poliitilise ajaloo teket, sest ta arvas, et kui inimesed väidavad, et nad lähtuvad ideaalidest, siis tegelikult juhinduvad nad isiklikest huvidest.¹⁰²

Religiooniajalugu kasutati ka ketserite vastu võitlemiseks.¹⁰³ Teiselt poolt, ka reformatsiooniliikumises üldiselt oli ajalool suhteliselt suur osa. Taotlesid ju reformijad mitte niivõrd kiriku uuendamist vaid just pöördumist tagasi kiriku algusaegades valitsevale puhtale kristlusele. Seetõttu muutus ajaloo uurimine oluliseks. Kuigi näiteks jesuiidid ei pannud Kelley arvates oma koolides nii suurt rõhku ajaloo õpetamisele kui Martin Luther, ega ei pööranud ajaloole niivõrd suurt tähelepanu Jean Calvin,¹⁰⁴ otsisid ka nemad oma seisukoha tõendamiseks materjali just ajaloost.¹⁰⁵ Kirikuajaloo uurimine hoogustus. Anthony Graftoni järgi hindasid poliitilised ajaloolased rohkem stiili ja pragmaatilisust ja kirikuajaloolased tõsisem uurimust.¹⁰⁶ Kirikuajaloo uurimisega sooviti näidata katoliku kiriku kõrvale kaldumist puhtast õpetusest ja see aitas ära tunda õiget kristlust ja õiget õpetust.¹⁰⁷

Luterlik reformatsioon mõjutas humanismi eriti Saksa kultuuriruumis väga tugevalt. Martin Luther oskas ajalugu kasutada ja selle olulisust hinnata. Siiski oli see Philipp Melanchthon, kes lõi protestantliku teaduste süsteemi, milles ajalool oli oluline osa.¹⁰⁸ Ta jagas ajaloo vaimulikuks ja ilmalikuks¹⁰⁹ ning tema meetod oli vähemalt teoorias tugevasti seotud allikatega. Ka Saksamaal tunti geograafia, kronoloogia ja genealoogia kasutamist ajaloolise argumentatsiooni jaoks, nende kasutamist nõudsid

¹⁰⁰ Cochrane, 466-468

¹⁰¹ Samas, 472-478

¹⁰² Burke (1969), 89

¹⁰³ Cochrane, 457

¹⁰⁴ **Kelley, Donald R.** Johann Sleidan and the Origins of History as a Profession // *The Journal of Modern History*, Vol. 52, No. 4 (Dec., 1980): 573-598; 580

¹⁰⁵ Grafton (1997); 158-160. Nagu ka Prantsusmaal ususõdade aegu: Kelley (1980), 585

¹⁰⁶ Grafton (1997), 164

¹⁰⁷ **Hammerstein, Notker.** *Jus und Historie: Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im späten 17. und im 18. Jahrhundert.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1972, 23

¹⁰⁸ Hammerstein, 19-22

¹⁰⁹ **Klempt, Adalbert.** *Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung zum Wandel des Geschichtsdenkens im 16. und 17. Jahrhundert.* Göttingen, Berlin, Frankfurt, Musterschaft Verlag, 1960; 19

kõik ajalookirjutajad. Ajalugu täiustati ja see oli muutumas iseseisvaks distsipliiniks.¹¹⁰

Samas oli oluline ajaloo ülesanne kui universaalne tunnistus jumalikust õiglusest. Melanchthon seadis Saksa ajalooteadvuse nelja maailmariigi doktriinile. Selline protestantlik-humanistlik ajalookäsitlus levis Carioni kroonikast Johann Sleidanuse, Reiner Reinecciuse, David Chyträuse ja Cellariuse *Historia Universalis*'eni.¹¹¹

Selle esimeseks esindajaks oli Martin Luther ise, kes erinevalt teistest reformatsiooniaegsetest suurtegelastest pööras väga suurt tähelepanu ajaloole. See oli seotud näiteks tema sooviga hariduse taset parandada. Näiteks nägi ta ette, et nii poisid kui tüdrukud peaksid koolis õppima ajalugu. Mitte ainult luterlased, vaid ka kalvinistid tegelesid ajaloo uurimisega. Näiteks Isaac Casaubon (1559-1614) järgis Petrarca ja Valla traditsiooni ning paljastas mitmeid võltsitud või valesti dateeritud tekste (näiteks Hermes Trismegistuse õpetused).¹¹²

Antikvaarne suund

Antiikajade (*antiquities, antiquitates*) uurimine oli varauusajal täiesti eraldiseisev distsipliin, mis tegeles vanaaja elu kõikide aspektide uurimisega. Kuigi nende temaatika kattus tihti ajaloolaste uurimustega, puudutasid antikvaaride tööd palju rohkemaid aspekte kui ajaloolaste tööd. Näiteks poliitilise ajaloo puhul ei piirdunud nad sündmuste kirjeldamisega ega isegi analüüsimisega vaid uurisid poliitilist elu – kuidas see oli organiseeritud, institutsioone, kombeid, tseremooniaid, administratiivset süsteemi.¹¹³

Antikvaarne suund kasvas osaliselt välja antiikkirjanduse kommentaaridest. Mõned renessanssajastu õpetlased nimelt kirjutasid või esitasid suuliselt pikki kommentaare praktiliselt iga vaatluse all oleva teose sõna kohta. Need kommentaarid võis hiljem koguda kokku erinevate teemade alla, nagu valitsemine, kultuur, religioon, kombed, jne.¹¹⁴ Antikvaarse suuna üks esiisaseid oli Varro (116-27 eKr), kes oli huvitatud muististest ja kronoloogiast ning kirjutas tänaseks vaid fragmentidena säilinud *De Lingua Latina*'t.¹¹⁵

¹¹⁰ Hammerstein, 24

¹¹¹ Samas, 25-26

¹¹² Burke (1969), 62

¹¹³ Cochrane, 423

¹¹⁴ Grafton (1991), 25-27; Levine, 115

¹¹⁵ Burke (1969), 139

Antikvaarne suund andis endast taas märke 14. ja 15. sajandil ning puhkes 16. ja 17. sajandil õide. Selles suuna esindajad ei lugenud ainult tekste, vaid tegelesid ka numismaatika ja arheoloogiaga. Lisaks olid nad, erinevalt tõsimeelsetest humanistidest, huvitatud keskaegsetest kroonikatest. Ka nemad alustasid dokumentide uurimist arhiivides. Nende kirjeldused arheoloogilistest ja arhitektuurilistest mälestusmärkidest muutusid järjest täpsemaks.¹¹⁶ Ühed esimesed renessansiaegseid teoseid olid Flavio Biondo *Roma instaurata* ja *Italia illustrata*. Mõlemad ühendasid geograafilise ja ajaloolise kirjelduse ning tuginesid ka arheoloogilisele materjalile.¹¹⁷

Antikvaarid lisasid ka mitmeid uusi allikaid – epigraafilisi, varemeid, kujusid, münte, medaleid ja teisi mittekirjalikke allikaid. Näiteks rekonstrueeriti enne Pompei ja Herculaneumi väljakaevamisi rooma elamu põhiplaan.¹¹⁸ Uue arheoloogilise leiu interpreteerimiseks oli tarvis väga paljusid vanu tekste uuesti läbi vaadata. Seega nõudsid antikvaarsed uurimused tihti rohkem koostööd kolleegidega teistes keskustes.¹¹⁹

Kuigi see oli autonoomne distsipliin, seostatakse selle algust samuti varajaste humanistidega. Samad teadlased võisid tegeleda mõlema alaga.¹²⁰ Nende metodoloogia sarnanes humanistlike ajaloolaste meetoditega.¹²¹ Antikvaare motiveeris tavaliselt mingi allikate või muististe kogum, nende eesmärk ei olnud õpetada eluks vajalikke omadusi ega mõne linna või riigi poliitilist elu edendada. Antikvaarid olid ka palju tihemini elukutselised õppejõud.¹²²

Neil ei olnud nii konkreetseid eeskujusid antiikkirjandusest kui ajaloolastel. Paljud võimalikud eeskujud olid ka hävinud. Lisaks Varrole, kasutati Aulus Gelliust, Strabonit ja Diodorus Siculust. Samuti ei pidanud nad pöörama nii palju tähelepanu teema ühtsusele, stiilile ega töö ülesehitusele.¹²³

Antikvaare huvitas see, et nad saaksid oma kollektsioonide või allikakogude jaoks luua süsteemi, mis siis puudutaks mingi teema või institutsiooni ajalugu ja päritolu. Ajaloolane oli huvitatud faktide ja sündmuste seletamisest ja tõlgendamisest – ta

¹¹⁶ Grafton (1997), 176-181

¹¹⁷ Shapiro, 5-6

¹¹⁸ Cochrane, 423-425

¹¹⁹ Cochrane, 429

¹²⁰ Samas, 430

¹²¹ Samas, 432

¹²² Samas, 435-437

¹²³ Samas, 438-441

esitas oma loo kausaalsust näitava narratiivina. Ajaloolased tavaliselt ei hinnanud antikvaari, kes oma hoolikuses võis leida allikatest uusi fakte, ent samas hoida elus mitmeid müüte. Kuna antikvaar tegeles kogu aeg ürikutega, oli ta teadlik probleemidest kronoloogia vallas, toimetamisel tekkivatest vigadest ja historiograafiliste üldistuste ohtlikkusest kui seda kasutada poliitikas. Theodor Harmseni hinnangul andsid 17. sajandi antikvaarid ajalooteadusele rohkem kui ajaloolased. Antikvaare huvitasid kiriku ja riigiasjade ajalugu ja päritolu. 16. sajandist saadik olid antikvaarid teadlikud riiklike arhiivide ja raamatukogude olulisusest nii poliitika kui ka teaduse vallas. Ottoni raamatukogu oli poliitilise vastupanu keskus ja Inglise kuninganna Elisabeti aegse Antikvaaride Seltsi põhiliikmed olid poliitiliselt aktiivsed. Osaliselt seetõttu ei olnud seltsil ka pikka eluiga.¹²⁴ 16.-18. sajandi antikvaarne suund sisaldas mitmeid distsipliine – arheoloogia, filoloogia, topograafia, loodusteaduse ja teaduse ajalugu.¹²⁵

Maadeavastused ja üldajalugu

Lisaks antiikkirjanduse taasavastamisele ja reformatsioonile mõjutasid toleaeegse inimese maailmapilti ja ajalooteadvust väga tugevasti maadeavastused. Huvi nende vastu oli suur ning ajalooteaduseid, reisikirju või korograafiaid (*chorography*) kirjutati sel perioodil väga palju. Nende kirjutamisel kasutati kriitiliselt uuritud allikaid, pealtnägijate kirjeldusi ja teaduslikke töid geograafide, kaarditegijate ja loodusteadlaste sulest.¹²⁶ Korograafia sündis traditsioonilisest kohalikust ajaloost ja antikvarianismist. See uuris geo-ajalugu või kohalikku ajalugu pöörates erilist tähelepanu muististele. Antiikautoritest oli siin eeskujuks Ptolemaios, taaselustas selle žanri Flavio Biondo oma *Italia illustrata*’ga.¹²⁷ Tema oli omakorda eeskujuks Conrad Celtise *Germania Illustrata*’le ja William Camdeni *Britannia*’le.¹²⁸ Barbara Schapiro arvates oli üks mõjuvaimaid ja meetoodiliselt kõige enam välja peetud maadeavastusega seotud korograafiaid José de Acosta *Historia de natural y moral de las Indias* (1590).¹²⁹

Teataval määral pani fakt, et on veel rahvaid, kes ei tea Jumalast midagi kõikuma universaalse ajaloo vanima osa ehk maailma loomise. Lisaks nentisid ajalookirjutajad,

¹²⁴ Harmsen, 24-26

¹²⁵ Samas, 165

¹²⁶ Schapiro, 7

¹²⁷ Burke (1969), 29

¹²⁸ Samas, 31

¹²⁹ Schapiro, 7

et tõelised universaalsed ajalood peaksid nüüd käsitlema tõesti terve maailma ajalugu. Kui 16. sajandil piirdus universaalajalugu nelja kuningriigi poliitilise elu kirjeldamisega, siis Georg Hornius oma *Arca Noae*'s lisas neile juurde ka egiptlased, hiinlased ja ameerika indiaanlased. Lisaks kirjeldas ta pikemalt eelpool mainitud rahvaste religiooni, kirjandust ja kunsti.¹³⁰

Itaalia humanism

Tulles nüüd pärast neid ekskursse tagasi Itaalia renessansi juurde tuleb tõdeda, et mõned kirjanikud ei pööranud Bruni uuendustele tähelepanu, teised võtsid üle vaid mõningaid stiililisi vorme ja fakte.¹³¹ Oli ka neid, kes võtsid Bruni meetodid omaks ja katsetasid neid järjest uute teemade käsitlemisel. Kui aga humanistlik biograafia ja filoloogia õitsesid edasi, toimus varsti pärast Bruni surma Firenze humanistliku historiograafia vallas langus.¹³²

Firenzest liikus humanistlik ajalookirjutus läbi Flavio Biondo Rooma, kus tema ideed panid aluse tervele ajalookoolkonnale Rooma kuuria juures. Biondo ise uuris hoolega Rooma linna ajalugu, seda nii arhiivimaterjalide kui ka säilinud kultuuriväärtuste põhjal ning koostas ebatäieliku kuid originaalse *Italia illustrata*. Roomas ei olnud alust kirjutada linna ajalugu ega sellist kroonikatraditsiooni nagu see, millele Firenzes toetuti ja lisaks Firenze mõjule aitas humanistliku historiograafia arengule Rooma kuurias kaasa Enea Silvio Piccolomini valimine paavst Pius II-ks. Ta sai aru, ajaloo poliitilistest kasutusvõimalustest ning tema kuulus *Cosmographia* teenis lisaks informatiivsele ka paavstluse tugevdamise ja kristlaskonna ühendamise eesmärgi. Piccolomini lükkas tagasi mitmed keskaegsed müüdid, nagu inglaste ja prantslaste Trooja päritolu ja pakkus nii palju teavet, et teost peeti oluliseks ka sajand hiljem.¹³³

Firenzest ja Roomast liikus humanistliku ajalookirjutuse traditsioon edasi teistesse Itaalia piirkondadesse, kuid seitsekümmend aastat pärast tekkimist leidis see end suremisohus – ei leitud eesmärgi, teemasid ega ühtsust metodoloogias. Ajalookirjutuse päästsid Itaalia sõjad, millede kirjeldamisega ajaloolased jälle oma koha leidsid.¹³⁴

¹³⁰ **Grafton, Anthony.** The World of Polyhistor: Humanism and Encyclopedism // *Central European History*. Vol. 18, No. 1 (1985): 31-47; 42

¹³¹ Cochrane, 20-21

¹³² Samas, 26-33

¹³³ Samas, 40-46

¹³⁴ Cochrane, 163

ajalugu. Samamoodi kutsuti Paolo Emili (Paulus Emilius) Veronast (suri 1529) 1483. aastal Prantsusmaale, kus ta uuris kohalikku ajalugu. Lucio Marineo (sünd 1444) aga reisis Hispaanias ja kirjutas selle riigi ajaloo.¹⁴² Lisaks Bonfinile sattus Kesk-Euroopasse Itaalia päritolu ohvitser Alexander Guagnini Veronast (suri 1614). Ta oli pikka aega Vitebski kindluse ülem ja tundis hästi poola keelt, kombeid ning seadusi.¹⁴³

Nende töö võttis kohalik lugejaskond Cochrane'i hinnangul hästi vastu ning allikmaterjalist ei tulnud neil samuti puudust. Itaalia ajaloolaste "vahelesegamine" oli tema arvates oluline, sest kohalikel oli raskusi kroonikatraditsioonist välja tulemisega. Tihtipeale oldi esimesed, kes allikaid kriitiliselt ja süstemaatiliselt kasutasid, kuid lähtudes rangelt Itaalia ajalookirjutuse eeskujudest, tegid nad vahel kohalikke olusid tundmata vigu. Nad purustasid kohalikke rahvaste päritolumüüte ning said konservatiivsemate kohalike ajaloolaste kriitika osaliseks, kuid tänu nende humanistlikule stiilile võeti nad sellegipoolest eeskujuks. Näiteks oli Vergil kuninganna Elisabeti ajal Inglise ajalookirjutuse mudeliks. Bonfini *Decades* oli nii populaarne, et see trükiti 15 korda viies erinevas keeles.¹⁴⁴

Tänu itaallastele, kes läksid välismaale, välismaalastele, kes tulid Itaaliasse ning kõigile, kes tõid endaga raamatuid kaasa, oli 16. sajandi lõpuks võimalik kodust lahkumata kirjutada ükskõik millise maailma paiga ajalugu vastavalt humanistlikele standarditele.¹⁴⁵ Seoses sellega tekkisid esimesed katsed asendada keskaegseid maailmakroonikaid uute humanistlike universaalajalookäsitlustega.¹⁴⁶ Paraku aga ei suudetud kirjutada teoseid, mis vastaksid humanistlikele standarditele. Tihti töötati ainult oma tekstidega teistest kolleegidest isolatsioonis ja ei suudetud oma allikatesse kriitiliselt suhtuda. Lisaks puudus universaalajaloo kirjutajatel vajalik antiikmudel, mille järgi oma tööd üles ehitada.¹⁴⁷

17. sajandi alguseks kannatas humanistlik ajalookirjutus mitme probleemi all – teemade puudus, isolatsioon teistest distsipliinidest (biograafia, antikvaarne suund, religioonijalugu) ning suutmatuse suhtuda eelkäijate töödesse kriitiliselt. Ajaloolased sõltusid liiga palju valitsejatest ja patroonidest, kelle vaadetele vastu ei tohtinud

¹⁴² Cochrane, 344-346

¹⁴³ Samas, 350

¹⁴⁴ Samas, 346-349

¹⁴⁵ Samas, 360

¹⁴⁶ Samas, 377

¹⁴⁷ Samas, 382-383

kirjutada. Mõned filosoofid nagu Lionardo Salutati ja Francesco Patrizzi (1529-1597) tõstasid küsimusi ajaloo väärtusest ja epistemoloogilisest alustest.¹⁴⁸ Patrizzi arvas, et seletamine on pigem filosoofide kui ajaloolaste töö.¹⁴⁹ Seletamine eeldab mingil määral üldistamist ja vaid vähesed ajaloolased tegid sellelaadseid katseid.¹⁵⁰ Ajaloo teoreetiliste probleemidega küll tegeldi, ent enamasti unustasid ajaloolased selle, mis eesõnas sai lubatud ja lähtusid oma teost kirjutades ühest reeglist – kirjutada ajalugu täpselt nii nagu antiikautorid seda olid teinud. Ajalugu kui kirjandus eraldus ajaloost kui uurimusest, jesuiitide õppekavad pöörasid vähe tähelepanu kaasaegsetele ajaloolastele ja vaikselt kaduski renessansiaegne ajalookirjutus Itaaliast, kus see oli sündinud. Põhja pool Alpe elas see aga edasi.¹⁵¹

Prantsuse juristid ja ideaalne ajalugu

Itaallased olid huvitatud ajaloo kiitmisest, selle kirjanduslikust ja moraalsest väärtusest. 16. sajandi II poolel hakati Prantsusmaal looma ajaloometodoloogiat, et parandada ajaloo pedagoogilist väärtust, uurida selle poliitilisi ja juriidilisi võimalusi. Nad nägid ajalugu sotsiaalteadusena ja üritasid sellest eraldi distsipliini teha.¹⁵² Ajaloo ametlik või institutsionaalne positsioon oli sel ajal üsna nõrk, sest seda ei peetud teaduseks ega vabaks kunstiks. Vaid protestantlikul Saksamaal, suuresti tänu Melanchthonile, loodi ülikoolides esimesed ajaloo professorid.¹⁵³

Prantsuse juristid peavad end Itaalia humanistide poolt saavutatu edasikandjateks. Nende tähtsamateks teeneteks võib pidada allikakriitika edasiarendamist ja ajaloo metodoloogia väljatöötamist. Lorenzo Valla ja teiste poolt välja töötatud allikakriitilisi ja filoloogilisi meetodeid rakendati kõigepealt Rooma õiguse ja Prantsuse õiguse ning ajaloo uurimiseks.¹⁵⁴ Ajalookunstist (*ars historica*) sai ajalooteadus.¹⁵⁵

Üheks tõukeks metodoloogia väljatöötamisel said pürronistide rünnakud ajaloo kui iseseisvaks kujuneva teaduse vastu. Nendest üks olulisimaid oli see, et pürronistide

¹⁴⁸ Cochrane, 479-482

¹⁴⁹ Burke (1969), 83

¹⁵⁰ Üks selline näide on Jean Bodin'i kliimateooria. Burke (1969), 84

¹⁵¹ Cochrane, 482-490

¹⁵² **Kelley, Donald R.** Historia integra: Francois Baudouin and his Conception of History // *Journal of the History of Ideas*, Vol 25, No 1., (1964): 35-57; 36

¹⁵³ Kelley (1964), 39-40

¹⁵⁴ Schapiro, 8

¹⁵⁵ Kelley (1980), 578

arvates ei olnud ajalooline teadmine üldse võimalik.¹⁵⁶ Cornelius Agrippa demonstreeris üsna veenvalt, et kuna ajalookirjutaja võib olla sündmustega mitte kursis ja edastada poolikut või vale informatsiooni või, veel hullem, meelega valetada, ei saa ajaloos kunagi olla miski kindel. Francesco Patrizzi mõtles samuti allikate ja ajalookirjutajate üle ning leidis, et “hea ajaloolane” kui selline eksisteerib, kuid ta ei saa sel juhul olla hästi informeeritud. See tähendab, et ajaloolane saab olla kas erapooletu või hästi informeeritud. Mitte kunagi ei saa ta olla mõlemat.¹⁵⁷ Seega võib ajalugu, isegi kui see on orienteeritud tõe poole, jõuda vaid selle lähedale.¹⁵⁸ Ka Rene Descartes suhtus ajalukku kui teadusesse üleolevalt ja pidas seda samaväärseks hobiks kui näiteks reisimist.¹⁵⁹ Descartes ja hiljem Francis Bacon pidasid humanistlikku õpetust lihtsalt ebateaduslikuks.¹⁶⁰

Esimesed konstruktiivsed vastuargumendid ilmusid Melchior Cano sulest. Ta uskus, et mingi usaldus inimese, sealhulgas ka ajaloolase, vastu on inimeksistentsi jaoks oluline. Kui mitmed autoriteetsed ajaloolased olid mõne sündmuse puhul ühel nõul, on see sündmus kindlasti toimunud. Lisaks eraldas Cano esmased allikad, pealtnägijad, ja hilisemad ülestähendused ehk kirjanduse.¹⁶¹

Kelley arvates on üks huvitavamaid Prantsuse ajalooteoretikuid Francois Baudouin, sest tema teostes võib näha, kuidas üritatakse ajalugu seostada teiste teadusaladega nagu rooma õigus, poliitikateadus, kirikuteadus, geograafia ja kronoloogia. Ta ühendab humanistlikku ajaloo konseptsiooni ajaloolise ja filoloogilise meetodiga, mis töötati välja rooma õiguse uurimiseks (nim. *mos gallicus*) ning universaalajaloo ideega.¹⁶²

Baudouin kutsus üles kirjutama tõest ajalugu. Tema jaoks olid olulised järgmised punktid: ajalugu ei ole seotud vabade kunstidega, ajalugu tegeleb eelkõige konkreetsete juhtude uurimisega, ajalugu tuleb eraldada poetikast ja renessanssajastu

¹⁵⁶ Franklin, Julian H. *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History*. Westport, Connecticut, 1977; 89

¹⁵⁷ Franklin, 86-100

¹⁵⁸ Schapiro, 6

¹⁵⁹ Grafton (1997), 206

¹⁶⁰ Grafton (1991), 1-3

¹⁶¹ Franklin, 103-111

¹⁶² Kelley (1964), 37-38

komme narratiivi vahele kangelaste kõnesid paigutada tuleb ära lõpetada – ajalugu on praktiline, mitte dramaatiline.¹⁶³

Erinevalt Cicerost nägi ta ajalookirjutust mitte kui kirjanduse liiki, vaid kui arenevat suhtumist minevikku ja ajalookirjutuse ajaloos progressi müütidest narratiivse ajalooni (ka Popelinière'i töös on sarnane mõte). Tema jaoks oli täiuslik ajalugu sünteesitud nägemus ajaloost, mida on võimalik saavutada filosoofil, kellele on õpetatud entsüklopeedilise humanismi tehnikat. Ajalugu oli bioloogiline, Polybiuse metafoori järgides, mitmest omavahel seotud osast koosnev keha. Ajalugu tuleb kirjutada kronoloogiliselt, et oleks võimalik ühelt poolt jälgida põhjust-tagajärge ning teiselt poolt ajaloolisi muutusi. Ajalugu oli ka geograafilises mõttes universaalne – pidi sisaldama kõikide maailma paikade ajalugu. Ka nende, millest enne teada ei olnud. Lisaks pidi ajalugu poliitiliste ja sõjaliste sündmuste kõrval uurima ka kirikuajalugu.¹⁶⁴

Francois Baudouin'i jaoks olid kõige paremateks allikateks kaasaegsete tunnistajate ülestähendused, kuid ta kutsub üles kasutama ka kirju, kõnesid, kunstiteoseid, münte, seadusekogusid, laule, eeposeid, kroonikaid, annaale ja arhiividokumente.¹⁶⁵

Esimese tõelise ajaloometodoloogia rajajaks peab Julian Franklin Jean Bodin'i. Tema *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* on juhend, kuidas ajalooteoseid lugeda. Kuigi ta hindab kõrgelt kaasaegset hästi informeeritud autorit, ilmub tema teosesse ka mõiste hilisemast kriitilisest autorist. Ideaalne ajaloolane on tema arvates pisut hilisem välismaa päritoluga autor, kes on küll hästi informeeritud, ent erapooletu ning keegi, kes oskab pöörata tähelepanu detailidele, mida kohalik autor võib pidada iseenesestmõistetavaks.¹⁶⁶ Jean Bodin lõi reeglid, kuidas hinnata ajaloolaste väiteid. Sellega lõi ta uue mõtlemisviisi – ajalugu ei leidunud antiikautorite teostes, see tuli rekonstrueerida nende põhjal.¹⁶⁷

Bodin'i ajaloost olid jumalik ettemääratus ja Fortuna täiesti kadunud.¹⁶⁸ Samuti suhtus ta ettevaatlikult kõikidesse üldistustesse.¹⁶⁹ Ta pani ette uurida universaalset

¹⁶³ Kelley (1964), 47-48

¹⁶⁴ Samas, 49-54

¹⁶⁵ Franklin, 129-136

¹⁶⁶ Samas, 140-141

¹⁶⁷ Grafton (1991), 28

¹⁶⁸ Huppert, George. *The Idea of Perfect History. Historical Erudition and Historical Philosophy in Renaissance France*. Urbana, Chicago, London, Univeristy of Illinois Press, 1970; 100

¹⁶⁹ Huppert, 96

ajalugu, mis peaks hõlmama kogu inimkonna minevikku. Selle uurimist peaks alustama hetkest, mil on esimest korda märgata tsivilisatsiooni tekkimist.¹⁷⁰

Erinevalt Canost, Baudouin'ist ja Bodin'ist, kes vastasid ajaloo vastu suunatud kriitikale meetodite kasutusele võtmisega, väitis Pierre Bayle, et ajalootõed on palju konkreetsemad, elule lähedasemad ja metafüüsiliselt kindlamad kui abstraktsed matemaatilised tõed.¹⁷¹ Ka Lorenzo Valla oli väitnud, et ajalugu oma konkreetuses ja praktilisuses on filosoofiast kõrgemal.¹⁷²

Ka väljaspool juristide ringi tunnetasid Prantsuse ajaloolased vajadust korraliku uurimistöö tulemusena ilmunud ajalooteoste järgi. Prantsusmaal olid keskaegsed kroonikad ja nende eeskujul kirjutatud fantastilisi müüte täis ajalooramatud populaarsed läbi terve 16. sajandi ning seda ka harituma rahva hulgas.¹⁷³ Üks sellistest müütidest oli prantslaste Trooja päritolu, millele heitis esimest korda varju Beatus Rhenatus, kes kirjutas, et Prantsuse alad vallutati germaani hõimude poolt. Kui Trooja legendidest suudeti veel loobuda, siis frankide germaani päritolu tunnistada ei tahetud. Alles 16. sajandi teisel poolel loobus enamik teaduslikkusele pürgivad ajaloolaseid prantslaste Trooja päritolu teooriast, mis aga 17. sajandil tasahilju jälle kasutusele võeti.¹⁷⁴

Robert Gaugin humanistlikud uuendused tema 1595. aastal välja antud Prantsusmaa ajaloos seisnesid põhiliselt stiiliküsimuses. Veronast pärit Paolo Emilio võttis üle Itaalia renessansi historiograafia normid ja jättis oma ajaloost välja kuulsad Prantsusmaa ajalugu puudutavad keskaegsed müüdid, kuid paraku asendas ta need uute, renessanssajastule kohaste, müütidega.¹⁷⁵ Itaalia humanistidelt õppisid prantslased tekstikriitika meetodeid, ajaloo poliitilise olemuse ja kasutuse ning üleoleva suhtumise keskaegsetesse kroonikatesse. Ajalookirjutust mõjutasid ka eelpoolmainitud prantsuse juristid, kes olid hakanud kasutama keelelist tekstikriitikat ja ajaloolist analüüsi Rooma õiguse uurimisel. Neilt õppisid ajaloolased, et on oluline kasutada originaalallikaid. Humanistlikud kolledžid õpetasid kriitiliselt analüüsima kirjanduslikke tekste. Nüüd rakendati neid oskusi mittekirjanduslike tekstide peal.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Huppert, 101-102

¹⁷¹ Grafton (1997), 208

¹⁷² Kelley (1980), 577

¹⁷³ Huppert, 14

¹⁷⁴ Samas, 173-179

¹⁷⁵ Huppert, 14-16

¹⁷⁶ Samas, 23-24

Oli üldine arusaam, et antiikajalugu on antiikajal ära kirjutatud ning seda ületada niikuinii ei suudeta. Türgil ja Ameerikal, näiteks, seevastu puudus üleskirjutatud ajalugu, seega olid need teemad, millel võis kirjutada. Samamoodi keskaja ajalugu, kus kirikuajaloos oli uusi perspektiive toonud protestantism ja poliitilisse ajalukku tõusev rahvuslus.¹⁷⁷

Estienne Pasquier *Recherches de la France* (1560) käsitles keskaegseid kroonikaid kui allikaid, mitte kui kirjandust.¹⁷⁸ Eesmärk oli mineviku sündmuseid rekonstrueerida.¹⁷⁹ Nii käis ta oma õpetajate ja eelkäijate jälgedes, sest seda metodoloogiat olid varem kasutatud, teiste hulgas Lorenzo Valla, Rotterdami Erasmus, Guillaume Budé, Andrea Alciato, Angelo Poliziano, Jacques Cujas, Beatus Rhenatus, François Baudouin ja François Hotman.¹⁸⁰ Budé näiteks demonstreeris, et tekstikriitika kombineeritult arheoloogiliste meetoditega võimaldab minevikku konkreetselt kirjeldada. Seega uuriti lisaks tekstidele ka raidkirju, hartasid, münte ja kronoloogiat.¹⁸¹

Oluline on asjaolu, et ka Pasquieri teostes mängisid faktorid nagu Fortuna ja jumalik ettemääratus üsna väikest osa.¹⁸² George Hupperti arvates on Pasquieri ajaloolane kriitika tema parematel hetkedel peaaegu moderne.¹⁸³ Tema esseed ei ole kogutud tervikuks ei rangelt temaatiliselt ega kronoloogilist printsiipi järgides.¹⁸⁴

George Hupperti arvates on 16. sajandi Prantsusmaa kõige professionaalsem ajalookirjutaja Nicolas Vignier, kes kirjutas Prantsusmaa ja Bretagne ajaloost ja kronoloogiast ning koostas tohutu *Bibliothèque historique* (Pariis, 1588). Selles on iga ajaloolase juurde märgitud teemad, millest ta on kirjutanud ning mitu raamatut ja mitu osa on ta välja andnud.¹⁸⁵ Ta suhtus kirikuajalukku nagu oleks see ilmalik ajalugu.¹⁸⁶

Kogu generatsiooni ajaloolise mõtlemise võtsid kokku Lancelot Voisin de La Polelinière'i teosed *Täiusliku ajaloo idee, Ajalugude ajalugu ja Prantsuse Uue Ajaloo projekt*. Ajalugu võib leida kõiges – ka lauludes, tantsudes ja sümbolites. Kõige

¹⁷⁷ Huppert, 30-31

¹⁷⁸ Samas, 32

¹⁷⁹ Samas, 34

¹⁸⁰ Samas, 35 ja 40

¹⁸¹ Samas, 41

¹⁸² Samas, 42

¹⁸³ Samas, 58

¹⁸⁴ Samas, 63

¹⁸⁵ Samas, 118-123

¹⁸⁶ Samas, 129

varasem ajalugu oli loomulik, kirja tundmisega saavutas ajalugu teise, poeetilise, taseme. Kolmas tase tähendas seda, et tähtsaid sündmusi hakati üles märkima ja oma viimase, neljanda, tasemeni jõudis ajalugu Herodotosega. Ajalooteaduses pärast Herodotost uusi arenguid toimunud ei ole.¹⁸⁷ Täiusliku ajaloo ideaalne saavutus oleks mineviku täielik avastamine, kuigi see on siiski kättesaamatu ideaal.¹⁸⁸

17. sajandil ei võetud Uue Ajaloo teooriaid vastu. Ajalooline kriitika samastati libertinismiga. Sellegipoolest loeti 16. sajandi ajaloolaste, juristide ja filoloogide teoseid ning nende meetodeid kasutati. Vaid filosoofia nende taga kadus.¹⁸⁹ Pürronistlik kriitika muutus järjest tugevamaks ja usaldusväärsemaks kui 17. sajandi ajalookirjutus üritas valitsejate meelepärane olla ja kaldus üha rohkem fantaasia valda.¹⁹⁰

Oluline 17. sajandi autor oli Jean-Auguste de Thou (1553-1617). Oma suurteost *Historia sui temporis* koostas ta 1546. aastast 1607. aastani. Ta kaldus universaalajaloo poole, kuid Prantsusmaa jäi siiski ta huvi keskpunkti. De Thou kirjutas ajalugu riigimehena ning oli mõjutatud Guiccardinist. Poliitiliselt hoidis ta gallikaanide poole ning üritas tõestada, et Prantsusmaa huvides on usukonflikti katoliiklaste ja hugenottide vahel rahumeelselt lahendada. Tema töös puudus filosoofiline vundament, samuti ei loobunud ta Jumaliku karistuse motiivist.¹⁹¹

Reformatsioon ja rahvuslik historiograafia Saksamaal

Renessanssaja Saksamaal suhtuti kõigesse, mis puudutas Itaaliat või Roomat sügava umbusuga. See oli seotud paavstide ja keisrite keeruliste omavaheliste suhetega.¹⁹² Kaasa ei aidanud see, et itaallased suhtusid sakslastesse kui barbaritesse. Vaid Aeneas Silvius Piccolomini looming avaldas sakslastele rohkem mõju.

Itaalia linnriikide ühiskonna ülesehitus oli Saksa Rahva Püha Rooma keisririigi osadest väga erinev. Humanism võttis seetõttu samuti siin pisut teise kaju. Mõnedes punktides – mitte üldistes põhialustes – kaldus see kõrvale Itaalia eeskujudest. Esimene tegur, mis Saksa humanismi oluliselt mõjutas, oli luterlik reformatsioon. Philipp Melanchthoni poolt ümber kirjutatud Johannes Carioni kroonika pani paika

¹⁸⁷Huppert, 135-138

¹⁸⁸ Samas, 145

¹⁸⁹ Samas, 171-172

¹⁹⁰ Samas, 180

¹⁹¹ Fueter, 146-148

¹⁹² **Johannesson, Kurt.** *The Renaissance of the Goths in Sixteenth Century.* Translated and edited by James Larson. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991 (orig. *Gotisk renässans*, 1982), 87

luterliku ajalookäsitluse põhiteesid.¹⁹³ Melanchthoni mõjul tõusis ajalugu ka ülikoolides olulisemale kohale. Esimene ajaloo loeng toimus 1504. aastal Manizi ülikoolis, järgmine peeti Leipzgis kolm aastat hiljem. Ka esimesed ajaloo õppetoolid avati protestantlikes ülikoolides: Marburgis 1529. aastal, Tübingenis 1530. aastal ja Strasbourgis 1544. aastal.¹⁹⁴

Lisaks Carioni kroonikale kirjutas Johannes Sleidanus kaks olulist teost: protestantismi ajaloo ja *Neli maailmariiki*. Esimese kohta kommenteerib Kelley, et Sleidanuse nii poliitiline kui religioosne suunitlus ülendavad tema ajaloonägemuse tolaeagsete tippude, nagu näiteks Machiavelli, kohale.¹⁹⁵ Tema *Neli maailmariiki* jätkab Taanieli ettekuulutusest ja käib Orosiuse ajalookirjutuse jälgedes, ning mis, nagu eelpool mainitud, oli uuesti populaarseks saanud läbi Carioni ja Melanchthoni tööde. Jean Bodin'i hilisema kriitika põhjuseks võis olla pigem vastumeelsus imperialistliku ajalookäsitluse vastu, mitte niivõrd töö kvaliteet. Donald R. Kelley arvates täitis Sleidanus professionaalse ajaloolase rolli.¹⁹⁶

Teine Saksamaa humanismis tooniandev suund oli rahvusromantiline,¹⁹⁷ milles oli oluline osa Tacituse *Germanial*. Kui autorile järgnevate generatsioonide hulgas polnud *Germania* eriti populaarne, siis juba 4.-5. sajanditel oli töö üsna tuntud, 6. sajandil kasutas *Germania*'t näiteks Jordanes.¹⁹⁸ Karolingide renessansi ajal ilmus tekst korraks uuesti välja ja seda kasutas Fulda kloostri munk Rudolf. 1451. aastal saatis Vatikani raamatukogu rajaja paavst Nicolaus V (ametis 1447-1455) Ascali Enochi otsima käsikirju Põhja-Euroopast. Muuhulgas tõi ta kaasa ka Tacituse *Germania* käsikirja. *Germania* kasutamist soodustas see, et 15. sajandil oli antiiktekstidel rohkem kaalu kui varem ning lisaks oli Saksamaal maad võtmas patriotismilaine. Renessanssaja kirjamehed ühendasid kiiresti tekstis mainitud germaanid kaasaegse saksa keelt kõneleva rahvaga.¹⁹⁹

¹⁹³ Kelley (1980), 581

¹⁹⁴ Samas, 579-581

¹⁹⁵ Samas, 591-592

¹⁹⁶ Samas, 596-597

¹⁹⁷ **Hammerstein, Notker.** *Jus und Historie: Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im Späten 17. und im 18. Jahrhundert.* Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 1972; 19; **Muhlack, Ulrich.** *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung. Die Vorgeschichte des Historismus.* München, Verlag C. H. Beck, 1991; 47

¹⁹⁸ **Rivers, J. B.** Introduction // Tacitus. *Germania.* Oxford, 1999; 66

¹⁹⁹ Rivers, 68-70

Esimesena kasutas *Germania*'t poliitiliselt ära aga hoopis kardinal (hiljem paavst) Enea Silvio Piccolomini, kirjeldades lisaks Tacituse tekstile ka Caesari ja Straboni abil sakslasi kui vaeseid ja barbaarseid. Sakslaste endi hulgas populariseeris *Germania* Conrad Celtis (1459-1508), kes luges teosest terve loengusarja. Praktiliselt samal ajal kasutas Jakob Wimpheling (1450-1528) teiste autorite kõrval Tacitust tõestamaks, et Alsace on põline Saksa ala. Järgmistena kommenteerisid Tacituse *Germania*'t Saksa humanismi suurkujud Beatus Rhenatus, Andreas Althamer (c 1500-c1539) ja Philipp Melanchthon (1498-1560).²⁰⁰

Lisaks üldisele germaani rahva eneseteadvuse tõusule, tekkisid keisririigi eri piirkondades ka kohalikud 'rahvad' (*gentes*) – saksid, frangid, baierid, švaabid ja teised ühes oma päritolumüütidega.²⁰¹

Saksa humanismi kohaliku ajaloo kirjutajana on tähtsal kohal ka Albert Krantzi (1448-1517) tööd. Krantz õppis Rostocki ülikoolis ning oli hiljem sama ülikooli õppejõud, dekaan ja rektor. 1486. aastast oli ta Lübecki sündikus, seejärel Hamburgi *Ratskonsulent*, toomlektor ja toomdekaan.²⁰² Tema teosed ilmusid alles pärast tema surma – *Wandalia* 1519, *Saxonia* 1520, *Chronica regnorum aquilonarium* 1545/48 ja *Metropolis* alles 1548. Uppsala viimane katoliiklik piiskop Johannes Magnus kasutas tema käsikirju 1525. aastal.²⁰³ Jean Bodin luges teda ühe maa ajaloo, mitte universaalajaloo kirjutajaks.²⁰⁴ Oma tööde kirjutamisel olid talle eeskujuks näiteks Flavio Biondo *Italia illustrata* (1474) ja Enea Silvio Piccolomini *Bohemica* (1475). Kuigi ta alustas oma tööd geo-etnograafilise ekskursiooniga, jätkab ta seda mitte topograafiliselt vaid kronoloogilisest aspektist lähtudes.²⁰⁵ Ise on ta eeskujuks olnud näiteks David Chytraeusele, kes luges rohkem kui poolsada aastat hiljem samuti Rostocki ülikoolis loenguid.²⁰⁶

Stefan Benz otsis oma mahukas teoses vastust küsimusele, kas katoliiklik ajalookirjutus oli varauusajal protestantlikust kuidagi nõrgem. Kuigi Saksa

²⁰⁰ Samas, 71-73

²⁰¹ **Mertens, Dieter.** Landeschronistik im Zeitalter des Humanismus und ihre spätmittelalterlichen Wurzeln // *Deutsche Landesgeschichtsschreibung im Zeihen des Humanismus*. Hrsg: Franz Brendle, Dieter Mertens, Anton Schindling, Walter Ziegler. Stuttgart, Franz Steiner Forlag, 2001: 23-31; 25

²⁰² **Andermann, Ulrich.** Albert Krantz // *Deutsche Landesgeschichtsschreibung im Zeihen des Humanismus*. Hrsg: Franz Brendle, Dieter Mertens, Anton Schindling, Walter Ziegler. Stuttgart, Franz Steiner Forlag, 2001: 51-67; 51-52

²⁰³ Andermann, 52-54

²⁰⁴ Andermann, 56

²⁰⁵ Samas, 61

²⁰⁶ Samas, 66

katoliiklikes ülikoolides loeti enne 1750. aastat harva ajalooloenguid,²⁰⁷ ärgitas luterlaste tegevus ka neid tegutsema. Caesar Baronio kirjutas ümber annalistlikus vormis kirikuajaloo, ajaloolased töötasid valitsejate õukondades, samuti nagu protestantlikel aladel õitses maaajalookirjutus, arendati diplomaatikat ja tegeleti antikvaarsuste uurimisega.²⁰⁸

Madalmaad

16. sajandil ärgitas oma maa ajalooloole tähelepanu pöörama Madalmaade revolutsioon. Sajandi teisel poolel kirjutasid kaupmees ja konsul Emanuel van Meteren (1535-1612), notar Pieter Bor (1559-1635) ja riigimees Everhard van Reyd (1550-1602) kolm eraldiseisvat teost Madalmaade revolutsiooni algusest ja käigust. Ükski neist kolmest ei pidanud end professionaalseks ajalookirjutajaks, vaid nad kirjutasid tuleviku tarbeks üles oma nägemuse toimunud sündmustest. Ülesehituselt olid need annalistlikud. Kõik kolm kogusid hoolikalt mitmesuguseid dokumente, ürikuid ning mälestusi, kuid kui van Meteren ja Bor lubasid jääda erapooletuks, siis van Reyd teatas kindlalt, et tema seisab tõe poolel.²⁰⁹

17. sajandi I poole Hollandi historiograafias domineerisid Hugo Grotius (1583-1645) ja Pieter Corneliszoon Hooft (1581-1647).²¹⁰ Nad esindasid suunda, mille järgi hea ajaloolase jaoks ei pidanud ilmtingimata teostama pikaajalist uurimistööd, kommenteerima nimesid või kombeid ega paljastama oma allikaid.²¹¹ Stiiliküsimus oli kohati olulisem tõest.²¹² Grotius üritas ühendada oma antikvaarseid huvisid ametliku historiograafia nõuetega.²¹³ Justus Lipsiuse eeskujul oli esimene põhjus Jumal, vahel Fortuna, kuid otsiti ka teisi põhjusi.²¹⁴

²⁰⁷ **Benz, Stefan.** *Zwischen Tradition und Kritik. Katholische Geschichtsschreibung in barocken Heiligen Römischen Reich.* Husum, Matthiessen Verlag, 2003, 14

²⁰⁸ Benz, 674-680

²⁰⁹ **Janssen, A. E. M.** A 'Trias Historica' on the Revolt of the Netherlands: Emanuel van Meteren, Pieter Bor and Everhard van Reyd as Exponents of Contemporary Historiography // *Clio's Mirror. Historiography in Britain and Netherlands.* Ed. by A. C. Duke and C. A. Tamse. Zutphen, De Walburg Pers, 1985: 9-30

²¹⁰ **Haitsma Mulier, E. O. G.** Grotius, Hooft and the Writing of History in the Dutch Republic // *Clio's Mirror. Historiography in Britain and Netherlands.* Ed. by A. C. Duke and C. A. Tamse. Zutphen, De Walburg Pers, 1985: , 55

²¹¹ Haitsma Mulier, 56

²¹² Samas, 61

²¹³ Samas, 57

²¹⁴ Samas, 68

Ajaloo teaduslikest töödest valmis Madalmaades Gerhardus Johannes Vossiuse sulest *Ars historica* (1623), kus autor asetas ajaloo poeesiast kõrgemale tasemele ja ignoreeris sellega Aristoteelse jaotust. Tema jaoks oli historiograafia teadus.²¹⁵

Suurbritannia ja kroonikad

Humanistlik ajalookirjutus jõudis Inglismaale umbes samal ajal kui Prantsusmaale. Varajased humanistlikud teosed ilmusid Titus Liviuselt (Henri V biograafia) ja Bernhardus Andrielt (Henry VII elulugu) 15. sajandil ja 16. sajandi alguses. Hoopis kõrgemal tasemel oli Thomas More'ile (1478-1535) omistatud lõpetamata Richard III elulugu.²¹⁶

Esimeseks tõesti kõrgelt hinnatud ajaloolaseks sai Polydore Vergil. Ta oli riiklikuks historiograafiks hea valik, ent paraku ei antud talle mütoloogia osas rohkem vabadust kui Paulus Emiliusele Prantsusmaal. Vergil kirjutas hoolikalt järgides Blonduse koolkonna nõudeid,²¹⁷ kuid tema uus Inglismaa ajalugu ei leidnud esialgu Inglise haritlaste hulgas mingisugust heakskiitu. Ta nimelt üritas tõestada, et inglaste pärinemine Trooja Brutusest ja Monmouthi Geoffrey kirjeldused vanadest kuningatest ei pruugi olla tõesed.²¹⁸ Üks kriitikuteist oli näiteks John Leland, kes hakkas Vergilile vastukaaluks Inglise ajaloo kohta materjali koguma. Üldse kirjutati 16. sajandil veel palju kroonikaid – neid kirjutasid näiteks Hall, Holinshed, Grafton ja Stow.²¹⁹ Inglismaal oli kroonikakirjutamine väga visa kaduma ja veel 16. sajandi teisel poolel peeti kroonikat kõige sobivamaks ajalookirjutuse žanriks.²²⁰ “Kroonika” oligi sünonüümne mõistega “ajalugu”.²²¹ Veel isegi 17. sajandil trükiti ja loeti Inglismaal kroonikaid, kuid siis olid nad juba minetatud oma tähtsuse. Ajaloolaste jaoks muutus see ajalookirjutuse žanrist allikaliigiks.²²²

Vergili järgis William Camden (1551-1623), kes kirjutas *Britannia* (topograafilis-geograafiline kirjeldus Inglismaast, Šotimaast ja Irimaast) ja *Annales rerum*

²¹⁵ Haitsma Mulier, 63

²¹⁶ Fueter, 160-161

²¹⁷ Fueter, 164-165

²¹⁸ **Woolf, D. R.** *Reading History in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000; 23

²¹⁹ Fueter, 165-166

²²⁰ Woolf, 22

²²¹ Woolf, 24

²²² Samas, 48-49

Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha. Ta oli üks esimesi, kes väitis, et tema kaasajal ei saa rääkida eraldi poliitilisest ja kirikuajaloost.²²³

Firenze poliitilise ajalookoolkonna (Guiccardini) järglaseks peab Eduard Fueter Francis Baconit (1561-1626). Tema üks väheseid ajaloolaseid teoseid *The history and Reign of King Henry the Seventh* ilmus 1622. aastal. Baconi teoses *The Advancement of Learning* on ka üks tuntumaid ajaloo süstematiseerimiskatseid. Ta jagas ajaloo looduslikuks, riiklikuks, kiriku ja kirjanduslikuks (*natural, civil, ecclesiastical and literary*). Kõik need jagunesid omakorda väiksemateks kategooriateks.²²⁴

Inglismaa 17. sajandi ajalookirjutust mõjutasid suuresti kodusõjad. Edward Hyde (Lord Clarendon, 1609-1674) otsib oma teoses *History of the Rebellion and Civil Wars in England* kodusõja põhjuseid.²²⁵ Tema arvates olid sündmuste käigus mängus nii Jumala käsi kui ilmalikud huvid. Siiski ei analüüsi ta põhjusi eriti sügavalt.²²⁶ Fueter hindab Clarendoni oskust isikuid kirjeldada.²²⁷ Hiljem uuris filosoof Thomas Hobbes (1588-1679) kodusõdade põhjusi oma dialoogis *Behemoth*.²²⁸ Mõned 17. sajandi autorid puudutasid ka majanduslikke ja sotsiaalseid ajalootõlgendusi, mis "avastati" alles 18.- 19. sajandil. Näiteks James Harrington (1611-1677) arvas, et Inglise kuninga ja parunite võimu vaheline tasakaal sõltub maa omandisuhete tasakaalust.²²⁹

Šotlased olid sakslaste kõrval teine rahvas, kes ei oodanud, kuni mõni itaallane tuleb ja neile rahvusliku humanistlikus stiilis ajaloo kirjutab.²³⁰ Fueter nendib küll, et sellepärast on humanistlikul ajalookirjutusel Šotimaal ajaloolisele kriitikameelele pigem negatiivne mõju.²³¹ Šoti esimese kuulsama humanisti Hector Boece (Boethiuse) *Scotorum historiae a prima gentis origine II XIX* trükiti Pariis 1526. aastal ja Fueter peab selle suurimaks nõrkuseks, seda et "Da, wo ihn die gelehrte Sage im Stiche liess, erfand er nach dem Vorgange des Annius von Viterbo seine Chroniken

²²³ Fueter 166-167

²²⁴ **Bacon, Francis.** *The Advancement of Learning and New Atlantis*. Edited by Arthur Johnson. Oxford, Clarendon Press, 1974; 67

²²⁵ Fueter, 176-179

²²⁶ Burke (1969), 93

²²⁷ Fueter, 176-179

²²⁸ Burke (1969), 95

²²⁹ Samas, 100-101

²³⁰ **Momigliano, Arnaldo.** *The Classical Foundations of Modern Historiography*. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1990, 82

²³¹ Fueter, 171

*selbst.*²³² Momigliano aga leiab, et vähemalt on need head kodukootud võltsingud, mitte nagu järjekordne kriitik John Bale Polydore Vergilile ette heidab, et ta “*ploytinge our Englyshe chronycles most shamefullye with his Romishe lyes and other Italyshe beggerye.*”²³³ Teine olulisem Šoti humanist on John Buchannan (1506-1582), kelle *Rerum scoticarum historia* ilmus 1582. aastal Edinburgis. Vormilt on see Liviuse stiilis, kuid kriitikameel puudub temagi täiesti.²³⁴

Rootsi ja Taani varauusaegne ajalookirjutus

16. sajandi luterliku Rootsi historiograafiat mõjutasid oluliselt kahe katoliiklasest venna, Johannes ja Olaus Magnuse, teosed. Esimene Rootsi autor, kes kirjutas oma ajaloo renessansi ilukõne standarditele vastavas ladina keeles on ilmselt Johannes Magnus. Tal pidas teiste Euroopa humanistidega tihedat kirjavahetust²³⁵ ning vaidles avalikult Miechova Mattiasega gootide päritolu üle.²³⁶ Rootsi 20. sajandi ajaloolane Johan Nordström pidas Johannes Magnust üheks Rootsi mõjukaimaks ajaloolaseks, eriti 17. sajandil. See on seotud Rootsi suurriigi staatusega – võimas riik vajab väärikat ajalugu. Pärast esimest Rooma väljaannet aastal 1555, avaldati töö Baselis 1558, Kölnis 1567 ja Wittenbergis 1617. Praktiliselt kõik, kes järgnevatel sajanditel uurisid gooti rahvaste päritolu, lugesid Magnust.

Venna Olaus Magnuse teost *Historia de gentibus septentrionalibus* müüdi Euroopa turul isegi veel rohkem. Sajandi jooksul pärast esmakordset avaldamist ilmus üle 20 trüki ning tõlked prantsuse, itaalia, saksa ning inglise keelde.²³⁷

Omal ajal vastasid Magnuste tööd täpselt ajastu nõuetele: nad kasutasid laias valikus antiikallikaid (nii keskajal tuntuid kui renessanssajal avastatuid), lisaks kasutasid nad ohtralt Skandinaavia allikaid, et lisada antiikkirjandusele teavet ja parandada nende vigu. Kirjutatud olid raamatud retoorika reeglitest kinni pidades elegantses ladina keeles. Johannes Magnus lisas teksti sisse õpetlikke kõnesid järgides Cicero põhimõtet *historia magistra vitae est* ja Olaus Magnus järgis oma detailsetes kirjeldustes, alates lumehelveste kujust kuni veetaluste koletisteni, Pliniuse eeskju.²³⁸

²³² “Seal, kus õpetatud Saagad ta hätta jätavad, leiutab ta Viterbo Anniuse eeskujul oma kroonikat ise.” Fueter, 171-172

²³³ “külwab meie Inglise kroonikatesse kõige häbiväärsemalt oma Rooma valesid ja muid Itaalia viletsusi.” Momigliano (1990), 82

²³⁴ Fueter, 172-173

²³⁵ Johannesson, 42

²³⁶ Samas, 5-6

²³⁷ Samas, xix

²³⁸ Samas, xx

Johannes Magnus üritas oma lugejatele selgeks teha, et tema töö on kirjutatud kasutades kriitilisemat meelt ja uuemat metodoloogiat kui vanemad ajalooraamatud.²³⁹ Ajalooteose kirjutamine eeldas tema jaoks kättesaadavate allikate ja dokumentide läbitöötamist.²⁴⁰

17. sajandil, kui ajalooteadus hakkas humanismist eralduma, kõlasid ka esimesed kriitikanoodid Magnuste aadressil.²⁴¹ Johannes Messenius ja teised olid sellise ajalookäsitluse vastu. 17. sajandil hakati ka Rootsis välja andma antiik- ja keskaegsete autorite teoseid ning suurenes vajadus allikakriitilise meetodi järgi. Lisaks Messeniusele suhtusid Johannes Magnuse teosesse skeptiliselt ka Saksa päritolu õpetlased Johannes Loccenius, Johannes Schefferus ja Samuel Puffendorf. Sajandi lõpupoole lisandusid neile Olof Verelius, Claudius Örnhielm ja Erik Benzelius. Georg Stiernhielm ja Olof Rudbeck aga, lähtudes uutest suundadest platonistlikus hermeetilises ja kabalistlikes uuringutes ning keeleteaduses, kujutasid vanadele gootidele veelgi suursugusemat minevikku.²⁴²

Valitsejatest häiris Magnuste katoliiklus vaid Gustav Vasat. Tema järeltulijate, eriti Gustav II Adolphi ajal olid vendade tööd väga populaarsed.²⁴³ Gustav Vasa tellis hoopis Olaus Petri käest teose, mis pidi keskaegse Ericus Olai kroonika ümber töötama vastavalt kuninga maitsele ning lisama sinna sündmused Gustav Vasa valitsusajast. Petri suri enne oma töö valmimist.²⁴⁴ 1557. aastal, viis aastat pärast Olaus Petri surma, lasi Gustav Vasa ühel teisel piiskopil, Peder Svartil, kirjutada Rootsi ajalugu. Umbes samast ajast pärineb ka Olaus Petri vennale Laurentiusele omistatud kroonika, mis võrdleb Saxo Grammaticuse ja Jordanesi loomingut Rootsi vanade kroonikate ja dokumentidega. Ilmselt üritas Petri oma venna ajalugu ümber kirjutada luterliku vaimulikkonna vaatenurgast ja lisaks eemaldada tööst kõik vihjed sellele, kuidas vanad rootslased türanne troonilt tõukasid. Teose eesmärk oli näidata Johannes Magnuse kroonika valesid ja sellest välja jäetud fakte.²⁴⁵ Erik XIV ajal olid

²³⁹ Johannesson, 79

²⁴⁰ Samas, 83-84

²⁴¹ Samas, xx

²⁴² Samas, 222

²⁴³ Samas, xxi

²⁴⁴ Samas, 207

²⁴⁵ Samas, 211-212

kuningakoja seintel juba uhked vaibad, mis kujutasid Trooja, Vana Testamendi ja vanu gooti kuningaid.²⁴⁶ Gustav II Adolphi ajal tõlgiti Magnuse töö rootsi keelde.²⁴⁷

17. sajandi alguses andis Rootsis mitmeid ajaloolaseid teoseid välja Johannes Messenius. Temalt ilmus piiskoppide kroonika – *Chronicon episcoporum per Sveciam, Gothiam et Finlandiam* (1611), viie Rootsi vana linna kirjeldus – *Sveopentaprotopilis* (1611, rootsi keeles juba 1612) ning aadelkonnast – *Theatrum nobilitatis Svecanae* (1616).²⁴⁸ Sajandi esimesel poolel olid tegevad ka Erik Göranson Tegel, Aegidius Girs ja Petrus Petrejus. Viimaselt ilmus 1615 *Regni Muschovitici sciographa* (saksa keeles 1620), milles ta kirjeldas Venemaa ajalugu, topograafiat, usu- ja igapäevaelu.²⁴⁹

1666. aastal loodi Antikvaarsuste komitee, millel oli president, kuus assessorit ning hulk muid ametimehi. Muuhulgas pidi komitee juhatama ka arheoloogilisi kaevamisi. Kuni 1690. aastani oli selle asukoht Uppsalas, siis toodi see Stockholmi ümber.²⁵⁰ Antikvaarsuste komitee tegevustega olid järgnevalt seotud näiteks Olof Verelius, kes oli 1662. aastast Rootsi antikvaarsuste professor. 1664. aastal ilmus temalt *Gothrici et Rolfi, Westrogothiae regnum historia* ning 1674. aastal vanim islandi saagade väljaanne *Hervarar saga*. Johannes Schefferus kirjutas oma teiste laialdaste huvide kõrval ka Uppsala ajaloo (*Upsalia antiqua*, 1666). Üle-Euroopalise tähtsusega oli aga tema *Lapponia* (1673), mis tõlgiti üsna kiiresti saksa, inglise, hollandi, prantsuse ja rootsi keelde.²⁵¹

Johannes Magnuse niinimetatud patriootilis-fantastilist suunda jätkas Olof Rudbeck, kes õppis alguses arstiteadust ja loodusteadusi, kuni Verelius palus tal *Hervarar saga* juurde kaardi joonistada. See kaart *Atland eller Manheim* sisaldab nii Skandinaavia kui antiikaegseid müüte.²⁵² Kindlasti ei saa mainimata jätta Saksa päritolu kuningliku historiograafi Samuel Puffendorfi tegevust. Tema peateos *De rebus a Carolo*

²⁴⁶ Johannesson, 215

²⁴⁷ Samas, 221

²⁴⁸ **Bring, Samuel E.** *Bibliografisk Handbok till Sveriges Historia*. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1934; 170

²⁴⁹ Bring, 174-175

²⁵⁰ Samas, 176

²⁵¹ Samas, 179

²⁵² Samas, 179-180

Gustavo, Sueciae rege, gestis commentariorum libri septem ilmus 1696. aastal Nürnbergis.²⁵³

Johannes Magnuse töö ei olnud eeskujuks ainult rootslastele, vaid ärgitas ka taanlasi otsima inimest, kes kirjutaks Taani ajaloo sama elegantses ladina keeles ja humanismi nõuetele vastavalt.²⁵⁴ Taanlastele oli Magnuse töö lausa pinnuks silmas.²⁵⁵ Pole ka ime. Kui 1514. aastal avaldati Pariisis Iodocus Badius Ascensiuse poolt Saxo Grammaticuse kroonika, pidas Erasmus selle ladina keelt ja stiili eeskujulikuks ja kogu tööd äärmiselt oluliseks allikaks Põhjamaade ajaloo kohta. Johannes Magnuse eesmärgiks oli olnud ka selle teose mõju neutraliseerimine.²⁵⁶

Reformatsiooniga kaasnenud kloostrite vara konfiskeerimine Taanis täitis riigikassat ja võimaldas kuningal tellida suurteoseid riigi ajaloost.²⁵⁷ Vajaduse ladinakeelse Taani ajaloo järele rahuldasiid mitte taanlane Arild Huitfeldt vaid kaks Madalmaade päritolu autorit Johannes Isaac Pontanus ja Johannes Meursius. Sarnaselt vendadele Magnustele, suhtuti 18.-19. sajandil ka nende autorite töödesse kriitiliselt.²⁵⁸ Praegu peetakse Arild Huitfeldti *Danmarks riges krøniket* (1591-1604) Taani varauusaegse ajalookirjutuse tippteoseks, jättes Pontanuse ja Meursiuse kõrvale.²⁵⁹

Ladinakeelset Taani ajalugu hakkas 16. sajandil koostama ka Hans Svaning (c 1500-1584), kuid seda ei trükitud vaid säilitati Kopenhageni ülikooli raamatukogus, kus see 1728. aasta tulekahjus hävis.²⁶⁰ Sellest on säilinud mõned märkmed ja väljakirjutused, mida järeltulevad põlved on kasutanud.²⁶¹ Anders Sørensen Vedel tõlkis Saxo Grammaticuse *Gesta Danorum* taani keelde (1575) ning andis välja Bremeni Aadama *Historia ecclesiastica* (1579). Plaanitud Taani ajalugu ta aga valmis ei jõudnud.²⁶² Esimene kuninglik historiograaf Taanis oli Niels Krag (u 1550-1602),²⁶³ kes ei jõudnud Taani ajaloo kirjutamisega samuti eriti kaugele.²⁶⁴

²⁵³ Bring, 187-188

²⁵⁴ Johannesson, 74

²⁵⁵ Samas, 216-217

²⁵⁶ Samas, 103

²⁵⁷ **Skovgard-Pedersen, Karen.** *Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648): Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius.* Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 2002; 10-11

²⁵⁸ Skovgard-Pedersen, 13-15

²⁵⁹ Samas, 91

²⁶⁰ Samas, 93-96

²⁶¹ Samas, 97

²⁶² Samas, 104-105

²⁶³ Samas, 23

²⁶⁴ Samas, 111

Arild Huitfeldti (1546-1609) Taani ajalugu põhines dokumentidel, välismaistel autoritel, Taani keskaegsetel kroonikatel ja tema eelkäijate töödel. Selle läbi sai Taani lõpuks endale kaasaegse rahvusliku ajalooteose. Ainuke viga oli sellest, et Huitfeldti töö oli taani, mitte ladina keeles ja ei saanud nii Taani ajalugu väljaspool kodumaad tutvustada.²⁶⁵

Oluline roll Taani kuningliku ajalookirjutuse edendamisel oli ka kantsler Christen Friisil (1581-1639). Just tema mõjutusel palus 1622. aastal Ole Worm piiskoppidel uurida kohalike muististe, dokumentide, kommete ja pärimuste kohta. Pontanus palgati ladinakeelset kroonikat kirjutama suuresti vastukaaluks Johannes Magnuse teosele.²⁶⁶ 1620'. aastate alguses tunti Rootsisis ajalookirjutuse vallas toimuva vastu väga sügavat huvi. Taani saadik Stockholmis Peder Galt saatis Friisile teateid nii rootsi keelde tõlgitud Magnuse töö kohta, ruunide uurimisest ja 1623. aastal Erich Göranson Tegeli poolt kirjutatud Gustav Vasa eluloo.²⁶⁷

Et Pontanusel võttis töö kirjutamine liiga kaua aega, palgati 1624. aastal Johannes Meursius kuninga teenistusse ning tehti talle ülesandeks kirjutada samuti Taani ajalugu, kuid keskenduda esialgu sündmustele alates 1448. aastast kui troonile sai Oldenburgide dünastia. Erinevalt Pontanusest, kes kirjutas oma tööd Madalmaades, kolis Meursius Taani, sai kuningliku historiograafi ja Sørø akadeemia õppejõu koha.²⁶⁸ Kuid ka kaks ajaloolast ei rahuldanud Taani ambitsioone ja üritati palgata veel mitmeid kuninglikke ajaloolasi.²⁶⁹ Jääbki selgusetuks, kas Pontanus pidi keskenduma vanemale perioodile, Meursius Oldenburgile ja lisaks palgatud ajaloolased Johann Jacob Grasser (1576-1627) ja Nicolaes van Wassenaer Kristian IV eluloole. Karen Skovgard-Pedersen arvab, et vähemalt 1630. aastal oli eesmärgiks kirjutada Taani ajalugu kahes versioonis – Pontanuselt pikem ja Meursiuselt lühem. Tulemused on ka stiililiselt väga erinevad.²⁷⁰

Johann Meursiuse *Historia Danica* anti välja mitmes jaos. Ta alustas esimeste vanade kuningatega ning käsikiri jõudis välja 1550. aastani. Johann Isaac Pontanuse *Rerum Danicarum historia* anti tervikuna välja 1631. aastal. See oli 812 lehekülge pikk ning

²⁶⁵ Skovgard-Pedersen, 114

²⁶⁶ Samas, 24-25

²⁶⁷ Samas, 28

²⁶⁸ Samas, 27-28

²⁶⁹ Samas, 30

²⁷⁰ Samas, 32-34

kirjeldas põhjalikult nii Taani ajalugu kui ka geograafiat.²⁷¹ Kaks ajaloolast töötasid paralleelselt ning olid üsna hästi kursis üksteise tegemistega, kuid kumbki ei maini oma töös teise autori nime.²⁷²

Poola ladinakeelne historiograafia

Pool kultuuri mõjutas paljuski Itaalia päritolu vaimulike kohalviibimine. Esimesi humanismiajastu märke seostatakse Kraakovi Ülikooli ja kardinal Olesnickiga. Kardinal alustas 1455. aastal Liviuse stiilis ajaloo kirjutamist. Tema *Historiae Polonicae a Slavorum Polonorumque originibus libri XIII* oli kirjutatud poola-, böömi-, ungari-, ruteeni- ja saksakeelsete dokumentide põhjal. Paduas haritud Miechowa Mattias kirjutas *Chronica Polonorum* ja *Tractatus de duabus Sarmatiis*, kuid ta ei näidanud vanema aja osas üles suuremat kriitikameelt kui keskaegne kroonik Jan Długosz. Sama kroonik inspireeris ka Martin Kromeri (suri 1589) loomingut, kes koostas kuninga soovitusel *De origine et rebus gestis Polonorum*. Kromeri töö osutus väga populaarseks ning see tõlgiti peagi poola ja saksa keelde.²⁷³

Renessansajastu vaim?

Olles kirjeldanud mitmeid uudseid ideid, meetodeid ja mõtteid varauusaegses Euroopa ajalookirjutuses, on oluline meeles pidada, et nagu Quentin Skinner oma teosega *The Foundations of Modern Political Thought* demonstreerib, ajastu “suured tekstid” on tihtipeale kõige hullemad ajastu mõttemaailma juhid, sest nad on saanud kuulsaks sellega, et nad on tavapärasele vastu astunud.²⁷⁴ Seega tuleb enne Balti historiograafia juurde siirdumist meelde tuletada, et vaatamata uutele suundadele, olid kroonikad visad kaduma ning vaatamata kriitikale, elasid vanad müüdid edasi.

Väidetavalt kaotas kroonika oma staatuse 16. sajandil mitmesugustel põhjustel. Näiteks ei sobinud ajaloolastele enam annalistlik struktuur või barbaarne stiil või ei peetud sündmuste religioosseid seletusi enam piisavateks.²⁷⁵ Vaatamata mitmetele uuendustele ajalooteaduses ja ajalooteadvuses armastatakse siiski kohati jätkuvalt kirjutada ka lihtsaid kroonikalaadseid teoseid. Inglismaal ei tahtnud kroonikatraditsioon kuidagi välja surra. Samuti loeti ka Prantsusmaal pärast esimesi humanistlikke tippteoseid edasi vanu müüte kultiveerivaid kroonikalaadseid

²⁷¹ Skovgard-Pedersen, 18-20

²⁷² Samas, 403

²⁷³ Reynolds, Beatrice R. Latin Historiography: A Survey, 1400-1600 // *Studies in Renaissance*, Vol. 2 (1955), 7-66; 40-42

²⁷⁴ Tully, James. The pen is a mighty sword: Quentin Skinner's analysis of politics // *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*. Ed. by James Tully. Princeton, 1989: 7-25; 12-13

²⁷⁵ Woolf, 11-12

teoseid.²⁷⁶ Renessansi tulekuga ei kadunud isegi Itaalias kohalikes keeltes kirjutatud kroonikate traditsioon kohe mitte kuhugi.²⁷⁷

Keskaegseid müüte hakati uurima ja nendele tõendeid otsima või siis ümber lükkama.²⁷⁸ Ajalooline skeptitsism oli seotud filosoofilise skeptitsismiga ja need mõlemad olid omakorda seotud reformatsiooniga. Reformatsioon trükikunsti levikuga, sest autor võis kiiresti kaotada oma autoriteedi, kui teda sai võrrelda teistega. Huvi seletuste vastu oli seotud kuulajaskonna muutumisega – enne kirjutasid põhiliselt vaimulikud (kes kirjutasid ajalugu Maailma loomisest viimsepäevani) ja aristokraadid (kes olid huvitatud esivanemate kangelastegudest).²⁷⁹

Näiteks pühakute elulugusid hakkasid 17. sajandil süstemaatiliselt uurima grupp jesuiidi õpetlasi, keda Jean Bollandi (1596-1655) järgi hakati nimetama bollandistideks. Lisaks religioossetele müütidele sattusid kriitika alla ka ilmalikud – näiteks müüdid rahvaste päritolu kohta.²⁸⁰ Paljud humanistid armastasid uurida rahvaste päritolu ja olid uhked selle üle, et said oma haritud kriitikameele abil hävitada varasemaid legende. Flavio Biondo kirjutas prantsuse Trooja päritolu kohta ühe sõna – “unistused”. Trooja vapratel printsidel oli sellegipoolest Prantsuse historiograafias veel mõneks ajaks positsioon kindlustatud. Veel 1714. aastal saatis Louis XIV Nicholas Fréret Bastille'sse põhjusel, et ta julges prantslasi germaanlasteks nimetada.²⁸¹ 16. sajandil olid enamik Briti õpetlasi (va Camden) Geoffrey Monmothi poolt ja Polydore Vergili vastu. Nende suhtumine hakkas muutuma alles 17. sajandil.²⁸² Lõpuks ei olnud loomulikult ka kõik humanistlikud ajaloolased kriitilised oma allikate suhtes ning paljud uskusid müütidesse. Renessanss lausa lisas müüte.²⁸³

²⁷⁶ Huppert, 14

²⁷⁷ Phillips, 97-98

²⁷⁸ Burke (1969), 69

²⁷⁹ Samas, 149-150

²⁸⁰ Samas, 70-71

²⁸¹ Fryde, 21-22

²⁸² Burke (1969), 72-73

²⁸³ Samas, 75-76

II Peatükk. Allikate kasutamisest

Nagu esimesest peatükist selgub, seadis varauusaeg ajaloolastele kui mitte tingimused siis siiski eeskujud, kuidas tuleks head ajalooramatut kirjutada ja milliseid allikaid on võimalik kasutada. Allikate kasutamine ja nendele viitamine ei olnud tundmatu ei antiikajal ega keskajal.²⁸⁴ Varauusajal suhtuti viidetes mitmeti – Inglise ajaloolane David Hume pidas viitamist stiililiselt ebasoovitavaks²⁸⁵ ja Prantsuse ajaloolane Jean-Auguste de Thou ei soovinud oma allikaid avaldada. Prantslane Estienne Pasquier ja inglase Ben Johnson leidsid, et allikatele viitamine on nende kohus²⁸⁶ ja Pierre Bayle'i ajaloolisel ja kriitilisel sõnaraamatul olid joonealustel viidetal omakorda joonealused viited.²⁸⁷ Üldjuhul viitasid rohkem antikvaarse suuna esinadajad ja religioonijaloolased.²⁸⁸

Olgu veelkord mainitud, et käsitletakse vaid autoreid, keda kroonik on äratuntavalt teksti sees või (ilmselt) tema enda ääremärkustes otseselt maininud. Antud analüüsist ei selgu ka kui palju on antud kroonik ühe või teose kasutamisest abi saanud ega ka see, kas ta on kasutanud seda otse või läbi mõne teise autori.

Autorite analüüsimiseks on neid tarvis olnud kuidagi ajalooliselt ja geograafiliselt liigitada. Kolm suuremat gruppi on antiikautorid, keskaegsed autorid ja varauusaegsed autorid. Piire nende vahele on aga üsna raske tõmmata. Kui antiikaja ja keskaja piir tõmmata Rooma riigi langemise aega, siis kas kirikuisad on antiikkirjandus või keskaegne? Antud teoses on see piir tõmmatud 6. sajandisse. Veel raskem on tõmmata piiri keskaja ja varauusaja vahele. Antud töös on piirina kasutatud renessansi ja humanismi teket, mis ei ole samuti lihtne, sest humanism levis Itaaliast väljapoole pisut hiljem, seega Itaalia autorite puhul on varauusaja alguseks loetud orienteeruvalt 15. sajandit ja mitte-Itaalia autorite puhul 15.-16. sajandi vahetust. Näiteks Jan Długoszi ja Ericus Olai teosed on jäetud keskaegseks, kuid Krantzi looming loetud varauusaja alla.

²⁸⁴ Grafton, Anthony. *Footnote. A Curious History*. London, Faber and Faber, 1997; 154-157

²⁸⁵ Grafton (1997), 190

²⁸⁶ Samas, 147

²⁸⁷ Samas, 191

²⁸⁸ Samas, 147 ja 164

Varauusaegsed autorid on omakorda jaotatud erinevate geograafiliste piirkondade vahel, mis samuti tekitab palju segadust. Kuhu lugeda näiteks Itaalia päritolu humanistid, kes asusid elama mujale ja kirjutasid kohalikku ajalugu nagu Antonius Bonifini ja Alexander Guagnini või Madalmaade päritolu autorid, keda palgati kirjutama Taani ajalugu nagu Johannes Isaac Pontanus ja Johannes Meursius või siis Skandinaavia päritolu autor Peter Petrejus, kes kirjutas Venemaa ajalugu?²⁸⁹ Antud töös on lähtunud pigem kohast, mille ajalugu kirjutati põhjusel, et ka, nagu sissejuhatastest selgus, paljud siinkäsitletavat Balti kroonikud olid ise siia Saksamaalt tulnud. Samuti on Preisi ajaloo kirjutajad autorid kohati mainitud Saksa autoritest eraldi, üldtabelis on nad siiski koos. Kui eelpool mainitud põhimõtetest on millegipärast loobunud, on seda võimaluse korral ka joone all põhjendatud.

Moritz Brandis

Brandis on kokku nimetanud 21 autorit.²⁹⁰ Antiikautoreid leidub tema teoses vaid üks – Ptolemaios. Seevastu keskaegseid allikaid on kuus, mis moodustab üldarvestuses üle neljandiku. Iseenesest ei ole selles midagi imelikku, sest Brandise teos keskendubki põhiliselt keskajale ja Liivi sõjani üldse välja ei jõua. Varauusaegsetest autoritest on kasutatud kõige rohkem Saksa kultuuriruumi kuuluvaid (7), kahte Skandinaavia ja kahte Poola ajaloo kirjutajat. Lisaks on kasutatud Antonius Bonifini, Jean Bodin'i ja Dionysius Fabriciuse teoseid. Lisaks Fabrice on Brandis kohaliku ajaloo kirjutajatest nimetanud ära Ditleb von Alnpeke. Ka keskaegsete autorite hulgas on nii Saksa, Skandinaavia kui Poola ajaloo käsitlusi. Esile võiks ehk tõsta Sevilla Isidori. Märkimisväärne on ka see, et Brandis oli tuttav Prantsuse ajaloo teaduse metodoloogia ühe rajaja Jean Bodin'i tööga.

Enamik autoreid leiab mainimist esimeses raamatus, järgmises lisandub vaid neli. Viitab ta suhteliselt harva. Tema puhul paistavad vähem silma humanistliku hariduse mõjud kui välja arvata näiteks lk 107-108 vend Lubberti kõne enne lahinguid, mille taolisi renessanssajaloolased oma antiikeeskujude järgi armastasid samuti tekstide vahele asetada. Oma arvamust ta eriti avaldada ei soovi (lk 5): *“Möchte dem ich meine Meinung mit beybringen, wiewohl meine Meynung keine Meynung, mein Bedenken kein Bedenken ...”*

²⁸⁹ Petrejus on näiteks loetud siiski Skandinaavia autorite hulka, kuigi tema kuulsaim töö käsitleb Venemaa ajalugu. Põhjus seisneb selles, et kuna Venemaa päritolu autoreid kaheksa kroonikut ei nimeta, jäi see kategooria välja.

²⁹⁰ Vt. ka diagramme lk 62-69

Frederich Menius

Kõigist käsitletud autoritest viitab Menius allikatele kõige hoolikamalt. Tihti toimub see lause lõpus, kus ta märgib ära autori, teose nime, ka raamatu ja lehekülje või lõigu numbril. Vahel loetleb ta üles lausa mitu autorit. Paraku on ta ebajärjekindlalt nii nimede kirjaõeldis kui viitamises üldse. Samuti on ta kasutusele võtnud lühendid nagu: *id. lib.*, *loco citato*, jne.

Menius nimetas oma lühikeses töös kokku sadakond autorit, kümme neist jäid hetkeseisuga siinkirjutajale tundmatuks.²⁹¹ Osaliselt on see seotud Meniuse ebajärjekindlusega nimede kirjutamisel. Tuvastatud autoritest pärinevad 20 antiikajast, 5 keskajast ja 63 varauusajast. Varauusaegsetest autoritest moodustavad peaaegu poole Saksa päritolu autorid. Üsna võrdselt on Poola, Madalmaade, Prantsusmaa, Skandinaavia, Itaalia ja kohaliku päritolu autoreid. Tähelepanuväärne on asjaolu, et kuigi Meniuse töö teema on üsna kitsas (vanem ajalugu) ja maht üsna väike, suutis ta nimetada antud töös käsitletavatest kroonikutest kõige rohkem autoreid. Ei ole võimatu, et seltskonna ainuke professionaalne ajaloolane üritas nii oma eruditsiooni näidata.

Loomulikult ei väljenda need sadakond teost kogu Meniuse teadmistepagasit mitmesugustest Lääne-Euroopa ajalookirjutajatest. Tema *Intrada* lõpust võib leida veel mitmeid põnevaid teoseid, mida Menius ilmselt oma mahukas Liivimaa ajaloos kasutada plaanib. Näiteks teiste poolt samuti nimetatud Olaus Magnus, Paulus Jovius, Henneberger ja Johann Funck ent ka teiste poolt nimetatud autoreid nagu Nicaloaus Maciavelli ja Burchard Waldis. Siinkirjutajale hakkasid nimekirjas silma ka mitmed ajalehed nagu *Allerley Avisen*, *Arthusij Mercurius Gallobelgicus* ja *Georgi Beati Mercurius Gallo belgius*.

Paul Einhorn

Historia Lettica sissejuhatuses esitab Paul Einhorn samuti omamoodi kirjanduse loetelu: tutvustab, millised autorid on kirjutanud ühe või teise rahva ajalugu. Tegemist on silmapaistvalt just humanistlikku suunda järgivate teostega. Näiteks viidates Prantsusmaa ajaloole nimetab ta Paulus Emiliust ja Robert Gaugin'i, Inglismaa ajalookirjutajana mainib Polydore Vergili ning ainukesena nimetab Šoti humanistid Hector Boetiuse ning John Buchannani. Üle poole mainitud autoritest leiabki esmamainimist sissejuhatuses ning edasises tekstis neid enam teistkordselt ei mainita.

²⁹¹ Tundmatuks tähendab seda, et hetkeseisuga ei teata autorist nii palju, et teda võiks kindlalt seostada mõne ajaperioodi või geograafilise piirkonnaga.

See on seotud kindlasti töö piiratud teemaga. Einhorn pigem lisab teose nime ja lehekülje numbrit kui jätab selle tegemata. Ladina ja kreeka keelsetest tsitaatidest on enamik tõlgitud.

Einhorn nimetab oma *Historia Letticarum* 64 autorit, ühe teose puhul on siia sisse arvestatud nii antiikautor Solinus kui tema teose varauusaegne toimetaja Joachim von Watt. Silmapaistev hulk autoritest (27) on antiikajast, sealhulgas ka mitmeid varajasi kristlasi. Samuti on nimetatud üsna mitmeid keskaegseid kroonikuid, nagu Bede Venerabilis, Toursi Gregor, Lambert Schafnaburgensis, keda teised ei maini ning ka 17. sajandi ajalookirjutajate hulgas levinumad autorid nagu Einhard ja Saxo. Varauusaegsete autorite puhul paistab silma Skandinaavia autorite vähene esindatus (lisaks Saxole vaid Olaus Magnus), kuid see on seletatav asjaoluga, et Einhorn keskendub religioonile ja kommetele ning ei puuduta varakeskaegsete kuningate ja kangelaste võitlusi, mille kirjeldamisel Skandinaavia autoreid kõige sagedamini kasutatakse.

Thomas Hiärn

Thomas Hiärn nimetab oma töös kokku 65 autorit: 7 antiikkirjanikku, 12 keskaegset (nii Skandinaavia kui Saksa kultuuriruumist, lisaks Preisi Dusburgi Peeter ja kohalik Henriku kroonika) ja 46 varauusaegset kirjanikku. Varauusaegsetest autoritest on kõige rohkem Skandinaavia päritolu autoreid, seejärel Saksa, Poola-Leedu ja kohalikke. Hiärn kasutab kahte Leedu päritolu autorit Mykolas Tškevitš (Michalo Lituani) ja Wijukas Albertas Kojaloviciust. Lisaks kasutab ta ühte Prantsuse (de Thou), kahte Madalmaade (Grotius, Busbeq), Preisi (Schütz, Waissel) ja Vene ajaloost kirjutavat autorit (Oderborn, Petrejus).

Skandinaavia päritolu autorite laialdane kasutamine võib olla seotud tema Rootsi päritolu, keeleoskuste ning mitmete külaskäikudega Rootsi. Näiteks Johannes Schefferusega oli ta isiklikus kirjavahetuses.²⁹² Ka Hiärn toob ka siinsete kroonikute nimetatud raamatute hulka Johannes Magnuse kõrval ka tema venna Olaus Magnuse nime.

Haruldasematest Hiärni poolt nimetatud autoritest võib välja tuua näiteks Oghier Ghiselin de Busbeqi nime, kes oli Madalmaade päritolu diplomaat ning kirjutas Türgi

²⁹² **Terling, Arvo.** Uppsala ülikool ja Baltimaad XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. Vol II // *Keel ja Kirjandus* 1992/8: 463-467; 466

reisikirjad. Hiärnile võis huvi pakkuda tema kirjeldused Türgi alal elanud vanade rahvaste ja nende keele kohta.

Kohalikest autoritest on Hiärn lisaks Henrikule (kes peidab end nimetuste "*Lyfländischen Jahr-Büchern*" *Annalibus Livoniae, die Ältesten Jahrbücher, alten Annales, Annalium antiquitatum Livonicarum* all) maininud Tilmann Bredenbachi, Salomon Henningu, Laurentius Mülleri ja Paul Einhorni nimed. Huvitav, et ta ei ole nimetanud Meniuse *Syntagmat*, sest ladina keel ei tundunud talle probleeme tekitavat ning esimene geograafiline-etnoloogiline peatükk on teiste 17. sajandi kroonikute hulgas praktiliselt kõige pikem.

Kõige rohkem autoreid (39) ongi kasutatud just kroonika esimeses raamatus, teises nimetatakse 17 autorit. Kolmas raamat, mis käsitleb Liivimaa ristiusustamist on nimetatud vaid 6 erinevat nime, kuid neljandas raamatus on märgitud jälle 17 autorit. Viimases kolmes raamatus on viidatud väga vähe. Tundub, et seal on käsikiri põhiliselt üles ehitatud Russowi kroonikale ning mainitakse raamatu kohta 4-7 autorit. Hiärn viitab teose alguses oluliselt rohkem kui lõpus, vahel koos teose nimega, kuid enamasti jääb teos mainimata. Käsikirjade äärtel on vahel toodud ka raamatu lehekülje number. Kasutab kohati väga pikki tsitaate, neist ladinakeelseid vahel tõlgib, kuid vahel jätab ka tõlkimata.

Ei saa kindlasti väita, et Hiärn usuks kõike, mida ta loeb. Üsna kindlalt ja argumenteeritult kahtleb ta Moritz Brandise poolt käibele toodud Tallinna Mihkli kloostri asutamisürikute ehtsuses.

Gustav von Lode-David Werner

Lode-Werner'i kroonika käsikirjadest tutvus allakirjutanu neljaga,²⁹³ 1 ladinakeelse ja 3 saksakeelsega. Kahel käsikirjal oli säilinud sissejuhatus koos nn kasutatud autorite nimekirjaga. Huvitaval kombel erinevad need üksteisest. Võrreldes ladinakeelse käsikirjaga (TÜR KHO mscr 171) on saksakeelses käsikirjas (V 1363) autoritest puudu Aristoteles, Augustinus, Henricus Alers, Dusburgi Peeter, Saxo Grammaticus, Kaspar Schütz ja Widukind. Võrreldes ladinakeelse käsikirja autorite nimekirja ja käsikirjas mainitud autoreid, ilmsid mõned erinevused. Käsikirjast ei leidnud siinkirjutaja Gregorius Vorchopiuse, Gyldenstolpe ja Henricus Alersi nimesid. Lisaks oli käsikirja tekstis mainitud Jacob Gislouise ja Johann Funcki nimed. Käsikirjas olid

²⁹³ EAA 854-1-767, TÜR KHO mscr 171, TLÜ AR mscr V 1845 ja V 1363

autorid mainitud nii teksti sees kui teksti kõrval lehe äärtes koos teose nime, raamatu ja lehe numbriga.

Sarnaselt Einhornile ja Ceumernile annab ta sissejuhatuses hinnanguid oma eelkäijatele. Moritz Brandist ei pea ta näiteks korrektseks. Osa autoreid märgib kroonik koos teose nime ja lehekülje numbriga, kusjuures nimi on tihtipeale teksti sees ja viide vastavale teosele ja leheküljele lehe äärel. Tundub, et autoril on kombeks kirjutada üks peatükk 1-2 autori põhjal.

Kokku leidub kroonikas 48 autori nime, kellest kolm jäävad tundmatuks. Antiikautoreid on nende hulgas 6, keskaegseid 10 ning varauusaegseid 28. Kõige enam on kohalikke, seejärel Saksa ja Skandinaavia päritolu autoreid. Teiste seas paistavad silma mõningad keskaegsed autorid. Näiteks on ta ainuke, kes mainib Bütsantsi ajaloolast Procopios ja Widukindi. Märkimist väärivad kindlasti ka asjaolu, et Lode-Werner tunneb ja nimetab Henriku kroonikat, mis esineb nime all *Annales Antiquae Livoniae*. Üldiselt esinevad Lode-Werneri kroonikas pigem rohkem tuntud autorid.

Caspar von Ceumern

Caspar von Ceumern on oma *Theatridiumi* sissejuhatuses ja lk 7 viidanud 9 autorile, mis kohaliku ajaloo tundmise jaoks vajalikud on või milledest võib saada täiendavat informatsiooni. Nende hulgas on üks keskaegne autor – Dusburgi Peeter ja ülejäänud kaheksa jäävad varauusaega. Tegemist on Saksa, Poola ja kohaliku päritolu autoritega. Ceumern on ka ainuke autor, kelle nimekirjas praktiliselt poole moodustavad kohaliku päritolu autorid. Nimetatud ei ole mitte ühtegi antiikautorit ega Skandinaavia autorit.

Sellise teistest niivõrd erineva allikate nimekirja tingib loomulikult see, et Ceumerni eesmärk oma töö kirjutamisel ei olnud anda põhjalik ülevaade Eesti-, Liivi- ja Lätimaa ajaloost aegade algusest kuni autori kaasajani, vaid pakkuda kompaktset teatmeteost, millest oleks informatsiooni lihtne kätte saada ja nimekirja kirjandusest edasiseks lugemiseks.

Christian Kelch

Oma kroonika sissejuhatuses nimetab Kelch teksti sees lisaks autori nimele ka teose ja lehekülje numbrit, kuid edaspidi piirdub ta aeg-ajalt mõne autori (harvem teose nime) mainimisega. Selles osas on ta stiililt sarnane Brandise ja Hiärniga. Kõike päris ei usu,

mida autoriteedid ütlevad, samas mõned autoriteedile viitamata arvamused on varem päevavalgust näinud mõne teise autori kroonikas.

Kelch suhtub skeptiliselt katoliiklastest ajaloolastesse (lk 149 Leimuse tõlkes): “Paavstlikud ajalookirjutajad, kes neid asju meenutavad, on peaaegu kõik lasknud ennast sedavõrd oma afektidest kaasa kiskuda, et nad väidavad nagu oleks säherdune õnnetus tabanud Liivimaad sellepärast, et see võttis vastu *haeresis Lutherano...*”

Tundub, et Kelch toetus rohkem oma eelkäijate (st kohalike autorite) töödele kui varasemad autorid. Kui Hiärn toetus ulatuslikult Russowile, siis esimesed kaks raamatut olid tal suhteliselt iseseisvad. Kelch on algusest peale palju lihtsalt ümber kirjutanud ja vähem ise kokku otsinud. Kelch nimetab 62 autorit: 8 antiikautorit, 6 keskaegset ja 48 varauusaegset. Varauusaegsete autorite hulgas on praktiliselt võrdselt Saksa ja kohalikke autoreid ning 8 Poola-Leedu ja 6 Skandinaavia päritolu autorit. Tähelepanuväärne on kohalike autorite hulk (15).

Johann von Blomberg

Blomberg mainib osa autoritest teksti sees, teised on kirjas ääremärkustena. Viitab ta siiski üsna harva. Ajaloolase objektiivsuse probleemist on ta aga teadlik, sest mainib, et Herbersteini ja Paulus Joviuse kirjeldused Liivi sõjast on erinevad tänu autorite isiklikele huvidele ja põhjustele (lk 75-76). Blombergi teosest leiab 88 autori nimed, jällegi on 13 nime taha peituvad isikud jäänud siinkirjutajale saladuseks. 12 autorit pärinevad antiikajast, 9 keskajast ja 53 varauusajast. Peaaegu pooled autorid on ka Blombergil Saksa päritolu, kuid ta kasutab ka mitmeid vähemlevinud Inglise ja Prantsuse päritolu autoreid. Näiteks Aelfric, Pariisi Mathew, luuletaja Cowley Inglismaalt ning saadiku Hugues Chevalier de Terloni mälestused ja Bernhard le Bovier de Fontenelle Prantsusmaalt.

Blomberg mainib nii eessõnas kui hiljem, et kaunist stiili pole ta saavutanud, ega seda ka üritanud: “*You must not expect an History exactly digested, but only a short and true Narrative without Ornament or the decoration of Words, as my Employments and Conveniencies could permit.*”

Nagu mainitud, kõige rohkem autoreid mainis Menius, temale järgneb Blomberg 88 nime ning Einhorn, Hiärn ja Kelch üle kuuekümnega. Kõige rohkem antiikautoreid on kasutanud Einhorn ja Menius, Brandis nimetab näiteks vaid ühe ja

Ceumern mitte ühtegi. Ülejäänud nimetavad kümme-kond. Keskaegseid autoreid nimetavad Hiärn 12 ja Lode-Werner 10, teised veelgi vähem. Kõigil kroonikutel moodustavad suure osa autoritest varauusajast pärinevad isikud. Varauusaegsetest autoritest on samuti enamikul esireas Saksa päritolu autorid. Ühtegi kohalikku autorit ei maini Einhorn, kuid ta kirjeldas põhiliselt vanade lätlaste uskumusi ja kombeid ning võrdles neid teiste antiiksete rahvastega. Einhorni seevastu on nimetanud kõik siinkäsitletavad hilisemat kroonikud.

Kaheksast vaadeldavast autorist sidus neli end põhiliselt Eestimaaga (Brandis, Lode-Werner, Hiärn, Kelch), kaks Liivimaaga (Ceumern, Menius) ja kaks Kuramaaga (Einhorn, Blomberg). Nendest on siia tulnud pisut kaugemalt Kelch, Menius, Ceumern ja Hiärn ning kohalikku päritolu (siin sündinud) Lode, Einhorn ja Blomberg. Meniuse ja von Ceumerni allikakasutust on väga raske võrrelda, sest nende töö eesmärgid olid niivõrd erinevad. Kuigi Einhorni ja Blombergi sisulised rõhuasetused on üsna erinevad, võib märgata teatavat sarnasust Itaalia, Hispaania ja eriti Prantsuse ja Suurbritannia ajalookirjutajate suuremas osakaalus. Konkreetset nimed on aga täiesti erinevad. Neli Eestimaaga seotud autorit on selles mõttes sarnased, et need on just need neli autorit, kelle töid saab nimetada kroonikateks, st nende eesmärk on olnud kirjeldada siinse piirkonna ajalugu vanemast ajast kuni autori kaasajani. Nende hulgas on Kelchil keskmisest vähem keskaegseid ja Skandinaavia päritolu autoreid.

Haridustee on selgem nelja autori puhul, kellest kolme (Menius, Ceumern ja Kelch) tee viis neid muuhulgas Rostocki ülikooli ja Hiärn veetis semestri Tartu Ülikoolis. Ainukesena on ametilt ajaloolane olnud Friederich Menius, ajaloo loenguid on kindlasti kuulnud ka Christian Kelch. Kaheksast kroonikust on kaks suurema osa oma elust vaimulikuna töötanud (lisaks töötas alguses vaimulikuna ka Menius), ülejäänud viis on olnud riigiteenistujad-ametnikud. Kuigi Lääne-Euroopa ülikoolides käinud ja *Academia Gustaviana* ajaloo-professori ametit pidav Menius tõesti nimetas rohkem autoreid kui näiteks väidetavalt ladina keelt mitte oskav Gustav Lode, leidis ka viimane võimaluse lasta teda huvitavad teosed endale tõlkida. Mitu aastat ülikoolis õppinud Kelchi ja vaid semestri *Academia Gustaviana*'s viibinud Hiärni poolt nimetatud autorite hulk ei erine. Tegelikult on Hiärn nimetanud isegi rohkem autoreid ja tema valikut võib pidada isegi mitmekesisemaks.

Kokkuvõttes võib tõdeda, et enamik siinkäsitletud autoritest on ajalooaga tegelenud hobikorras ning mõned (nagu Brandis) isegi avalikult väljendanud soovi jääda

materjali kogujaks, mitte professionaalse ajaloooteose koostajaks. Samuti vabandab Kelch oma pühenduses, et ei ole piisavalt pädev kirjutama elegantset ja stiilipuhast ajalooramatut, mida ka kuningatel oleks nauditav lugeda. Tööd kirjutama ajendas teda soov kohaselt isamaad teenida. Sissejuhatuses kurdab ta, et Liivimaa ajaloost teatakse vähe ning paljudel 17. sajandi kirjutajatel jäi töö pooleli. Kuigi varem on ka ajalugu kirjutatud, kuid ühel on ühte, teisel teist ja terviklik käsitus puudub. Lisaks on need osaliselt käsikirjas tööd raskesti kättesaadavad. Tema aga ei ole “säästnud aega ega kulutusi.”

Kindlasti väärrib äramärkimist, et kasutati ka üsna kaasaegseid teoseid. Näiteks Kelch kasutas Hiärni, Blomberg omakorda Kelchi. Sama kehtib ka mitmete välismaiste teoste kohta. Kelch viitab Claudius Arrhenius Örnhielmi teosele *Historiae Sveonorum Gothorumque ecclesiasticae libri IV priores*, mis oli ilmunud Stockholmis 1689. aastal, mis tähendab seda, et teos ilmus aasta pärast seda kui Kelch oli hakanud oma kroonikat kirjutama ning kuus aastat enne seda kui Kelchi töö 1695. aastal Tallinnas ilmus. Kuidas see võimalik oli, ehk antud teoste kättesaadavust, käsitleb kolmanda peatüki teine pool.

Liivimaa ajalookirjutus

Paul Johanseni arvates võttis aega kakssada aastat, enne kui renessansi ja humanismi mõjud Baltimaadele jõudsid. Need tulid siia koos reformatsiooniga ning olid seetõttu kaotanud osa Itaalias tekkinud variatsioonidest ja värvikirevusest.²⁹⁴ Esimeseks Itaalia renessansi ilminguks võib pidada 1360. aasta paiku hilisrooma luuletaja Dionysius Cato *Disticha* alamsaksa keelde tõlkimist Lübeckist tulnud Tartu koolmeistri Stephani poolt.²⁹⁵

Lemmit Mark hindab siinset ajalookirjutust 18. või isegi 19. sajandi alguseni üsna madalalt. Väidetavat kirjutavad siinsed kroonikud oma isiklikel kogemustel põhinevaid lähiajaloolisi teoseid või siis “kirjeldavad minevikku niipalju kui nad andmeid on leidnud oma eelkäijate autorite juures, harukorral juurde tõmmanud üksikmaterjali.”²⁹⁶ Ta kurdab, et siinsed ajalookirjutajad ei suutnud loobuda keskaegsetest teoloogilistest vaadetest, oma allikatesse kriitiliselt suhtuda ega

²⁹⁴ **Johansen, Paul.** *Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber.* Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 1996; 197

²⁹⁵ Johansen, 200

²⁹⁶ **Mark, Lemmit.** *Eesti vanema historiograafia ajalugu I.* Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogu Käsikirjade ja Haruldaste Raamatute osakonnas. F 75, s 10; IV

korralikult jälgida humanistlikke eeskujusid.²⁹⁷ Ta ei näe ka reformatsioonis tegurit Saksa omanäolisema humanismi loomisel, vaid selle pidurdajat. Samuti väidab ta, et erinevalt Itaalia humanistidest, ei suhtunud sakslased piisavalt kriitiliselt mitmesugustesse asutamis- ja päritolumüütidesse.²⁹⁸ Ajalookirjutuses esinevad esimesed humanismimärgid Burchard Waldise ja Rutger Becker-Pistoriuse teostes.²⁹⁹

16. sajandi teist poolt nimetab Mark aga teiseks õitsenguks ning usub (viidates Schiemanni käsitlusele Russowist), et sel ajal kirjutatud teosed ei kardagi võrdlemist Lääne-Euroopa paremikuga.³⁰⁰ Katri Raigi artiklist selgub, et 16. sajand oli ajalookirjutuse kõrgaeg selle tõttu, et teoste nimekiri on pikk, ajalookirjutus eraldus ilukirjandusest kujunedes eraldi alaks ning kroonikate kõrvale tekkisid teised žanrid (poliitiline pamflett, dokumendikogumik, päevaraamat).³⁰¹ Sinna võiks veel lisada ajalookirjutajate kuulekuse võimule ja teatud grupi huvide edendamise ajalookirjutuse läbi.³⁰²

Suurenenud huvi kohaliku ajaloo vastu nii siin kui ka mujal võib üsna julgelt seostada Liivi sõjaga.³⁰³ Tegemist ei ole millegi haruldasega – Arrigo Caterina Davila (1576-1631) uuris Prantsuse kodusõdu ja tunnetas rohkem kui Guiccardini ja teised 16. sajandi kirjanikud peidetud motiivide olemasolu ning näiva ja reaalsuse vahe.³⁰⁴ Nagu eelmisest peatükist võis lugeda, Madalmaade revolutsioon inspireeris kolme ajalookirjutusega varem mitte kokku puutunud kodanikku lähiajalugu kirjutama ning Inglismaa kodusõda mõjutas samuti tugevasti sealset historiograafiat.

Kuidas siis 17. sajandil humanismi erinevatele aspektidele Balti historiograafias ikkagi reageeriti. Kõige kindlamalt saab siinkirjutaja väita, et enamik varauusajal tekkinud uusi ajalooteaduse ideid ja suundi oli siia jõudnud. Vähemalt teati siin kas suuna rajajaid või mõnda musternäidist. Kuigi antiikautorite kasutamisega Brandis ei liialda, tunneb ta Jean Bodin'i teost. Menius ja Einhorn kasutasid ohtrasti antiikallikaid ning Einhorn suutis oma *Historia Lettica* sissejuhatuses ära nimetada

²⁹⁷ Mark, 151; temaga ühineb religioossete elementide kasutamise osas **Raik, Katri**. Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal // *Ajalooline Ajakiri* 2001/4 (115): 5-26, 24 ning allikakriitikat peab ta olematuks, samas, 25

²⁹⁸ Mark, 152

²⁹⁹ Samas, 160

³⁰⁰ Samas, 167

³⁰¹ Raik (2001), 7

³⁰² Samas, 18-24

³⁰³ Mark, 363

³⁰⁴ **Burke, Peter**. *The Renaissance Sense of the Past*. London, Edward Arnold, 1969; 92

mitmed Suurbritannia ja Prantsusmaa humanistliku ajaloo musternäidiseid (Emilius, Vergil, Boetius) Osati hinnata nii protestantlikku ajaloo programmi (Carioni ja Sleidanuse kroonikad) kui maaajalookirjutust (Krantz). Kohalikke olusid ja rahvaid kirjeldati kohati maadeavastuste käigus või hiljem koostatud korograafiate eeskujul. Kohalike rahvaste päritolu otsitakse nii keskaegsetest kui antiikaegsetest allikatest. Pärilise kõike, mida allikad ja eelkäijad kirjutavad, ei usuta (näiteks Hiärn ja Mihkli kloostri privileegid) ning tundmatud ei ole ka rohkem või vähem varjatud motiivid (Kelch ja Blomberg). Kelch mainib sissejuhatuses sarnaselt renessanssaja eelkäijatele, et tema jaoks on oluline tõde ja ajaloo õpetlikkus.

Üks renessanssajal taassündinud ajaloo suund, mis on Baltimaade historiograafiat kahtlemata oluliselt mõjutanud, on antikvaarne suund. Ka Mark vihjab sellele, et siin tegeleti antikvaarsuste uurimisega (eriti tuntav olevat see Hiärni puhul).³⁰⁵ Kuid ka Henningul, Grefenthalil ja Brandisel olid omad dokumendikogumikud.³⁰⁶ Brandise eessõnas kõlav mõte olla allikate koguja järeltulivateks põlvedeks, oli ju antikvaarse suuna üks eesmärke. Komme tuua teksti vahele pikemaid tsitaate või terveid dokumente, pärines samuti antikvaaridelt. Mainib ka Blomberg (lk 253), et “*Tis the manner among them here, to collect out Chronicles, Tiltings, Tournaments and Annals, their ancient Histories, and very often we find odd and pleasant relations in their Traditions ...*” Ühtegi *Estonia* või *Livonia illustrat*at 17. sajandil siiski ei ilmunud.

Siinsetel aladel oli piisavalt välja kujunenud just kohalik identiteet, ei kirjutatud Rootsi impeeriumi ajalugu vaid kohalikku ajalugu. Eraldi Eestimaa, Liivimaa, Lätimaa ja Kuramaa ajalugu kirjutati ka vähem kui kõiki neid ühendavaid teoseid. Ingerimaad näiteks ei arvestanud isegi seal sündinud Hiärn sinna juurde. Ajalooline Vana-Liivimaa oli see, millel oli tugev kohalik identiteet.

Antiikkirjanduse toimetamise ja kommenteerimisega ükski siinkäsitletud autor samuti kuulsaks ei saanud – enamik neist olid ka vaimulikud ja riigiametnikud (mis iseenesest ei ole takistuseks kui lugeda lisa 2-s toodud elulugusid) ning nende eesmärk oli uurida ja kirjutada siinset ajalugu, kas siis isamaaarmastusest või puhtast huvist asja vastu.

³⁰⁵ Mark, 350

³⁰⁶ Raik (2001), 24

Samuti ei ilmunud nende sulest mitte ühtegi üle-euroopalise tähtsusega traktaati ajaloo mõttest ega metodoloogiast. Kui välja jätta mõned mõtted oma kroonikate eessõnades, siis ajaloooteoriaga kroonikud end liiga palju ei vaevanud. Siinkäsitletud autoritest tuleb erandiks pidada Frederich Meniust. Näiteks ilmneb tema *Intradat*'st, et tal on ajalugu jagatud teemade ja alateemade järgi. Ta juhib tähelepanu asjaolule, et alati tuleb vahet teha avaliku ja eraviisilise, üldise ja konkreetse, tähelepanuväärse ja ebaolulise, kindla ja ebakindla, õige ja vale vahel. Russowile, Henningile ja Müllerile heidab ta ette, et nad kirjeldavad põhiliselt oma isiklike kogemusi ning nende tööd on seetõttu ebatäiuslikud. Stiili osas peaks tulevane ajaloolane eeskuju võtma aususe ja selguse osas Julius Caesarist, kõneosavuses Liviusel, poliitilise elu kirjeldamisel Tacitusest ja valitsejate huvide jälgimisel Francisco Guiccardinist. Meniuse arvates kirjutavad jurist ja poliitik paremini ajalugu kui vaimulik või arst ja üldse peaks ajalugu kirjutades ettevaatlik olema: *“Als wir auch bey vielen vorgangenen Exampeln klärlich zugesehn dass einem Ruhmsüchtigen sein eigen Leben und Geschichte zu beschreiben die Feder in die Hand lassen nichts anders ist denn einem Vnsinnigem ein blosses Swerd geben.”*³⁰⁷ Tegemist on siiski ka ainukese professionaalse ajaloolasega.

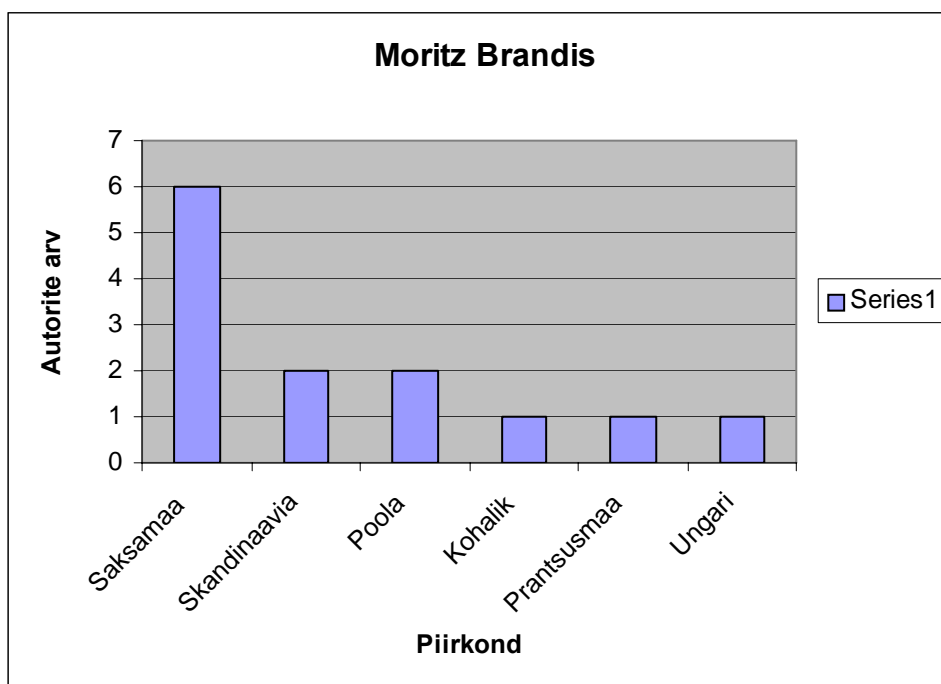
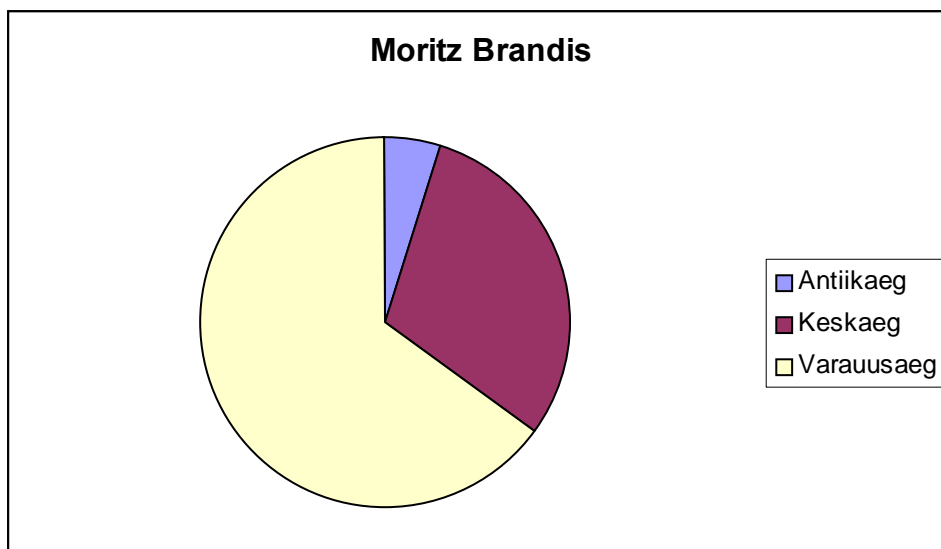
Ajaloo olemuse üle arutleti *Academia Gustaviana*'s, kus ajaloo teemadel kaitstud disputatsioonidest nii mõnigi oli just ajalooeaduslik. Ilmneb, et *Academia Gustaviana* õppejõud ja üliõpilased pooldavad tugevasti Sleidanuse ja Carioni nelja maailmariigi teooriat ning vaidlevad samas tugevasti vastu Jean Bodin'ile, kes seda teooriat oma teoses oli kritiseerinud.³⁰⁸ Selles ei pea ilmtingimata nägema provintsi tagurlikust, vaid näiteks seda, et Tartu Ülikooli näol oli tegemist suhteliselt rangelt luterliku õppeasutusega. Suhteliselt seetõttu, et protestantism ei seganud üliõpilasi olemast kursis uute ideedega – nii Bodin'i kui ka näiteks Rene Descartes'i mõtetega. Lisaks on üks ajalooeaduse teemaline kõne ilmunud ka Tallinna Gümnaasiumi kreeka keele professori Reiner Brockmanni sulest.³⁰⁹ Brockmann üritab leida vastust küsimusele, mis ajalugu on ning kuidas on võimalik teda süstematiseerida.

³⁰⁷ **Menius, Friedrich.** *Intrada und Vortrag der grossen vniversal Lieffländischen Historischer Geschichten Beschreibung worinnen kürztlich einem jeden für augen gestellet wird was er in folgender Lieffländischen Chronic zu erwarten. Item, womit ein jeder mit allerhand nohtwendigen Nachrichten zu statten kommen möge.* Riga, Gerhard Schröder, 1630

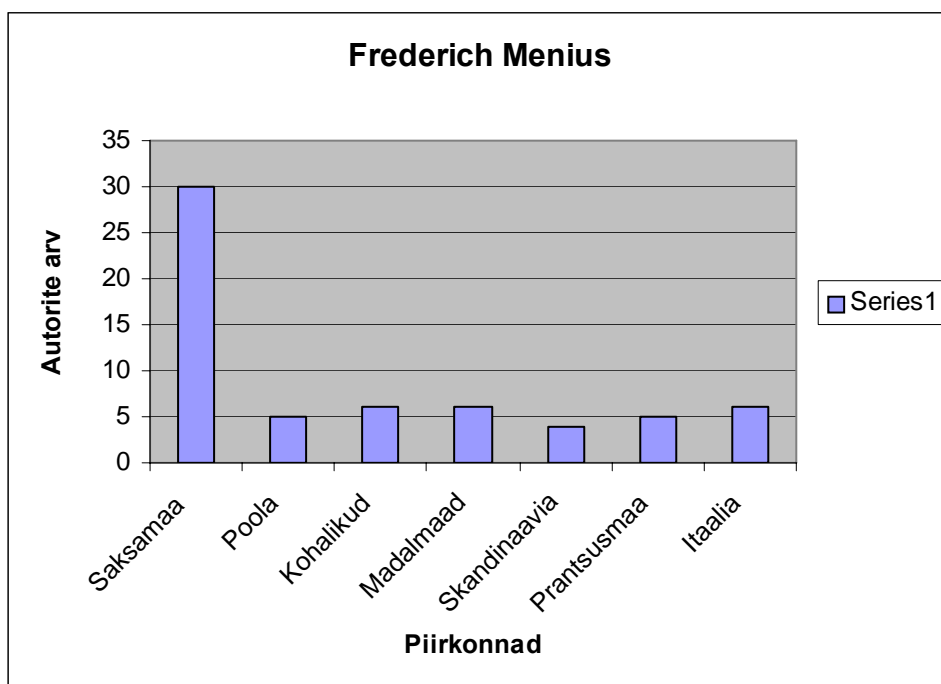
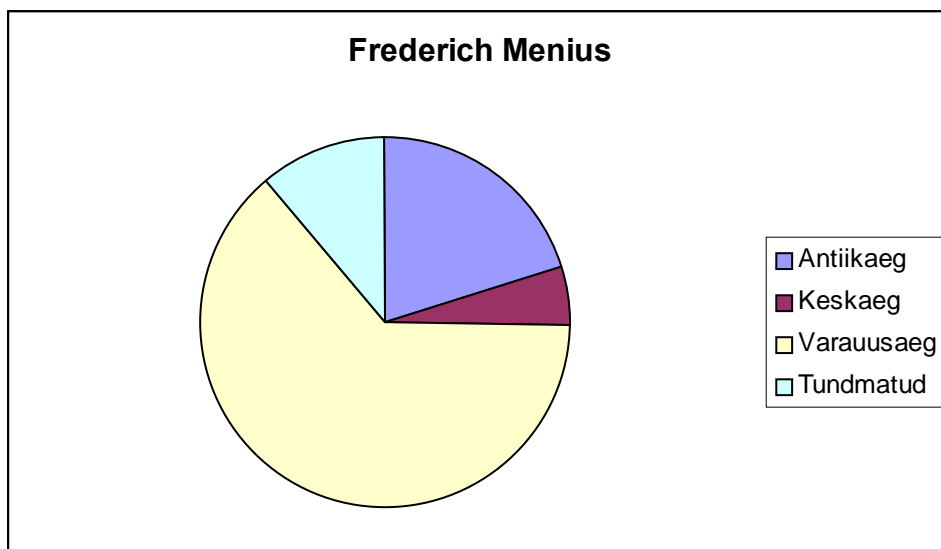
³⁰⁸ **Tänava, M.** Ajaloo õpetamisest ja uurimisest *Academia Gustaviana*'s // *Tartu Ülikooli Ajaloo küsimusi* 10. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1981; 20

³⁰⁹ **Brockmann, Reiner.** *Teosed = Peinepoy Bpokmannoy n(Boihmata = Reineri Brockmanni opera = Reiner Brockmann's Werke.* Koostanud ja toimetanud Endel Priidel. Tartu, Ilmamaa, 2000

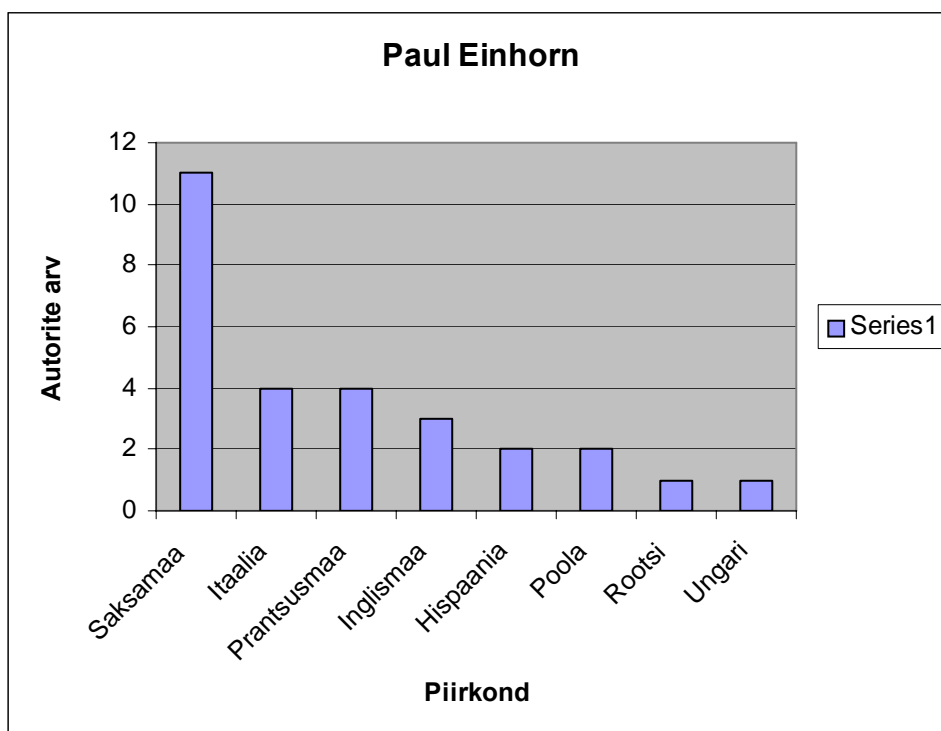
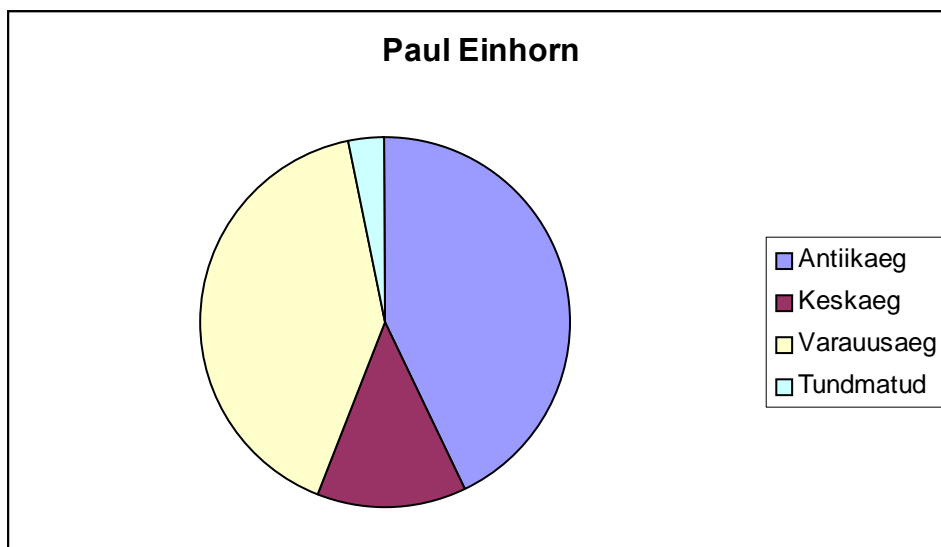
Tabel 1: Graafikud Moritz Brandise allikakasutuse kohta.

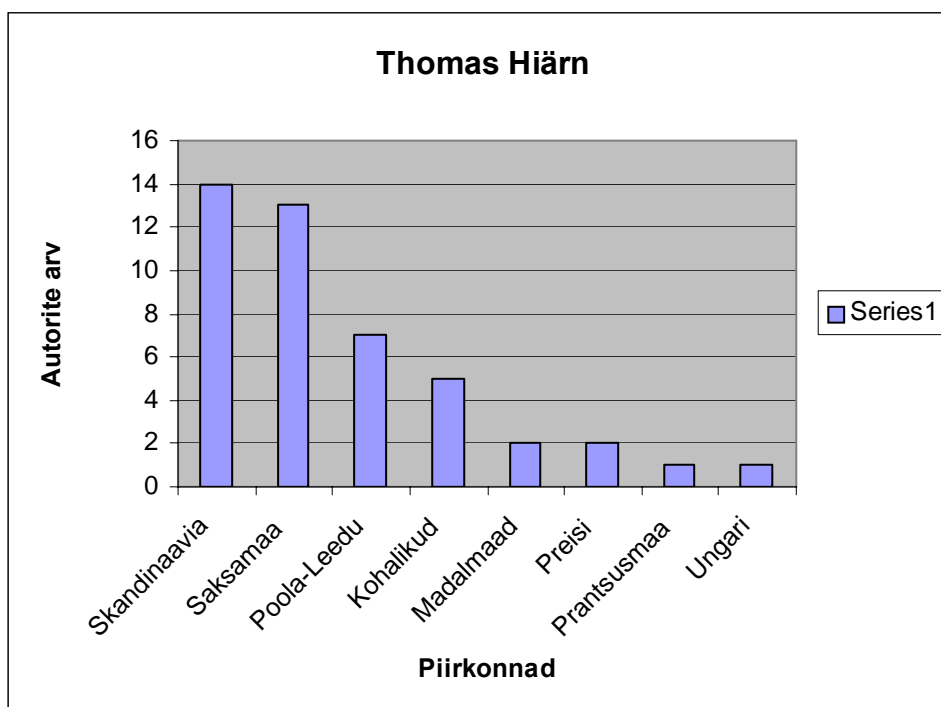
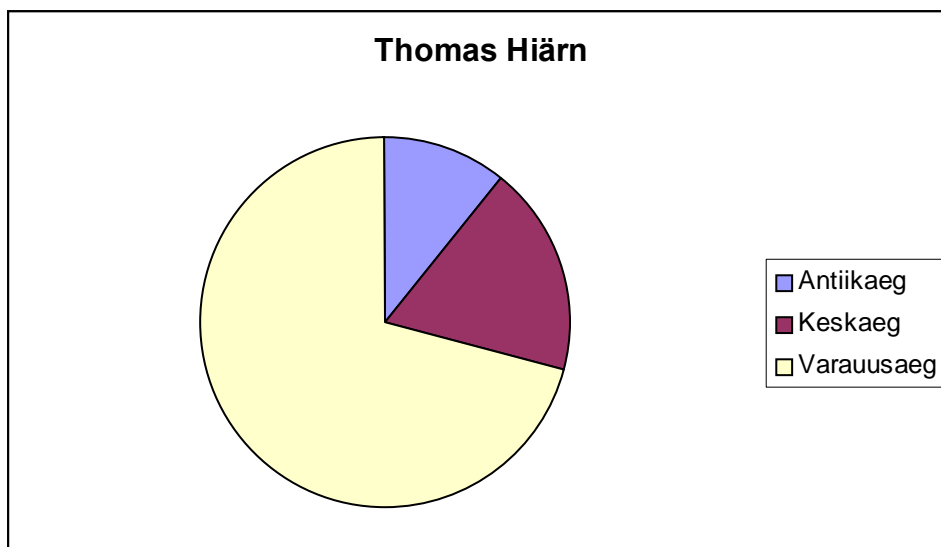
Tabel 2: Friedrich Meniuse allikakasutuse kohta

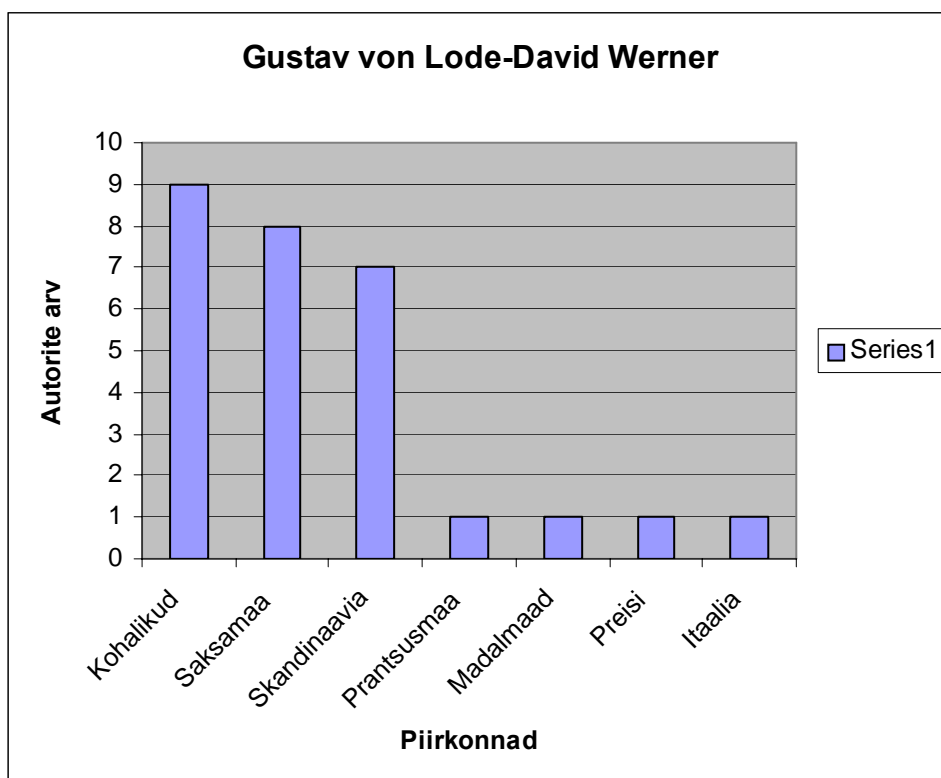
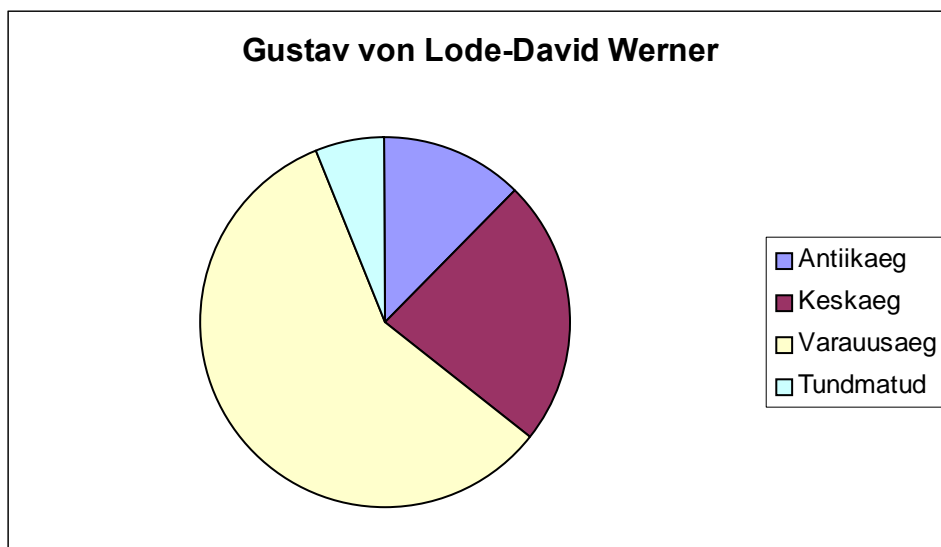
Tabel 3: Graafikud Paul Einhorni allikakasutuse kohta

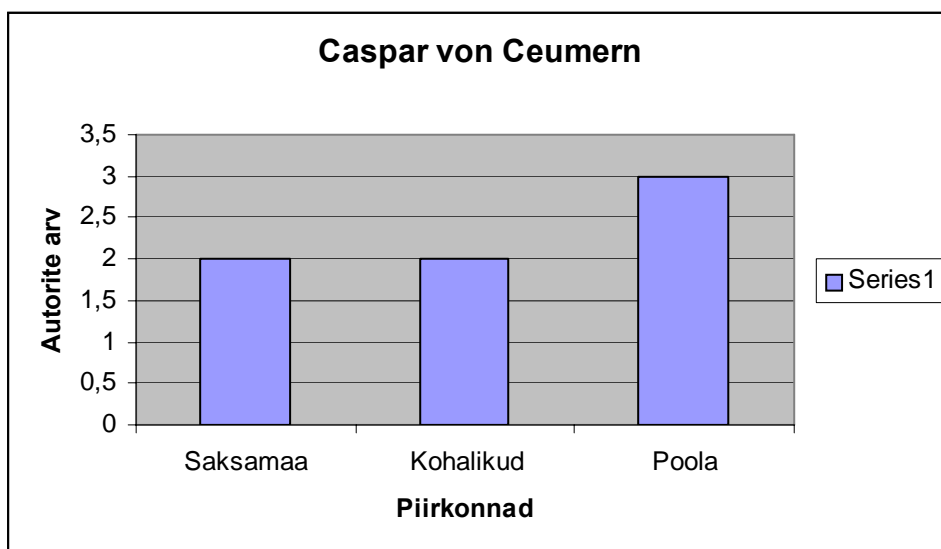
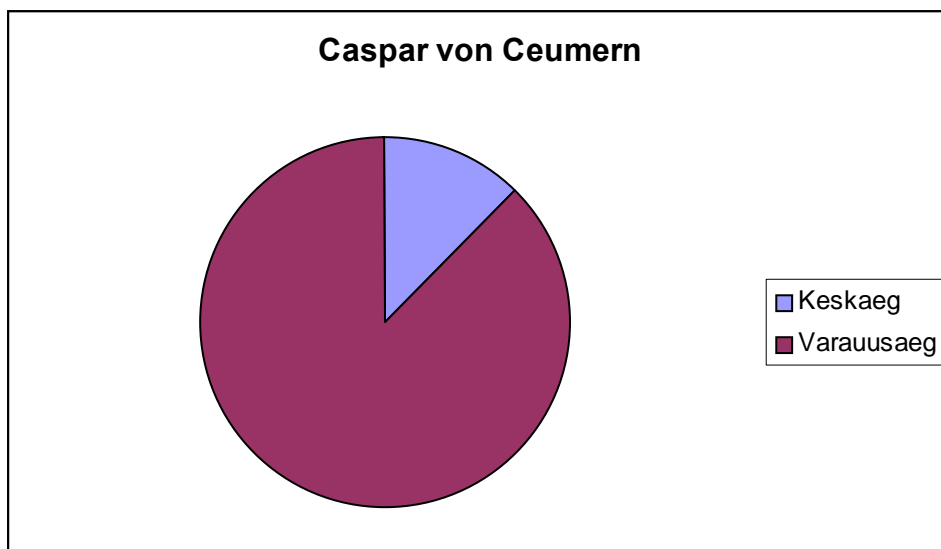
Tabel 4: Graafikud Thomas Hiärni allikakasutuse kohta

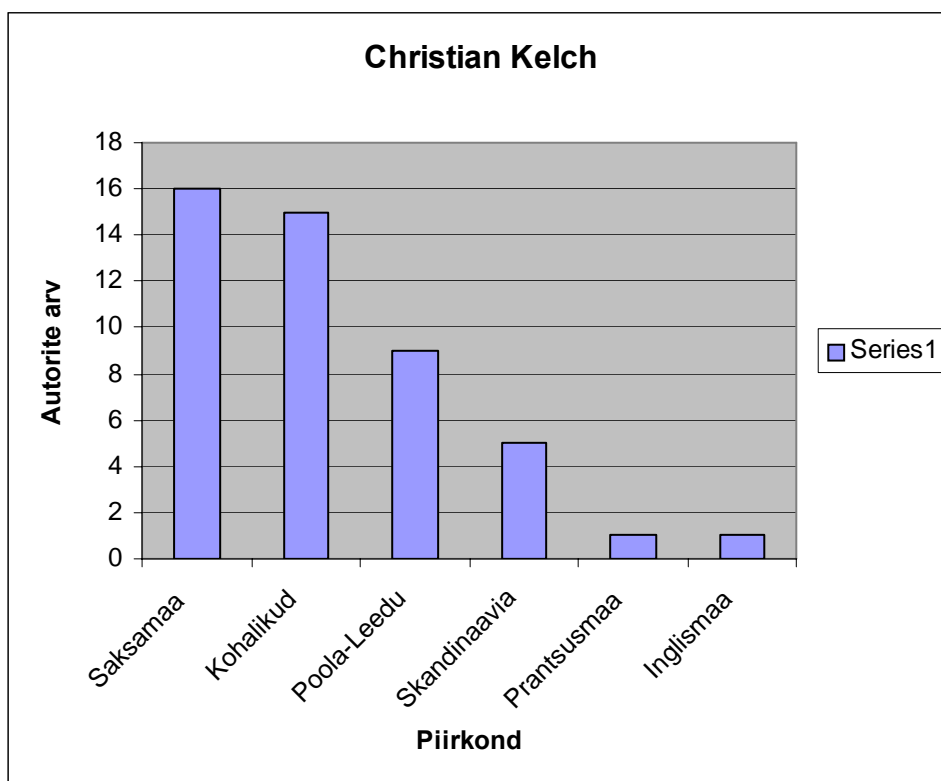
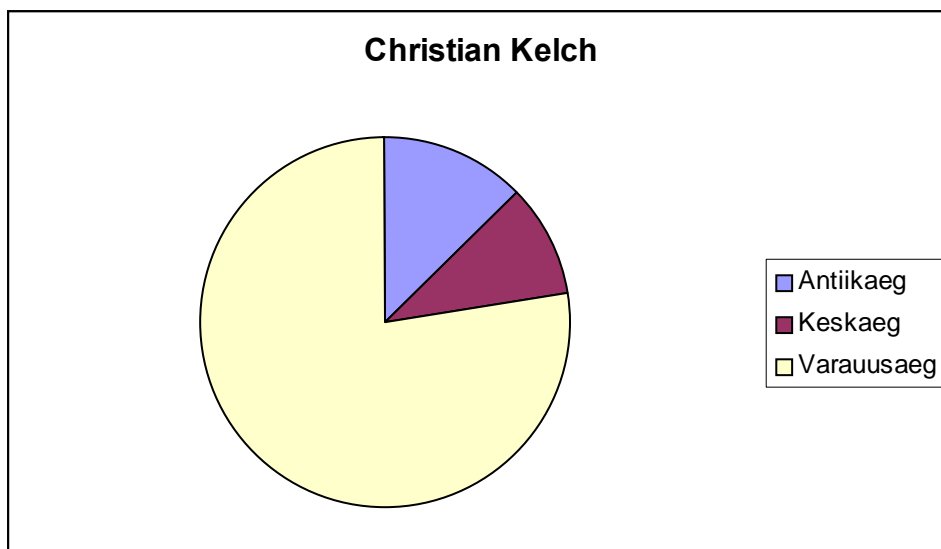
Tabel 5: Graafikud Gustav von Lode – David Weneri allikakasutuse kohta

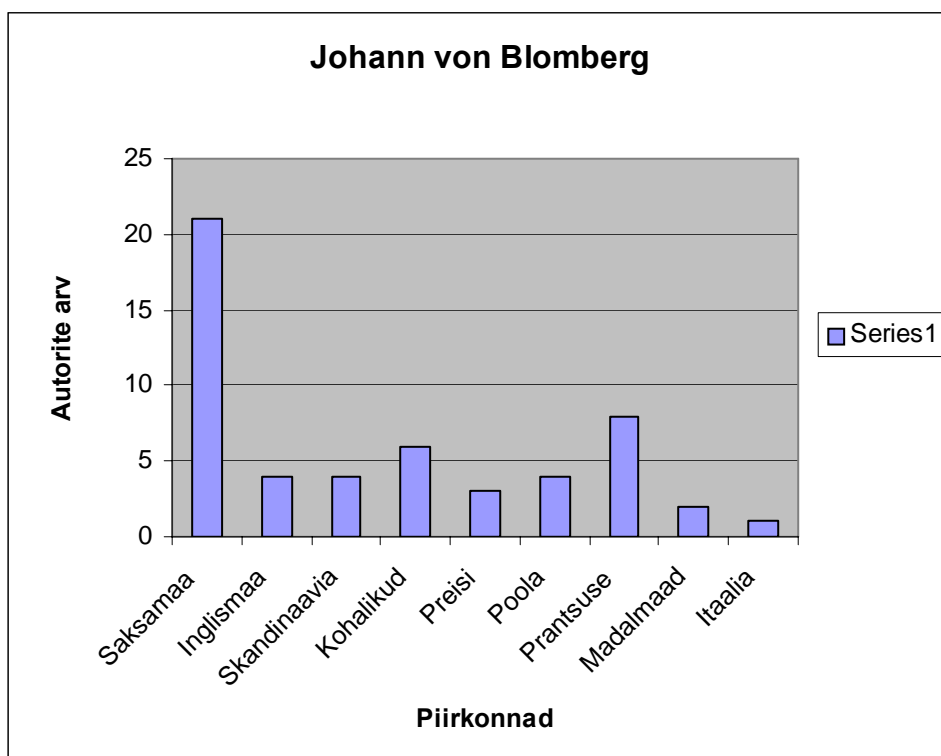
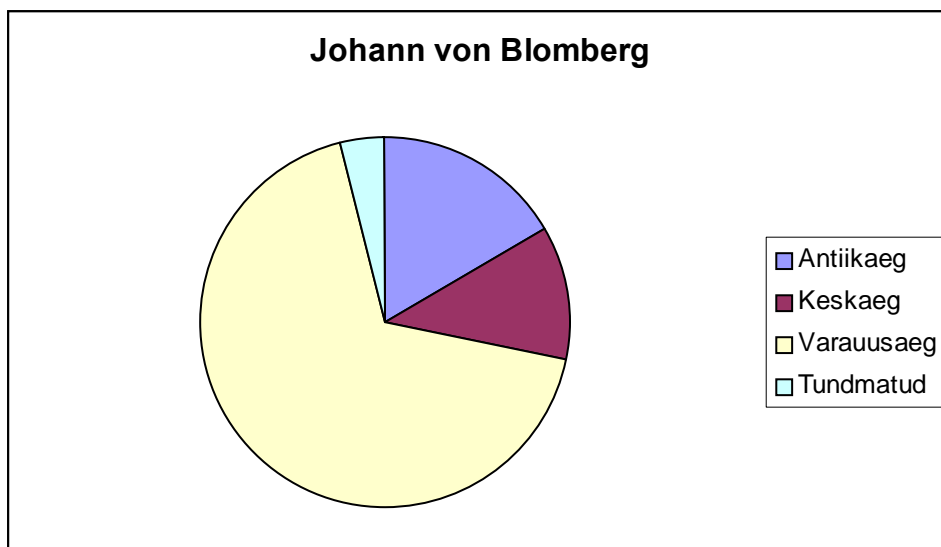
Tabel 6: Graafikud Caspar von Ceumerni allikakasutuse kohta

Tabel 7: Graafikud Christian Kelchi allikakasutuse kohta

Tabel 8: Graafikud Johann von Blombergi allikakasutuse kohta

III peatükk. Autorid

Selleks, et uurida 17. sajandi kroonikakirjutajate poolt kasutatud autorite kättesaadavust lugejale, tuleb kõigepealt vaadelda millisest ajaperiодist ja millisest geograafilisest punktist antud teosed pärinesid. Seejärel võib peatuda pisut pikemalt raamatukaubandusel ning ära mainida ka mitmed teised viisid, kuidas raamatud ja informatsioon nende kohta liikus varauusajal ühelt inimeselt teisele, nagu hariduse omandamine, kirjavahetus ja raamatukogud.

Antiikautorid³¹⁰

Antiikautorite analüüsis jääb täiesti välja Caspar von Ceumerni töö, sest ta ei nimeta ühtegi. Mortiz Brandis nimetab oma teoses ära ühe autori. Kelch, Lode-Werner ja Hiärn kasutavad kuni kümmet autorit, von Blomberg kümmet. Meniusel on autoreid nimetatud kahekümne ringist, Einhorni nimekiri ligineb kolmekümnele.

Kõige populaarsemaks antiikautoriks selles töös käsitlevate ajalookirjutajate hulgas osutus Ptolemaios, keda kasutasid kõik seitse analüüsitava autorit (ta on ka see ainuke, kelle Brandis ära mainis). Teisel kohal on Tacitus kuue äramärkimisega, seejärel Plinius viie ning Strabon nelja mainimisega. Kolm ajalookirjutajat on nimetanud Herodotose ja Pomponius Mela nimesid. On veel viis autorit, kes on pälvinud kahe krooniku tähelepanu.

Antiikautorite kasutuse analüüsis pakub teatavat võrdlusmomenti Peter Burke'i artikkel antiikautorite populaarsusest ajavahemikus 1450-1700.³¹¹ Paraku kasutas Burke oma artiklis populaarsuse mõõdupuuna väljaannete arvu, mitte tsiteerinud autorite arvu (mis oleks sellise ajavahemiku ja geograafilise ulatuse puhul ka mõeldamatu) ning seitsmeteistkümne autori kahtekümnet ühte teost, mainimata konkreetselt, et tegemist oleks Euroopa kõige populaarsematega (mida võib siiski eeldada).³¹²

Nagu Balti autorite hulgas, tõdeb ka Burke, et kuigi renessanssaja ajaloolaste jaoks olid antiikeeskujud äärmiselt olulised ja nende eeskujul valmisid ka renessanssaja ajalooteosed, ei olnud kõik autorid kaugeltki sama populaarsed.³¹³

³¹⁰ Vt. ka tableid lk 85-91

³¹¹ **Burke, Peter.** A Survey of the Popularity of Ancient Historians // *History and Theory*, Vol. 5, No. 2 (1966): 135-152

³¹² Burke (1966), 135-136

³¹³ Samas, 135

Kui võrrelda siinkirjutaja populaarsuse tabelit Euroopas populaarsemate autorite tabeliga, näeme olulisi erinevusi. Kuus populaarsemat autorit on Sallustius (kahe teosega), Valerius, Caesar, Curtius, Tacituse *Germania* ja Livius. Mainitud 17 autori hulgas on vaid kaks autorit (Tacitus ja Herodotos), kes figureerisid siinsete kroonikute populaarseima kuue hulgas. Teisel kohal olev Tacitus on oma *Germania*'ga autoritest viiendal, teoste hulgas kuuendal kohal. Herodotose *Historia* on teostest viieteistkümnendal kohal. Euroopa eelistused muutusid ka ajas ning 17. sajandi esimesel poolel tõusis Tacituse väljaannete arv oluliselt – *Annales* ja *Historia* esimesele ning *Germania* teisele kohale.³¹⁴

Selline erinevus Euroopa ja siinse “maitse” vahel on ilmselt tingitud asjaolust, et antud töös käsitletavat kroonikud kirjutasid kõik kohalikku ajalugu ning kasutasid antiikautoritest eelkõige neid, kes puudutasid oma teostes siinset piirkonda. Samuti näitab see seda kui vähe oli antiikautorite kasutamine seotud nende kättesaadavusega lähtuvalt väljaannete hulgast.

Keskaegsed autorid

Keskajast pärit allikaid on kokku nimetatud 30 ning nad pärinevad väga erinevatest Lääne-Euroopa piirkondadest Hispaaniast kuni kohalike autoriteni välja. Kõige populaarsem on Saxo Grammaticus, keda on kasutanud 7 autorit, talle järgnevad Jordanes ja Dusburgi Peeter (5) ning Einhard, Bremeni Adam ja Długosz (4 mainimisega). Suur osa autoritest on pärit Saksa keisririigi aladelt, mõned Skandinaaviast. Nimetatud on ka näiteks Sevilla Isidori ja Beda Venerabilist.

Jällegi torkab silma asjaolu, et rohkem on nimetatud autoreid, kelle teosed sisaldavad olulist informatsiooni siinse piirkonna ajaloo kohta või siis muistsete germaani rahvaste ajaloost. Näiteks populaarseima autori Saxo seotusest Ida-Baltikumiga kirjutab sajandi alguses huvitava artikli Paul Johansen.³¹⁵

Siiski mitte kõik. Kui arusaadav on Suurbritannia päritolu anonüümse geograafilise kirjutise *Descriptionis terrarum* nimetamata jätmine, siis sisaldas Inglise fransiskaani venna Bartholomaeus Anglicuse 13. sajandil koostatud entsüklopeedia *De proprietatibus rerum* 15. raamat sissekandeid kuuest Ida-Baltikumi piirkonnast.³¹⁶

³¹⁴ Burke (1966), 136-137

³¹⁵ **Johansen, Paul.** Saxo Grammaticus ja Ida-Balticum // *Kaugete aegade sära*. Koostanud Jüri Kivimäe. Tartu, Ilmamaa, 2005: 239-253

³¹⁶ **Tamm, Marek.** Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest // *Keel ja Kirjandus* 2001/12: 872-884

Kättesaadavuses ei saanud probleem seisneda, sest antud teos oli 17. sajandil olemas Tallinna Oleviste raamatukogus.³¹⁷

Varauusaegsed allikad. Saksa autorid

Kõige rohkem on 17. sajandi Balti ajalookirjutajad maininud Saksa päritolu autoreid. Neid on kuuekümne ringis ning siinkirjutaja usub, et mitmed tundmatuks jäänud autorid on samuti pärit Saksamaalt.

Rohkem kui üks kord mainitud autorite nimed moodustavad vaid kolmandiku. Nende hulgas on kõige populaarsem Albert Krantz, seitset autorit (Erasmus Stella, Philipp Melanchthon, David Chytraeus, Johannes Micraelius, Sebastian Münster ja Philipp Clüver) on nimetatud neljal korral. Suurema tähelepanu osaliseks on jällegi saanud autorid, kes oma teostes siinset ajalugu puudutanud. Saksa humanismi suurkujud nagu Conrad Celtes ja Andreas Althamer saavad suhteliselt vähese tähelepanu osaliseks.

Kohalikud autorid

Kohalikke allikaid on kasutatud kokku 21.³¹⁸ Nendest kõige populaarsemad on Einhorn ja Henning, seejärel Russow, Laurentius Müller ja Fabricius. Nimetatud on mitmeid *Academia Gustaviana* õppejõude ja üliõpilaste töid (Ludenius, Schotte). Antud töös kasutatud autoritest (va Blomberg, kelle teos on kõige hilisem ja ei lähe seega arvesse) ei mainita Ceumerni teost ja Lode-Werneri käsikirju. Ilmselt eelistati Ceumerni enda teosele tema poolt nimetatud allikaid. Lode-Werneri teose tundmatust ei saa seletada vaid faktiga, et see oli käsikiri, sest niisamuti levisid käsikirjas ka näiteks Hiärni (Kelch) ja Brandise (Lode-Werner ja Kelch) teosed.

16. sajandi teise poole ja 17. sajandi alguse kohaliku ajalookirjutuse kõrgaega jäävatest autoritest³¹⁹ nimetavad 17. sajandi kroonikud seitset. Paljud neist olid selleks ajaks Saksamaal mitu korda trükis ilmunud, kuid erinevate trükkide arv ei ole nimetamise arvuga seoses. Samuti ei ole 17. sajandiks trükis ilmumine olnud mingi tingimus, sest lisaks eelpool mainituile, ei olnud trükis ilmunud ka veelgi populaarsem Dionysius Fabriciuse teos.

Huvitav on ka märkida, et vaatamata sellele, et enamik autoreid olid seotud Eesti- ja Liivimaa, mitte Poola alla kuuluva Kuramaa hertsogiriigiga, kuulusid enamik väga

³¹⁷ Verzeichnis derer Bücher, welche Anno 1668 in der Revalschen Bibliothek befunden ... Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Baltica osakond, V-2941

³¹⁸ Kui arvestada eraldi mainitud Philipp Olmenit ja Timan Brakelit.

³¹⁹ Horner, Lohmüller, Strubyz, Russow, Tiesenhausen, Renner, Grefenthal, Fabricius, Nyenstede, Brandis ja Henning, kelle Katri Raik esile tõstab ning lisaks Bredenbachi ja Laurentius Müller teosed. **Raik, Katri.** Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal // *Ajalooline Ajakiri* 2001/4 (115): 5-26; 5-6

populaarseid autoreid Poola-meelsete³²⁰ hulka – Fabricius, Henning, Müller. Kuigi siiani kõige tuntuma 16. sajandi krooniku Balthasar Russowi erilisus ei paista selle töö statistilises osas kuidagi välja, siis mis puudutab allikate otsest kasutamist, eelistasid (vähemalt pealiskaudsel hinnangul Hiärni puhul) 17. sajandi kroonikud oma töö keskosa pigem Russowi kui teiste autorite pealt maha kirjutada.

Skandinaavia autorid

Skandinaavia autoreid on kasutatud 18, kõige populaarsemad on võrdselt Johannes Magnus, Johannes Isaac Pontanus ja Petrus Petrejus. Üle poolte autorite on mainitud vähemalt kaks korda. Üllatav ei ole asjaolu, et vendadest Magnustest on siinsed kroonikud eelistanud Johannest, sest tema teos kirjeldab Skandinaavia ja Baltimaade suhteid vanemal ajal ja varakeskajal kui Euroopas üldiselt populaarsem Olaus Magnuse teos keskendub kogu Euroopale. Sama lihtsalt ei ole seletatav asjaolu, miks lühemale Johannes Meursiuse kroonikale eelistatakse Pontanust ja Huitfelti. Jällegi tuleb märkida, et enamjaolt Rootsi valitsuse alla kuulunud ajalookirjutajatest kasutasid võrdselt konkureerivad Rootsi Johannes Magnuse ja Taani Johannes Isaac Pontanuse teoseid, mis viitab sellele, et kaasaegsed poliitilised olud ei seganud ajaloolasi allikate valikul (suhtumine allikatesse väärrib juba eraldi uurimust).

Poola, Leedu, Preisi ja Ungari autorid

Poola ja Leedu ajalugu kirjutanud varauusaegsetest autoritest on esindatud 13. Vaieldamatult üks enimmainitud autoreid on Itaalia päritolu sõjaväelane Alexander Guagnini. Kuus kroonikut on maininud ka Martin Kromeri ja kolm korda Miechowa Mattiase nimesid.

Eelpool mainitud Saksa päritolu autoritest sooviks eraldi esile tuua kolm rohkem Preisimaaga seotud nime. Neist on populaarseim Caspar Schutz ning kaks kroonikut on maininud nii Matthias Waisseli kui Hennebergeri nime. Ainuke Ungari ajaloolane kroonikute teostes on Itaalia päritolu Ungari õukonnaajaloolane Antonius Bonifini, keda on maininud neli kroonikut.

Kuigi nende piirkondade autoreid on kokku suhteliselt vähe, on nende hulgas päris palju üle keskmise populaarseid teoseid. Vaid kolmandik autoritest on mainitud ühe krooniku poolt. Lisaks sellele, et need piirkonnad on juba geograafiliselt lähedamal, on Poola, Leedu ja Preisimaa ajalugu endise Vana-Liivimaaga tugevasti seotud.

³²⁰ Raik (2001), 19

Prantsusmaa, Suurbritannia, Itaalia, Hispaania ja Madalmaad

Prantsusmaa allikaid on nimetatud 15 ning enamik neist vaid ühel korral. Jean-Auguste de Thou'd mainitakse kolm ja Jean Bodin'i kaks korda. Rohkem Prantsuse autoreid on nimetanud Menius, Einhorn ja Blomberg.

Kaheksat Suurbritannia päritolu autorit on kõiki nimetatud vaid ühe korra. Einhorn nimetab kolm autorit, kes kõik kuuluvad sealsete humanismi tippteoste hulka. Blomberg lisab veel neli autorit, kellest John Selden ja Francis Bacon on tunnustatud teadlased, Cowley aga luuletaja ja Spelman koostanud sõnastiku. Kelch mainib John Bale'i, kes on Inglise vaimulik ja kirjanik.

Itaalia päritolu 9 autorist nimetati Paulus Jovius ja Aeneas Silviust kaks korda. Itaalia humanistliku ajalookirjutuse esiisad ja algatajad (Petrarca, Bruni, Lorenzo Valla) ning hilisemad kuulsad kirjanikud (Machiavelli, Guiccardini, Sarpi) jäävad siinsete autorite poolt praktiliselt mainimata. Ilmselt seisneb küsimus selles, et põhiliselt Itaalia ajalooga tegelevate autorite teoste sisu ei pakkunud siinsetele autoritele piisavalt allikmaterjali. Ei tohi ju unustada, et vägagi populaarsed Antonius Bonifinius ja Alexander Guagnini olid samuti Itaalia päritolu ning kirjutasid oma teoseid humanistlikule stiilile vastavalt.

Hispaania allikaid on maininud ainult Einhorn. Lisaks Tarapha ja Vivesi teostele tundis ta ka Bartolome de las Casase kirjeldust Ameerikas, mida ta kasutas, küll teiste autorite vahendusel, oma teoses *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandia*. Madalmaadest pärit autoreid on mainitud 9 nime, neist kuus pärinevalt Meniuselt ning vaid Hugo Grotiust on maininud kolm kroonikut. Tegemist on kindlasti ühe varauusaegse kuulsaima teadlase ja ajaloolasega. Samuti on tähelepanuväärne Friisimaalt pärit ajaloolaste suur osakaal.

Kuigi autoreid on kokku mainitud rohkem kui eelmise alapeatükis vaadeldud piirkondade puhul, on enamik neist leidnud mainimist vaid ühe või paar korda (de Thou ja Grotius on ainukesed erandid).

Allikate erinevad žanrid

Varauusaegsed teadlased olid tihtipeale oma annetes mitmekülgsed. Ajalugu kirjutasid riigimehed, juristid, arstid, loodusteadlased, vaimulikud, luuletajad ja muusikateoreetikud. See asjaolu selgub nii siinkäsitletud kroonikute elulugude põhjal kui ka eriti Lisa 2 toodud lühielulugudest.

Loomulikult ei olnud ka allikate näol tegemist rangelt vaid ajalooalaste teostega. Kroonikates mainiti ära ka mitmesugustesse muudesse žanridesse kuulunud teoseid. Näiteks juba antiikautorite hulgas paistavad silma geograafid, kelle kasutamine siinsete alade kirjutamisel on igati õigustatud. Kasutatud on ka filosoofide teoseid – Aristoteleselt on kasutatud nii *De oeconomicat* kui *De politicat*. Samuti on kasutatud luuletajate, Ovidiuse ja Virgiliuse, värsse. Keskaegsed allikad on küll praktiliselt kõik olnud kroonikad, Rimberti *Vita St. Ansgari* ja Clairvaux Bernardi kõne ehk välja arvatud.

Varauusaegsete autorite puhul läheb pilt loomulikult jälle kirjumaks. Paulus von Eitzenilt ja Martin Lutherilt pärinevad vaimuliku sisuga traktaadid, Adam Oleariuselt ja Oghier Ghiselin de Busbeqilt reisikirjad ja Hugues Chevalier de Terlonilt mälestused. Kuigi Hugo Grotius kirjutas ka ajaloost, on mainitud ka tema õigusealast teost *De jure Belli et Pace* (Blomberg näiteks).

Eraldi tuleks märkida, et mitmed kroonikud on maininud mitte teose autorit vaid väljaandjat või trükkijat. Antiikautorite puhul on see arusaadav, sest tihti toimetaja ka kommenteeris seda teost.

Populaarsemad autorid ja nende populaarsuse võimalikud põhjused

Mitte ühtki autorit, ei antiikajast, keskajast ega varauusajast, ei ole maininud kõik kaheksa siinkäsitletud ajalookirjutajat. Neli on siiski pälvinud 7 märkimist: Klaudius Ptolemaius, Saxo Grammaticus, Alexander Guagnini ja Albert Krantz. Kuus kroonikut pidasid vajalikuks ära märkida Martin Kromeri ja Tacituse nimed. Ptolemaiust, Krantzi ja Saxot ei maininud Ceumern ja Guagninit Lode-Werner.

Kõik nimetatud autorid olid tol ajal Lääne-Euroopas tunnustatud ning mitmekordselt välja antud. Eriti laialdase lugejaskonnaga olid Saxo Grammaticus ja Albert Krantz. Teiseks, isegi ehk olulisemaks, teguriks on see, et kõik need teosed olid sisu poolest siinse ajaloo kirjutajatele olulised.

Ebapopulaarsest autoritest on väga raske rääkida kui ligi pooli nimesid mainitakse vaid ühel korral. Mõningate autorite puudumist on puudutatud juba geograafilise jaotuse all. Autoritele viitamine oli tol ajal siiski kohati väga juhuslik ning see tingib juhuse elemendi ka kogu autorite nimekirja.

Kättesaadavusest³²¹

Eelnev ja käesolev peatükk on demonstreerinud, et Balti 17. sajandi ajalookirjutajad võtsid vaevaks ära mainida mitmeid autoreid, kellede teosed on kirjutatud erinevatel aegadel ning kirjutatud või trükitud erinevates trükikodades üle terve Euroopa. Järgnevalt soovin lühidalt peatuda võimalustel, kuidas kroonikakirjutajad võisid saada informatsiooni nende teoste kohta või neid kasutada.

Kuivõrd keskajal jõudsid raamatud mitmete lugejateni kas üksiku käsikirja liikudes ühelt inimeselt teisele või sellest koopiategemise näol. Põhiliselt tegelesid raamatute kopeerimisega kloostrite skriptooriumid. Esimeste ülikoolide avamisega tekkisid ka linnadesse koopiatöökojad, kus kopeeriti terveid tekste või ka teksti osasid eraldi.³²² Mõned sellised kopeerimise töökojad võisid olla väga suured, nagu näiteks Vespasiano da Bisticci oma Firenzes. Tema klientide hulka kuulusid sellised suured käsikirjade kogujad nagu Cosimo dei Medici, paavst Nikolaus V ja Urbino hertsog Frederik. Tellimusi tuli isegi Hispaaniast ja Inglismaalt.³²³

Trükikunsti leviku algusaegadel ei erinenud raamatukultuur oluliselt käsikirjakultuurist – raamatute välimus oli sarnane ja levitamise keskused olid samad. Ajapikku aga tekkisid uued keskused.³²⁴ Tiraažid olid väikesed, keskmiselt 1000-1500 eksemplari. Raamatud reisisid tavaliselt köitmata kujul suurtes puidust kastides kas paatidega mööda veeteed või vankritel mööda maismaad.³²⁵

Siinse raamatuturuga oli väga tihedad seotud Põhja-Saksamaa kaubanduskeskused. Saksamaa raamatukaubandus oli alguses üles ehitatud suurtele kaubateedele, hiljem ehitati üles oma kauplemisvõrgustik.³²⁶ Tähtsaimad laadad peeti Maini-äärses Frankfurdis, Leipzgis, Nürnbergis, Strasburis, Baselis ja Augsburgis.³²⁷ Lisaks olid suured keskused veel Köln ja Lübeck.³²⁸ Nürnberg vahendas kaubandust Itaalia suurima keskuse Veneetsia ja Põhja-Euroopa vahel. Seal tegutses Saksamaa üks

³²¹ Antud alapeatükk põhineb suuresti Leuveni Katoliiklikus Ülikoolis kaitstud magistritööle *Movement of Historical Knowledge in Early Modern Europe*. Leuven, 2005. Käsikiri autori valduses

³²² **Westfall Thompson, James.** *The Medieval Library*. New York, Hafner, (1939) 1957; 635-636; 636; **Thomas, Marcel** 'Manuscripts' // **Febvre, Lucien ja Henri Jean Martin.** *The Coming of the Book*. London and New York, Verso, 1990; 19

³²³ Westfall Thompson, 644

³²⁴ **Eisenstein, Elizabeth.** *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979; 26, 32-33, 38

³²⁵ Febvre ja Martin, 218-223

³²⁶ **Wittmann, Reinhard.** *Geschichte des deutschen Buchhandels: Ein Überblick*. München, Beck, 1991; 30

³²⁷ Wittmann, 31

³²⁸ Samas, 34-35

olulisemaid kaupmehi Antonius Koberger (u 1443-1513).³²⁹ Tõeline Lääne-Euroopa raamatukaubanduse keskus kuni Kolmekümneaastase sõjani oli Maini-äärse Frankfurdi raamatulaat, kuhu tuldi ka Inglismaalt, Hispaaniast ja Itaaliast.³³⁰

Oluline roll oli ka mitmetel Madalmaade keskusel. Madalmaades oli 16. sajandil vaieldamatu raamatukaubanduse keskus Antwerpen³³¹ ja selle keskne trükikoda kuulus Plantini perekonnale.³³² 17. sajandil liikus keskus põhja ja oluliseks sai Amsterdam.³³³ Itaalia tähtsaim keskus Veneetsia. Sealseks kuulsaimaks kirjastajaks oli Aldus Manutius.³³⁴

Prantsusmaa raamatukaubanduskeskus asus Pariisis,³³⁵ kuid rahvusvahelise raamatukaubanduse vaatenurgast on oluline ka Lyoni laat, mida peetakse esimeseks tähtsaks raamatulaadaks.³³⁶ Inglismaal oli keskne London, mille kaupmehed kauplesid mitmete kontinendi keskustega.³³⁷ Euroopa raamatukaubanduse keskustes liikusid ka Hispaania kaupmehed. Hispaanias kaubeldi raamatutega kõige laialdasemalt Burgoses, Medina del Campos ja Saksamaal.³³⁸

Friedrich Puksoo hinnangul ei olnud Eesti- ja Liivimaa eriti suurt turgu raamatute jaoks ning need, mis siia jõudsid, tulid enamasti Saksamaa ja Amsterdami (või siis laiemalt Madalmaade) kaudu, hiljem ka Stockholmist.³³⁹ 15. sajandil on nii Tallinnal kui Riial olnud raamatukaubanduse alaseid kontakte Lüübekiga läbi Bartholomaeus

³²⁹ Wittmann, 33

³³⁰ **Rovelstad, Mathilde.** The Frankfurt Book Fair // *Journal of Library History, Philosophy and Comparative Librarianship*. Vol VIII, Nos 3-4 July-Oct 1978: 113-123; 116. **Niemeier, Sabine.** *Funktionen der Frankfurter Buchmesse im Wandel – von den Anfängen bis heute*. Wiesbaden, Harrassowitz, 2001; 13

³³¹ **Furstner, Hans.** *Geschichte des Niederländischen Buchhandels*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985, 20

³³² Febvre ja Martin, 126

³³³ Furstner, 38,42

³³⁴ **Richardson, Brian.** *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 5. **Santoro, Marco.** *Geschichte des Buchhandels in Italien*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2003; 60, 72, 115

³³⁵ **Pottinger, David D.** *The French Book Trade in the Ancien Regime 1500-1791*. Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1958; 44, 55, 115

³³⁶ Febvre ja Martin, 226-228

³³⁷ **Woolf, D. R.** *Reading History in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000; 258-260, 265

³³⁸ **Pettas, William.** *A Sixteenth-Century Spanish Bookstore: The Inventory of Juan de Junta*. Philadelphia, 1995; 1-2 & 19

³³⁹ **Puksov, Friedrich.** Raamatukauplemisest rootsi ajal Tarus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist // *Ajalooline Ajakiri* 1932/298

Ghotani, Marquard von thor Moleni ja Cort Römeri.³⁴⁰ Edaspidi kujunesidki just Tallinn ja Riia raamatukaubanduse keskusteks.

Varauusajal olid raamatukaubandusega seotud põhiliselt kolm ametit – raamatukaupmees, trükkal ja köitja. Kõik trükkalid ja köitjad ei olnud raamatu jaekaubandusest huvitatud ning ei omanud vastavat privileegi. Näiteks Tallinna esimesel trükkalil Christoph Reusneril seda polnud.³⁴¹ Enamasti müüdi raamatuid köitmata kujul – trükkalil võis olla õigus oma toodangut müüa. Köidetud raamatuid tohtisid enamasti müüa vaid köitjad ise.³⁴²

Liivi Aarma teab nimetada vähemalt 15 Tallinna raamatukaupmeest ajavahemikus 1470-1600, mõned neist olid samal ajal ka köitjad.³⁴³ Mitmed neist olid tulnud siia mujalt, nagu Albrecht Dickmann ja Hans Schele Lüübekist, Gerhard Silvius a Betza Groningenist või Martin Hallervard Rostokist.³⁴⁴ Alles Tallinna kolmandal trükkalil Adolph Simonil õnnestus avada raamatukauplus ning tema andis välja ka esimese säilinud raamatukataloogi Eestimaal 1672. aastal.³⁴⁵

Lisaks kohalike privileegidega kaupmeestele võisid piiratud ajal raamatutega kaubelda ka välismaised raamatukaupmehed, kes tulid Tallinna põhiliselt Lüübekist, Königsbergist, Rostockist ja Riiast.³⁴⁶ Lisaks otseselt raamatukaubandusega seotud isikutele tegelesid mõnede levinumate teoste (kalendrid, õpikud, vaimulik kirjandus) levitamise ka tavalised kaupmehed, õpetajad ja vaimulikud.³⁴⁷

³⁴⁰ Puksov (1932), 88-98, 90. **Aarma, Liivi**. Tallinna 15. ja 16. sajandi raamatusuhtlus ja Lambert Kemmerlingi Tallinna 1585. ja 1588. aasta almanahhid. // *Raamatukogu* 1996/5: 23-27; 24; **Aarma, Liivi**. Buchaustausch zwischen Deutschland und Reval/Estland im 15.-17. Jahrhundert // *Kulturgeschichte der Baltischen Länder in der Frühen Neuzeit. Mit einem Ausblick in die Moderne*. Hrsg. von Klaus Garter und Martin Klöcker. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003: 39-57; 41

³⁴¹ **Puksov, Friedrich**. Raamatukauplemise oludest Tallinnas XVII sajandi keskel // *Ajalooline Ajakiri* 1937/1: 1-10; 1

³⁴² Puksov (1937), 3-4

³⁴³ Aarma (2003), 42

³⁴⁴ Samas, 43 ja 53

³⁴⁵ Puksov (1937), 1-2, 7-8; **Treumann, Hans**. Adolph Simoni raamatute nimestik ja teisi raamatuloolisi mistselle // *Vanemast raamatukultuuriloost*. Koostanud R. Põldmäe. Tallinn, Eesti Raamat, 1997: 52-65; 52-58

³⁴⁶ **Puksov, Friedrich**. *Eesti raamatu arengulugu*. Tallinn, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 1933; 120

³⁴⁷ Puksov (1933), 121, 125-126; **Valk-Falk, Endel**. Niguliste kiriku “järelejäänud” raamatukogust // *Bibliotheca Revaliensis ad. D. Olai = Tallinna Oleviste raamatukogu*. Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002: 74-86; 76

Riial olid lisaks Saksamaale ja Madalmaadele head raamatukaubanduskontaktid ka Poolaga.³⁴⁸ Esimene trükikoda Eesti- ja Liivimaal avati samuti Riias Nicolaus Mollyni poolt 1588. aastal. Mollyn tuli Liivimaale Antverpenist.³⁴⁹ Riia trükkalite (Mollyni ja tema järglase Christoph Rittau) kohta on teada, et nad külastasid suuri raamatumesse Frankfurdis ja Leipzigris.³⁵⁰ Väiksemaid linnu teenindati tavaliselt läbi eelpoolmainitud kahe keskuse (Tartut näiteks läbi mõlema).³⁵¹

Kui 16. sajandi kohalikud ajalooteosed trükiti mujal (Bredenbach Kölnis, Rusow Rostockis ja Barthis, Brakel Antverpenis, Müller Maini-äärses Frankfurdis, jne), siis 17. sajandil trükis ilmunud teosed pärinesid osaliselt juba kohalikest trükikodadest (Menius, Einhorn ja Ceumern Riias, Kelch Tallinnas).

Lääne-Euroopa raamatukaubanduses suurt rolli mänginud Maini-äärse Frankfurdi laad ei näi Eesti- ja Liivimaal väga suurt rolli mänginud olevat. Mõned kohalikud kaupmehed küll käisid seal, kuid tihedast reisimisest andmeid ei ole. Ilmselt said siinsed kaupmehed kaugemal ilmunud raamatud kätte ka Põhja-Saksamaa ja Madalmaade partneritelt. Üheks põhjuseks, miks Frankfurdis eriti ei käidud võis olla komme, et laadal tehti enamasti bartertehinguid (raamat raamatu vastu) ja siinsetel kaupmeestel polnud Lääne-Euroopa kaupmeestele palju vastu pakkuda. Muidu võib Tallinna ja Riia kaubanduskontakte Lääne-Euroopaga hinnata üsna headeks.

Varauusajal (eriti 17. sajandil) reklaamiti raamatuid mitut moodi, näiteks liikus teave suust-suhu või hõigati nimetusi tänaval. Samuti läbi trükitud prospektide, oksionikataloogide, müügikataloogide, raamatumessikataloogide, nimekirjade raamatute taga ja ettetellimise.³⁵² Juba 15. sajandil ilmus mitmeid bibliograafilisi teoseid nagu *Catalogus illustrium virorum Germaniae suis ingeniis et lucubrationibus omnifariam exornantium* Johann Tritheimiuselt (Mainz, 1495), *Bibliotheca Universalis, sive Catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca, et Hebraica* Conrad Gesnerilt (Zürich, 1545) või *Illustrium*

³⁴⁸ **Sander, Ojar.** Nicolaus Mollyn, der erste Rigaer Drucker. Sein Schaffen in Riga von 1588-1625 // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit*. Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 786-800; 790

³⁴⁹ Sander, 788

³⁵⁰ **Buchholtz, Arend.** *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588-1888*. Riga, Möllersche Buchdruckerei, 1890; 68-69; Sander, 794-795

³⁵¹ Puksov (1933), 126-127

³⁵² **Ferdinand, Christine.** *Constructing the Frameworks of Desire: How Newspapers Sold Books in the Seventeenth and Eighteenth Centuries // News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain*. Ed. by Joad Raymond, London, Cass, 1999 (reprinted 2002): 157-175; 160, 163

Maioris Britanniae Scriptorum John Bale'ilt (Ipswich, 1548).³⁵³ Raamatuülevaateid leidis ka 17. sajandil levima hakanud teaduslikes ajakirjades *Journal des Savants* (alates 1665. aastast, tõlgiti itaalia, saksa ja ladina keelde), *Nouvelles de la République des Lettres* (alates 1684), *Bibliothèque universelle et historique* (alates 1686) and *Histoire des ouvrages des savants* Prantsusmaal, *Philosophical Transactions* (alates 1665, tõlgiti Leipzigin ladina keelde) Inglismaal.³⁵⁴ Läänemeremaade esimene bibliograafia ajakiri oli *Nova literaria maris Balthici et Septentrionalis edita*, mis ilmus ajavahemikus 1698–1710 Lüübekis ja Hamburgis.³⁵⁵

Inglismaal sisaldasid juba 17. sajandil ajalehed raamatureklaame.³⁵⁶ Ajalehti levitasid vahel raamatukaupmehed, mis tõi uudisenäljased kodanikud raamatukauplusse. Näiteks varustas Tartu Ülikooli trükkal Jacob Becker kohalikku rahvast välismaisete ajalehtedega.³⁵⁷ Neli 17. sajandil ilmuma hakanud kohalikku ajalehte; alates 1675. aastast *Ordinari Freytags (Donnerstags) Post-Zeitung*, hiljem *Revalsche Post-Zeitung* Tallinnas;³⁵⁸ alates 1680. aastast *Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post-Zeitung*, hilisema nimetusega *Rigischen Novellen* in Riga;³⁵⁹ *Dhe Aviser* Pärnus ja *Narvische Post-Zeitung* Narvas,³⁶⁰ üsna kindlasti ei sisaldanud reklaame raamatutele vaid keskendusid peamiselt välisuudiste edastamisele.

Viimase raamatuostu võimalusena tuleb kindlasti ära märkida oksjonid, mida peeti ka Eesti- ja Liivimaal, nt. Coyet perekonna raamatukogu üle.³⁶¹

Kindlasti ei olnud need ainukesed võimalused uusi raamatuid hankida ja/või oma töös ära kasutada. Paraku ei suutnud kõik siinsed autorid (erinevalt Nyenstedest³⁶²) ilmselt

³⁵³ **Chartier, Roger.** *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries.* Oxford, Cambridge, Polity Press, 1994; 71

³⁵⁴ Febvre ja Martin, 235-236; näiteks *Philosophical Transactions*, vt. **Ornstein, Martha.** *The Role of the Scientific Societies in the Seventeenth Century.* New York, Arno Press, New York Times Company, 1975 (reprint of Chicago, Ill, The University of Chicago Press, 1928); 93, 104, 124, 127

³⁵⁵ **Aarma, Liivi.** Eestikeelsete raamatute registreerimise algusest trükisõnas võrdluses teiste Läänemeremaade rahvastega. Rahvusbibliograafia uuenevas infokeskkonnas: Konverentsi materjalid: http://193.40.192.10/inglise/textid/conf_info/4retro.html. Külastatud 05.06.06

³⁵⁶ Ferdinand, 160; **Harris, Michael.** Timely Notices: The Uses of Advertising and its Relationship to News during the Late Seventeenth Century // *News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain.* Ed. by Joad Raymond. London, Cass, 1999 (reprinted 2002): 141-156; 145

³⁵⁷ **Annus, Endel.** Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen // *Die Schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.-18. Jahrhundert.* Hrsg: Alexander Loit, Helmut Piirimäe. Acta Universitatis Stockholmiensis: Studia Baltica Stockholmiensa 11 1993: 423-432; 423

³⁵⁸ Annus, 427-431

³⁵⁹ Samas, 425

³⁶⁰ Samas, 431

³⁶¹ **Puksov, Friedrich.** Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit // *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931.* Tartu, Õpetatud Eesti Selts, 1932: 252-282; 271

endale lubada kõiki teoseid, mida nad soovisid kasutada. Jõukamast aadliperest olid von Lode ja von Blomberg. Meniusel olla olnud oma aja kohta suur raamatukogu ja Kelch väitis oma kroonika sissejuhatuses, et pole säästnud vaeva ega kulutusi.

Mõnede kasutatud teoste puhul on võimalik, et nendega puututi kokku haridusteel. Antiikautoreid kasutati ladina ja kreeka keele õppimisel juba gümnaasiumides. 16. sajandi alguses jõudis ajalugu Saksamaa ülikoolidesse eraldiseisva õppeainena ning ka 1632. aastal asutatud *Academia Gustaviana*s oli olemas ajalooprofessor. Lisaks antiikautoritele on Saksamaa ja Tartu ülikoolides ajalooõpikutena kasutuses olnud nii Sleidanuse *Neli maailmariiki* kui Philipp Melanchthoni väljaanne Johann Carioni kroonikast.³⁶³

Enne *Academia Gustaviana* avamist ja ka hiljem õppisid paljud kohalikud noormehed teistes Euroopa ülikoolides. Kui Tartu välja jätta, siis eelistasid nii Eesti-, Läti, kui Kuramaa noored nelja ülikooli – Rostocki, Wittenbergi, Königsbergi ja Leidenit. Pärast *Academia Gustaviana* avamist, oli eesti- ja liivimaalaste jaoks esikohal Tartu, kuramaalased eelistasid jätkuvalt ülekaalukalt Königsbergi. Õpiti ka ülikoolides nagu Uppsala, Turu, Oxford, Kopenhagen, Padua ja Bologna.³⁶⁴ Leiden oli kuulus oma hea raamatukogu poolest,³⁶⁵ Uppsala ülikoolil olid head suhted Tartu ülikooliga,³⁶⁶ Oxfordis huvituti vanadest heebreakeelsetest Vana Testamenti puudutavatest tekstidest, mis asusid Bodley raamatukogus ja Padua oli üks väheseid katoliiklikke ülikoole, mis võttis vastu ka protestante.³⁶⁷ Lisaks võimalustele sealsete raamatukogude ja raamatukaupluste pakkumistega tutvuda, tõid üliõpilased tihtipeale

³⁶² Katri Raiki järgi sai Nyenstede endale lubada kõiki Saksamaal trükitud töid ning eriti lihtsaks oli ta raamaturiigi täiustamine muutunud siis kui ta väimees David Hilchen Riias raamatupoe lasi avada. **Raik, Katri.** *Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi algul.* Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004; 71

³⁶³ **Tänava, M.** Ajaloo õpetamisest ja uurimisest *Academia Gustaviana's // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 10. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1981: 15-25; 16-19; Sleidanuse kasutamist: *Catalogus Lectionum Publicarum In Regia Academia Gustaviana Adolphina pro Anno seqvente publicatus Dorpati Livon. Die 20 Nov: A° 1653 // Tartu Ülikooli ajaloo allikad I. Academia Gustaviana.* Koostanud Juhan Vasar. Tartu, Postimees, 1932; Floruse kasutamist: *Catalogus lectionum publicarum in Regia Academia Gustaviana Adolphina pro anno seqventi publicatus Dorpati Livonorum die 23. Novemb. Anni 655 // Tartu Ülikooli ajaloo allikad I. Academia Gustaviana.* Koostanud Juhan Vasar. Tartu, Postimees, 1932

³⁶⁴ **Tering, Arvo.** Die est-, liv- und kurländischen Studenten auf den europäischen Univeritäten im 17. und frühen 18. Jahrhundert // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit.* Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 842-872; 854

³⁶⁵ **Tering, Arvo.** Leideni Ülikooli osast haritlaskonna kujunemises Eesti- ja Liivimaa XVII sajandil // *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI.* Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1985: 7-23; 7-8; 18

³⁶⁶ **Tering, Arvo.** Uppsala ülikool ja Baltimaad XVII sajandil ja XVII sajandi algul Vol I // *Keel ja Kirjandus* 1992/7: 430-437; 431-432

³⁶⁷ Tering (1998), 872

raamatuid ka koju kaasa täiendades nii siinseid eraraamatukogusid. Ka paljud *Academia Gustaviana* õppejõud tulid mujalt ning tihti tõid oma raamatukogud kaasa.³⁶⁸

Kui keskajal asusid raamatukogud põhiliselt kloostrite ja vahel ka ülikoolide juures, siis varauusajal tekkisid suured eraraamatukogud, õukonnaraamatukogud ja avalikud linnaraamatukogud. Suurtel raamatukogudel (näiteks Prantsuse kuninglikul³⁶⁹ või Oxfordi Bodley raamatukogul³⁷⁰) oli leping trükikodadega, mis kohustas neid andma teatud arvu trükiseid kohe raamatukogule.

Mõningaid eraraamatukogusid võib pidada pool-avalikeks, sest need olid avatud sõpradele, õpetlastele ja kirjasõpradele. Prantsuse ajaloolasel de Thou'l oli suur raamatukogu, mis oli Euroopa õpetlaste kohtumispaik ning pärast autori surma jäid selle hooldajaks vennad Dupuy'd.³⁷¹ Rolf Engelsingi,³⁷² Manfred Eickhölteri³⁷³ ja Hans Furstneri sõnul sisaldasid vastavalt Bremeni, Lübecki ja Madalmaade raamatukogud vaimulike teoste kõrval ka antiikautorite ja ajaloolisi teoseid.

Lisaks eraraamatukogudele, olid Eesti- ja Liivimaal raamatukogud ka institutsioonide juures. Märkimisväärselt suureks võib nimetada Tallinna Oleviste kiriku juurde kuulunud raamatukogu.³⁷⁴ *Academia Gustaviana* raamatukogu ei olnud eriti suur, kahe-kolmesaja ringis.³⁷⁵ *Academia Gustavo-Carolina* raamatukogu aga, oli 17. sajandi lõpuks kogunud juba üsna soliidse üle kolme tuhande raamatuga kollektsiooni.³⁷⁶ Johan von Blombergi kasutada võis olla suhteliselt hea Kuramaa hertsogite raamatukogu.³⁷⁷

³⁶⁸ Puksov (1933), 126

³⁶⁹ Pottinger, 217-218

³⁷⁰ **Ridder-Symoens, Hilde de.** Management and Resources // *A History of the Universities in Europe Vol II Universities in Early Modern Europe (1500-1800)* Gen. Ed Walter Rüegg. Cambridge, Cambridge University Press, 1996: 145-209; 198

³⁷¹ **Grafton, Anthony.** *The Footnote: A Curious History.* London, Faber & Faber, 1997; 140

³⁷² **Engelsing, Rolf.** *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800.* Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1947

³⁷³ **Eickhölter, Manfred.** Historisch-politische Lektüren in Lübeck um 1600 // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit.* Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 658-696

³⁷⁴ **Robert, Kyra.** Tallinna linna Oleviste raamatukogu ajaloo // *Bibliotheca Revaliensis Ad. D. Olai = Tallinna Oleviste Raamatukogu.* Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002: 15-25

³⁷⁵ Puksov (1932), 265

³⁷⁶ Samas, 281

³⁷⁷ **Havu, Sirkka.** Books from St. Petersburg in the Helsinki University Library // *Mare Balticum – Mare Nostrum. Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500-1800).* Ed. By Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius. Acts of Helsinki Colloquium 16-21 August 1992 *Annales Academiae Scientiarum Fennicae.* Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino OY, 1994: 71-86, 74-75

Kui vaadata näiteks Oleviste raamatukogu inventari nimestikku aastatest 1658-1662³⁷⁸ ja 1668-1684³⁷⁹ ning võrrelda seda eelpool mainimist leidnud autorite nimekirjaga, siis mitmedki nimed kattuvad. Jättes mainimata antiikautorid võib vanemast nimekirjast leida Johan Naucleri kroonika, Conrad Gesneri, Sleidanuse, Spangenbergi, Pontanuse, Caspar Scützi, Reinhold Heidensteini, Johann Micraeliuse, Laurentius Mülleri, Johan Messeniuse, Peter Petrejuse, Johannes Meursiuse, Olaus Magnuse, Georg Buchannani, Polydore Vergili, Jean Bodini, David Cytraeuse ja Martin Kromeri teosed. Uuemasse nimekirja lisandusid veel de Thou, Guiccardini, Cluveri, Hugo Grotiuse ja Johannes Locceniusse nimed. Kokkuvõttes, autoreid mitmest geograafilisest punktist ning nende hulgas nii Balti kroonikute hulgas populaarsemaid (Micraelius, Chytraeus, Kromer) kui ka vähem populaarseid teoseid (Buchannan, Spangenberg, Guiccardini).

Veel tõenäolisemalt laenati raamatuid tuttavatelt haritlastelt lähiümbruses, saadeti neid kirjasõpradele või tutvuti nendega pikematel reisidel välismaale. Teadlased üldse reisisid varauusaegses Euroopas palju külastades mõttekaaslasi, otsides haruldasi käsikirju ja uusi raamatuid.³⁸⁰ Heaks näiteks siinkohal oleks Thomas Hiärn. Lisaks sellele, et Hiärn külastas oma kroonika koostamiseks materjalide saamise eesmärgil Stockholmi arhiive, oli Hiärn kirjavahetuses Johannes Schefferusega, kelle töid ta kasutas ja kirjutas Tallinna piiskopile magister Pfeiffile, et ta sooviks näha de Thou ajalugu³⁸¹ ning oma kunagisele patroonile Bengt Hornile, et ta sooviks laenata Huitfeldti Taani ajalugu.³⁸²

Kui Prantsusmaal kohtusid intellektuaalid ja kultuuritegelased varauusajal salongides, Inglismaal ja Madalmaades kohvi majades (coffee houses),³⁸³ siis Eesti- ja Liivimaa

³⁷⁸ Verzeichnis derer Bücher, so von der alten Revalschen Bibliothek, sind Ao 1552 überblieben sind ... Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Baltica osakond, V 2901

³⁷⁹ Verzeichnis derer Bücher, welche Anno 1668 in der Revalschen Bibliothek befunden ... Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Baltica osakond, V-2941 Huvitav on märkida, et ülalmainitud teosed on täiesti erinevad nendest ajalooteostest, mida Tiiu Reimo oma artiklis Tallinna 15. –16. sajandi raamatust on oluliseks pidanud välja tuua, vt. **Reimo, Tiiu**. Raamat Tallinnas 15. ja 16. sajandil // *Vana Tallinn XVI (XX)* Tallinn, Estopol, 2005: 158-184; 175

³⁸⁰ **Blanning, T. C. W.** *The Culture of Power and the Power of Culture*. Oxford, Oxford University Press, 2002; 130. Reisimise kohta varauusajal vt **Maćzak, Antoni**. *Travel in Early Modern Europe*. Oxford, Cambridge, Polity Press, 1995

³⁸¹ **Winkler, R.** Beiträge zur Biographie des Geschichtschreibers Thomas Hiärne // *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1908*. Mitau, 1909; 48

³⁸² **Humble, Sixten**. Thomas Hiärne // *Personhistorisk tidskrift*. 1925: 28-46; 43

³⁸³ **Raymond, Joad**. The Newspaper, Public Opinion, and the Public Sphere in the Seventeenth Century // *New, s Newspapers, and Society in Early Modern Britain*. Ed. By Joad Raymond. London, Portland, Or. Cass, 1999 (reprintd 2002): 109-140; 112

nõ organiseeritud seltsielu enne 18. sajandit eriti ei tuntud.³⁸⁴ Üksikutest sõprade ringidest on siiski märke säilinud. Näiteks kogus David Hilchen Riias enda ümber sarnaste mõtetega inimesi.³⁸⁵ Seesama David Hilchen oli ühtlasi ka kirjavahetuses selliste Kesk-Euroopa tähelepanuväärsete teadlastega nagu Justus Lipsius.³⁸⁶ Lisaks sellele oli ta 16. sajandi kroonikakirjutaja Franz Nyenstede väimees.

17. sajandil läbis Eesti- ja Liivimaa Holstein-Gottorpi hertsogi saatkond. Nende pikem peatumine Tallinnas tõi elevust kohalikku kultuuriellu. Saatkonna liikmete Adam Oleariuse ja luuletaja Paul Flemingi ümber koondus kiiresti kohalik haritlaskond, nende hulgas ka Tallinna Gümnaasiumi kreeka keele õpetaja Reiner Brockmann, kelle sulest pärineb üks lühem ülevaade Liivimaa ajaloost.³⁸⁷ Samuti on teateid kogunemisest Tartu õuekohtu liikemele Georg Stiernhielmile kuulunud Vasula mõisas, millel oli üsna viisakas üle tuhandeköiteline raamatukogu, et üheskoos taevatahti vaadata.³⁸⁸

Kokkuvõtteks tuleks nentida, et piisava tahtmise juures võis 17. sajandi Eesti-, Liivi- ja Kuramaal igal juhul ühte või teist teed pidi soovitud raamatuni jõuda. Seda näitas kõigepealt kroonikute poolt kasutatud kirjanduse mitmekesisus ning toetas varauusaegses Euroopas raamatute liikumist käsitlev kirjandus. Jällegi tuleb tõdeda, et ilmselt sõltus autorite valik kõige enam krooniku isiklikust valikust ja tal parasjagu käsil olevast teemast.

³⁸⁴ **Laur, Mati.** Baltisaksa ilmalik vaimuelu 18. sajandil // *Baltisaksa kultuuri osatähtsus Eesti ajaloos*. Tallinn, Avita, 1996: 31-38

³⁸⁵ Sander, 791

³⁸⁶ Hilchenit mainitakse mitmes kirjas: 93 05 26 Pars VI: 1593. *Ivsti Lipsi Epistolae*. Jeanine De Landtsheer. Brussel, Paleis der Academiën, 1994; 94 08 07 Pars VII: 1594. *Ivsti Lipsi Epistolae*. Jeanine De Landtsheer. Brussel, Paleis der Academiën, 1997

³⁸⁷ **Klöker, Martin.** Literarische Kultur in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit*. Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 822-841

Robert, Kyra. Paul Flemingi raamatupärandist // *Bibliotheca Revaliensis Ad. D. Olai = Tallinna Oleviste Raamatukogu*. Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002: 48-54; 48

³⁸⁸ **Martinson, Karl.** *Teadustegevuse institutsionaliseerimine Eestis XVII sajandist 1917. aastani*. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1988; 33

Tabel 9: Antiikaegsed autorid

Antiikautorid								
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Kelch	Blomberg	Kokku
Ablabius		x						
Aeneas Gazast		x						
Apollonius		x						
Appia Aleksander			x					
Aristoteles			x		x		x	3
Arnobius		x						
Athenaeus			x					
Augustinus					x			
Aulus Gellius		x	x					2
Berosius							x	
Callimachus		x						
Cassiodorus					x		x	2
Cassius Dio			x					
Cicero			x					
Diodorus Siculus			x				x	2
Dionysius Halicarnassus			x					
Herodotos		x	x			x		3
Hesychius		x						
Josephus			x					
Julius Pollux		x						
Justinus			x			x		2
Klaudius Ptolemaios	x	x	x	x	x	x	x	7
Lactantius			x					
Livius			x				x	2
Lucanus						x		
Lucianus		x	x					2
Macrobius			x					
Maximus Tyrius		x						
Musaeus						x		
Origenus		x						
Orosius		x						
Ovidius			x	x				2
P. Annius Florus				x	x			2
Philostratos			x					
Plinius Vanem		x	x	x	x		x	5
Plutarch			x					
Polybius		x	x					2
Pomponius Mela		x		x			x	3
Quintus Curtius							x	
Sallustius							x	
Seneca						x		
Solinus		x	x					2
Strabon		x	x	x	x			4
Suetonius			x					
Tacitus		x	x	x	x	x	x	6
Terentius			x					
Tertullianus						x		

Theodoret			x						
Virgilius							x		
Kokku	1	20	27	7		8	8	12	

Tabel 10: Keskaegsed autorid

Keskaegsed autorid									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Aelfric								x	
Annanius Munk			x						
Beda Venerabilis			x						
Beke Johannes			x						
Bremeni Aadam				x	x		x	x	4
Clairvaux Bernard							x		
Długosz, Jan	x	x		x			x		4
Dusburgi Peeter				x	x	x	x	x	5
Einhard		x	x	x	x				4
Ericus Olai				x					
Eustathius		x							
Freisingi Otto			x						
Toursi Gregor			x						
Grembloux Sigbert			x						
Helmoldus				x				x	2
Henrik				x	x				2
Jordaens	x	x		x	x			x	5
<u>Lübecki Arnold</u>	x			x	x				3
Merseburgi Thietmar								x	
Vanem riimkroonika	x								
Pariisi Matthew								x	
Paulus Diaconus			x						
Procopius				x					
<u>Rimbert</u>				x			x	x	3
Saxo Grammaticus	x	x	x	x	x		x	x	7
Schafnaburgensis			x						
Sevilla Isidor	x				x				2
Sturlursson, Snorri				x					
Widukind					x				
Kokku	6	5	10	13		10	1	6	9

Tabel 11: Saksa päritolu autorid:

Saksa päritolu autorid									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Alsted			x						
Althamer		x							
Aventinus								x	
Beatus Rhenatus			x						
Bebel		x							
Becmann								x	
Beutherus		x							
Calvisius		x							
Carion		x	x	x			x		4
Celtes		x							
Chytraeus				x		x	x	x	4
Clüver			x	x	x			x	4
Conrig								x	
Cramer							x		
Crocus		x							
Curaeus	x	x							2
Cuspisianus			x						
Daubman			x						
Fabronius			x						
Funck			x	x	x				3
Gesner (Šv)		x							
Goldast (Šv)								x	
Gottfried					x				
Grunau								x	
Gryphiander								x	
Helwig		x						x	2
Henneberger							x	x	2
Herberstein		x		x				x	3
Krantz	x	x	x	x	x		x	x	7
Kreutzheim		x							
<u>Lazius</u>	x	x		x					3
Leuencavius							x	x	2
Luther			x						
Meibom								x	
Melanchthon	x	x		x					3
Mercator		x							
Merian					x			x	2
Micraelius				x	x		x	x	4
Milichius		x							
Münster		x	x		x			x	4
Naclerus			x						
Oderborn		x							
Olearius				x			x		2
P. von Eitzen				x					
Pezelius		x							
Peucer		x	x						2
Ph. Nicolai		x							

Pomorius							x		
Schardius							x		
Schurzfleisch							x		
Schutz				x	x		x	x	4
Seb. Franck		x							
Sleidanus		x			x				2
Spangenberg		x							
Spanheim (Šv)								x	
Stella	x	x		x				x	4
Zeiller							x		
Tolgsdorf (Vetter)							x		
Waissel				x				x	2
Watt			x						
Venator					x	x	x		2
Willichius	x	x							2
Winkelmann							x		
Wolffius		x							
Freher									1
Kokku:	6	28	14	14	10	2	16	21	

Tabel 12: Kohalikus autorid

Kohalikus autorid	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Kelch								x	
Ceumern									
Lode-Werner									
Hiärn							x		
Einhorn		x		x	x		x	x	5
Menius					x		x		2
Brandis		x			x		x		2
Brakel					x		x		2
Bredenbach				x			x		2
Fabricius					x		x	x	3
Fabri	x								
Hartnack					x			x	2
Henning				x	x	x	x	x	5
Ludenus		x					x		2
Müller		x		x	x		x		4
Nyenstede		x							
Olmen							x		
Russow				x	x	x	x		4
Scotte							x		
Sorbachius							x	x	
Specht		x					x		2
Kokku:	1	6		5	9	2	15	6	

Tabel 13: Poola-Leedu autorid

Poola-Leedu autorid									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Corecius		x							
Guagnini, Alexander	x	x	x	x		x	x	x	7
Heidenstein						x	x		2
Hirtenburg						x	x		2
Kojalovits				x				x	2
Kromer, Martin	x	x	x	x			x	x	6
Kyzistanowicius		x							
Lascicius				x			x		2
Lituani				x			x		2
Meletius				x					
<u>Miechowa Mattias</u>		x		x			x		3
Piaseki, Paul								x	
Sarnicius							x		
Kokku	2	5	2	7		3	8	4	

Tabel 14: Skandinaavia autorid

Skandinaavia									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Buraeus		x							
Forsius, Sigfried				x					
Gislonis, Jacob	x				x				2
Gyldenstolpe				x	x				2
Huitfeld, Arild				x			x		2
Loccenius				x			x		2
Magnus, Johannes	x	x		x	x			x	5
Magnus, Olaus			x	x					2
Meursius, Johannes				x					
Petrejus, Peter		x		x	x		x	x	5
Pontanus, Johannes		x		x	x		x	x	5
Puffendorf, Samuel								x	
Schefferus, Johannes				x			x		2
Srelow				x	x				2
Svaning, Hans				x					
Tegel, Erich				x					
Verelius, Olaus				x					
Örnhielm							x		
Kokku	2	4	1	14	6		6	4	

Tabel 15: Prantsusmaa autorid

Prantsusmaa									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Bandier								x	
Bodin	x	x							2
Borchart					x				
Emilius			x						
Estienne		x							
Fleury								x	
Fontenelle								x	
Gaugin			x						
Genebrard		x							
Muret		x							
Paradinus		x							
Terlon								x	
Thou			x	x			x		3
Val								x	
Varillas								x	
Kokku		1	5	3	1	1		1	6

Tabel 16: Madalmaade autorid

Madalmaad									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Kempis		x							
Petri		x							
Boemus		x							
Vos		x							
Busbeq				x					
Grotius				x	x			x	3
Garopius		x							
Frisius		x							
Lispus								x	
Kokku			6	2	1				2

Tabel 17: Itaalia autorid

Itaalia									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Alessandri			x						
Jovius			x					x	2
Maffei		x							
Mercuriali					x				
Peroald		x							
Piccolomini		x	x						2
Ricchieri			x						
Sabellicus		x							

Sardi		x							
Kokku		6	4		1				1

Tabel 18: Inglismaa autorid

Inglismaa									
	Brandis	Menius	Einhorn	Hiärn	Lode-Werner	Ceumern	Kelch	Blomberg	Kokku
Bacon								x	
Bale							x		
Boetius			x						
Buchanan			x						
Cowley								x	
Selden								x	
Spelman								x	
Vergil			x						
Kokku			3				1		4

Tundmatuks jäid järgmised autorid:

Menius:

Martin Boem.

Brondisius

Wurstius

Maginus

Jacob Mejer

Jacob Zigler

Buchalierus

Longino

Tzeze

Einhorn:

Henric

Epiphan.

Lode-Werner:

Johannes Christoph Beer

Gregorius Vorschopius

Henricus Alers

Blomberg:

M. Antonii Dominici

Pomarius

Lohmeyer

Lymnaeus

Besoldus

Marti Rangonem

Guilelmus Felle

Hennius

Werda

Stinig

Guil. Watsius

Kokkuvõte

Antud magistritöö analüüsi aluseks sai valitud kaheksa 17. sajandi Balti ajaloo teost – Moritz Brandise kroonika, Frederich Meniuse *Syntagma*, Paul Einhorni *Historia Lettica*, Thomas Hiärni kroonika, Caspar von Ceumerni entsüklopeedia, Gustav von Lode ja David Werneri kroonika, Christian Kelchi kroonika ja Johann von Blombergi kroonika. Nende teoste autoritest vaid üks pretendeerib professionaalse ajalookirjutaja tiitlile (Frederich Menius kui *Academia Gustaviana* esimene ajaloo professor). Vaatamata asjaolule, et osad neist tulid Saksamaalt ning ka siinviibimise ajal olid mõned seotud pigem Eestimaa, teised Liivimaa ja kolmandad Kuramaaga, kirjutasid kõik lokaal ajalugu, pöörates küll pisut, kuid siiski vaid pealiskaudset tähelepanu mujal toimunud ajaloosündmustele.

17. sajandi Balti kroonikakirjutaja raamatukogu oli suur ning mitmekesine. Kohalike autorite kõrval tunti nimepidi autoreid sajanditetagusest antiikajast ning kaugelt Šotimaalt ja Hispaaniast. Kui Caspar von Ceumern otsustas tähelepanu pöörata alla kümnele autorile, siis Frederich Menius jällegi võttis vaevaks nimetada sadakond. Kokku nimetasid ülalmainitud kroonikud üle kaheksa erineva autori. Autorite valiku tingisid siinkirjutaja arvates põhiliselt töö teema ja juhus (st kirjutaja isiklik kokkupuude antud teosega). Nimetatud on nii väga populaarseid, mitmes trüki ja mitmesse keelde tõlgitud teoseid kui ka harva mainitud käsikirju.

Nende teoste kättesaamiseks olid 17. sajandil siin samuti suhteliselt soodsad tingimused – piisava jõukuse korral võis need mõne kohaliku raamatukaubanduskeskuse kaudu Saksamaalt või Stockholmist tellida. Raha puudus ei olnud ka takistus, sest tahtmise korral oli võimalus leida vajalik raamat mõnest raamatukogust või laenata see sõbralt.

Nagu renessanssajale kohane, tundsid näiteks Menius ja Einhorn mitukümmet antiikautorit. Peale Ceumerni nimetasid ülejäänud vähemalt ühe. Populaarseimaks osutusid need, kelle teostes on Ida-Euroopat kirjeldatud (Ptolemaios, Tacitus). Kõikide ajalookirjutajate tähelepanu on pälvinud vähemalt üks keskaegne autor. Jällegi osutati suuremat tähelepanu ajalooliselt siinse piirkonnaga seotud kroonikatele (Saxo Grammaticus, Dusburgi Peeter, Bremeni Adam). Peaaegu poole või isegi üle selle moodustasid kõikide kroonikute puhul varauusaegsed autorid. Kui Brandisel, Meniusel, Blombergil ja Einhornil olid tublisti ülekaalus Saksamaa autorid, siis

näiteks Lode-Weneri kroonikas moodustavad suure osa kohalikku päritolu autorid ning Hiärnil on kõige rohkem Skandinaavia päritolu autoreid.

Autorite valikul tõuseb esile asjaolu, et Menius on ajaloo professor (kõige rohkem nimetusi lühikeses teoses), Blombergi ja Einhorni Kuramaa päritolu (mõlemal keskmisest rohkem Lääne-Euroopa autoreid), Hiärni Rootsi päritolu (suur Skandinaavia autorite osakaal). Kõige rohkem mõjutas seda siiski töö eesmärk ja teema. Et Brandis ei jõudnud oma kroonikaga keskajast kaugemale, on temal keskaegsete autorite osakaal suurem. Menius kirjeldas siinsete rahvaste esiaega ja peatus aeg-ajalt ka samal ajal näiteks Aleksander Suure sõdadel ning Einhorn lätlaste uskumusi ja kombeid võrreldes neid antiikaegsete tavadega ning mõlemad nimetasid ka mitukümmend antiikautorit. Caspar von Ceumerni eesmärgiks oli kirjutada süstemaatiline teatmeteos, millest oleks võimalik leida lühikese nimekirja autoritest edasiseks lugemiseks ning nimetas seetõttu vaid väga otseselt siinse ajaloo tegelenud autoreid.

Kuigi ühtegi otseselt Itaalia renessanssaja suurteost otseselt mainitud ei ole, teati mitmeid selles vaimus kirjutatud ja heaks kiidetud teoseid – Polydore Vergilit, Paulus Emiliust, Hector Boethiust ja John Buchannani. Teati juba sellepärast, et Einhorn neid oma *Historia Lettica* sissejuhatuses tutvustas ja praktiliselt kõik järgnevad kroonikud (Ceumern välja arvatud) on Einhorni maininud. Isegi rohkem teati elegantseid ja ajastu stiilile vastavaid ladinakeelseid Martin Kromeri, Alexander Guagninuse, Johannes ja Olaus Magnuse, Antonius Bonifini ja Johannes Pontanuse teoseid. Tegemist on autoritega, kelle teosed puudutasid Põhja- ja Ida-Euroopa ajalugu ning seetõttu kohaliku ajaloo kirjutajatele huvitavamad kui Flavio Biondo või Guiccardini teosed Itaalia ajaloost.

Prantsuse juristide kriitilisest lähenemisest välja kasvanud Jean Bodin'i teost tundis juba Brandis 16. sajandi lõpus. Tema teooriate teemal vaieldi ka *Academia Gustaviana*'s. Loomulikult andis siin tooni ka luterliku protestantismi vaimus kirjutatud ja levinud õpikud: Melanchthoni Carioni kroonika ja Sleidanuse *Neli maailmariiki*. Maadeavastused, Ameerika rahvad ning nende avastamisega seotud korograafia alased teosed ei olnud samuti võõrad, eriti Einhornile.

Dokumentidele ja ürikutele suurema tähelepanu pööramine ning neid Brandise ja Hiärni kombel *Collectanea*'tesse kogumine viitab antikvaarsetele kalduvustele

samamoodi nagu dokumentide ulatuslik tsiteerimine. Ka kohalike rahvaste ning nende eluolu ja kommete kirjeldamist seostatakse lisaks maadeavastuste mõjule ka antikvaarse suunaga.

Baltimaadel kirjutati põhiliselt lokaalajalugu. Kuigi Einhorn ja Menius võisid oma tugevamate humanistlike kalduvuste sunnil kalduda teemast pisut kõrvale ja pühendada pikemaid vahemärkeid muistsete kreeklaste ja Alexander Suure tegemistele, käsitleti siiski põhiliselt Eesti-, Liivi-, Läti-, Kuramaa ja/või Semgallia ajalugu. Isegi 17. sajandil ei kirjutatud siin näiteks Rootsi ajalugu või veelgi vähem universaalset maailmaajalugu. Viie autori sooviks oli kirjutada selle piirkonna ajalugu algusest peale kuni kaasajani koos geograafilise ja etnoloogilise kirjeldusega nagu see ka Itaalias humanismi ajal välja kujunes.

Kroonikute poolt nimetatud autorite nimekirja analüüsi tulemusel ja esialgsel vaatlusel kirjutati Baltimaades 17. sajandil siinkirjutaja hinnangu kohaselt enam-vähem sarnast ajalugu kui mujal Euroopas. Siin ei kirjutatud ühtegi üle-euroopalise tähtsusega ajalugu ega ajalooteaduslikku traktaati, kuid Euroopas toimuvaga oldi kursis. Lemmit Marki poolt taunitud protestantliku ajaloomudeli järgimist või müütiliste kangelaeste tegude kirjeldamist tuleks vaadelda vastava ajastu kontekstis. Just selle varauusaegse ajastu konteksti soovikski allakirjutanu edaspidi süveneda ja uurida sügavamalt nii siinse kui Euroopa ajalookirjutuses toimuvat ning vaadelda ka ajalookirjutust kahtlemata mõjutanud poliitlist, sotsiaalset ja kultuurilist tausta, et oma esialgse hinnangu tulemust kontrollida ja edasi arendada.

Summary

The Bookshelf of a 17th century Baltic History Writer

The idea for the present thesis grew out of my Bachelor's thesis about a 17th century chronicle writer Thomas Hiärn. He used a wide variety of authors from all over Europe. The question – how was it possible to acquire all of them – found a partial answer in the Master's thesis at the Katholieke Universiteit Leuven titled *The Movement of Historical Knowledge in Early Modern Europe*. The second question – how does Hiärn's selection differ from his contemporaries and which authors (constituted) the “bookshelf” of the 17th century Baltic history writer – is to be answered in this thesis.

The goal of this work was to find out what authors were named by eight 17th century Baltic chroniclers – Moritz Brandis, Frederich Menius, Paul Einhorn, Thomas Hiärn, Gustav von Lode-David Werner, Caspar von Ceumern, Christian Kelch and Johann von Blomberg. More precisely, the narrative sources that were actually named by the chronicler even though he might not have used it directly. Who these authors were, what kind of works they wrote, how did the selection differ from one another and based on this information, where can we place the 17th century Baltic historiography in an overall European perspective.

The first chapter gives an overview of the developments in European historiography from the birth of Renaissance in the 15th century to the end of the 17th century. Its goal is to point out the new ideas, requirements and methods that were developed in Western Europe during that period and the names associated with these advances. Although ideals for a good historical work were greatly altered from those of the medieval period, it should not be forgotten that chronicles were still read and written in the 16th century and less in the 17th century.

The second chapter analyses the authors named by each chronicler – how many there were altogether, how many were from the classical, medieval and early modern period, where the authors were from and which, for example, were noteworthy.

Of the eight chroniclers four (Brandis, Hiärn, Lode-Werener and Kelch) can be associated with Estionia, two (Menius and Ceumern) with Livonia and two (Einhorn and Blomberg) with Curonia. With the exception of Menius, they were clerics and city or state officials. At least half of them had been matriculated at a university.

It appears that the two Curonian authors have despite their different topics a larger number of authors from Great Britain and France. The specific names, though, are totally different. All the four Estonian authors wrote local full chronicles – that is – their goal was to write a chronicle from the first inhabitants of the region to the contemporary time of the author. Of these, Kelch has less Medieval and Scandinavian authors than the others. The only professional historian of the group manages to name the most authors in his rather short work on a narrow topic.

The end of the second chapter is concerned with the 17th century Baltic historiography. Authors like Lemmit Mark do not think highly of the historiography of the early modern period because of the strong religious undertones and the reluctance to abandon medieval myths. The second part of the 16th century local historical writing flourished because of the Livonian War, which is something quite common in early modern Europe.

Based on the list of authors the 17th century chroniclers named, it appears that they were aware of the new ideas circulating in European intellectual circles – the use of classical sources, the methodology of Jean Bodin, the Lutheran protestant system of history created by Philipp Melancthon, the writing of chorographies associated with the discoveries new continents and peoples and the collecting and citing of sources associated with antiquarianism. The latter has especially strong influences.

The third chapter looks firstly at the named classical and medieval authors – who were named by more than one author, where the medieval authors were from. The use of classical authors is also compared with the popularity (measured by the number of editions) of classical authors in Europe.

The early modern authors are analysed on the basis of their origin (or in some cases the country they were writing about – for example many authors of Italian origin, such as Alexander Guagnini, Antonio Bonifini and Polydore Vergil, are placed under Poland, Hungary and Great Britain respectively).

About 1/3 of the authors are from Germany. Several times are named many authors from Scandinavia and Poland. Though there are a number of Western European authors mentioned – most of them only once. This supports the theory that the choice of authors depended on the topic of the chronicler – the authors whose work is connected with the local history tend to be more popular.

On the whole, it appears that the 17th century Baltic chroniclers did not write significant historical or historiographical work known all over Europe, but they were well aware of the novel developments in the European historical writing. There were definitely some influences present in the Baltic historiography.

Kasutatud kirjandus:

1. Kroonikad

Blomberg, Johann von. *An Account of Livonia; with a relation of the Rise, Progress, and Decay of the Marian Teutonic Order.* London, Peter Buch, 1701

Brandis, Moritz. *Chronik, oder älteste Livländische Geschichte // Monumenta Livoniae antiquae III.* Riga und Leipzig, 1842

Ceumern, Caspar von. *Theatridium Livonicum...* Riga, G. M. Nöller, 1690

Einhorn, Paul. *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae.* Riga, Gerhard Schröder, 1636

Einhorn, Paul. *Historia Lettica // Scriptores Rerum Livonicarum.* vol 2, Riga und Leipzig, 1848

Hiärn, Thomas. *Ehst, Lyf- und Lettländische Geschichte// Monumenta Livoniae antiquae I, II.* Riga, Dorpat und Leipzig, 1835; Riga und Leipzig, 1839

Hiärn, Thomas. Thomas Hiärn's *Ehst, Lyf- und Lettländische Geschichte.* Tartu Ülikooli Raamatukogu. KHO Msc 140

Kelch, Christian. *Liefländische Historia.* Frankfurt und Leipzig, 1695

Kelch, Christian. *Liivimaa ajalugu.* Tõlkinud ja eessõna autor Ivar Leimus. Tartu, Eesti Ajalooarhiiv, 2004

Lode, Gustav von ja David Werner. *Kurzer Auszug derer Geschichte die sich in Ehst, Liew, Lett, Churland und Semgallen zugetragen vor und nach der Geburts Christes Unsers Herren und Seligmachers bis Anno 1677.* Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu. Baltica Msc V-1363

Menius, Friedrich. *Syntagma de Origine Livonorum // Scriptores Rerum Livonicarum II* Riga und Leiptzig, 1848

Menius, Friedrich. *Intrada und Vortrag der grossen vniversal Lieffländischen Historischer Geschichten Beschreibung worinnen kürztlich einem jeden für augen gestellet wird was er in folgender Lieffländischen Chronic zu erwarten. Item, womit ein jeder mit allerhand nohtwendigen Nachrichten zu statten kommen möge.* Riga, Gerhard Schröder, 1630

2. Teised allikad

Bacon, Francis. *The Advancement of Learning and New Atlantis.* Edited by Arthur Johnson. Oxford, Clarendon Press, 1974

Inventaire de la Correspondance de Juste Lipse 1564-1606. Par Aloïs Gerlo, Hendrik D. L. Vervliet. Anvers, Éditions Scientifiques Érasme, 1968

Ivsti Lipsi Epistolae Pars VI. Jeanine De Landtsheer. Paleis der Academiën, Brussel, 1994

Ivsti Lipsi Epistolae Pars VII. Jeanine De Landtsheer. Brussel, Paleis der Academiën, 1997

Ivsti Lipsi Epistolae XIII. Jan Papy Brussel, 2000

Livonica II, vol. 71 Riksarkivet

Tartu Ülikooli ajaloo allikad I. Academia Gustaviana. Koostanud Juhan Vasar. Tartu, Postimees, 1932

Verzeichnis derer Bücher, so von der alten Revalschen Bibliothek, sint Ao 1552 überblieben, und setz im S. Olai ... Tallinna Akadeemiline Raamatukogu Baltica Msc V. 2901

Verzeichnis derer Bücher, welche Anno 1668 in der Revalschen Bibliothek befunden ... Tallinna Akadeemiline Raamatukogu Baltica Msc V. 2941

3. Kirjandus³⁸⁹

Aarma, Liivi. Buchaustausch zwischen Deutschland und Reval/Estland im 15.-17. Jahrhundert // *Kulturgeschichte der Baltischen Länder in der Frühen Neuzeit. Mit einem Ausblick in die Moderne*. Hrsg. von Klaus Garter und Martin Klöcker. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003: 39-57

Aarma, Liivi. Eestikeelsete raamatute registreerimise algusest trükisõnas võrdluses teiste Läänemeremaade rahvastega. Rahvusbibliograafia uuenevas infokeskkonnas: Konverentsi materjalid: http://193.40.192.10/inglise/textid/conf_info/4retro.html. Külastatud 05.06.06

Aarma, Liivi. Tallinna 15. ja 16. sajandi raamatusuhtlus ja Lambert Kemmerlingi Tallinna 1585. ja 1588. aasta almanahhid. // *Raamatukogu* 1996/5: 23-27

Andermann, Ulrich. Albert Krantz // *Deutsche Landesgeschichtsschreibung im Zeihen des Humanismus*. Hrsg: Franz Brendle, Dieter Mertens, Anton Schindling, Walter Ziegler. Stuttgart, Franz Steiner Forlag, 2001: 51-67

Annus, Endel. Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen // *Die Schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.-18. Jahrhundert*. Hrsg: Alexander Loit, Helmut Piirimäe. Acta Universitatis Stockholmiensis: Studia Baltica Stockholmiensa 11, 1993: 423-432

Arbusow, Leonid. Die Handschriftliche Überlieferung des 'Chronicon Livoniae' Heinrichs von Lettland // *Latvias Universitatis Raksti* 15. Riga 1926: 189-341

Benz, Stefan. *Zwischen Tradition und Kritik. Katholische Geschichtsschreibung in barocken Heiligen Römischen Reich*. Husum, Matthiessen Verlag, 2003

Blanke, Horst Walter. Von Chytraeus zu Gatterer. Eine Skizze der Historik in Deutschland vom Humanismus bis zur Spätaufklärung // *Aufklärung und Historik. Aufsätze zur Entwicklung der Geschichtswissenschaft, Kirchengeschichte und Geschichtstheorie in der deutschen Aufklärung*. Spenner, Waltrop, 1991: 113-140

Blanning, T. C. W. *The Culture of Power and the Power of Culture*. Oxford, Oxford University Press, 2002

Bring, Samuel E. *Bibliografisk Handbok till Sveriges Historia*. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1934

³⁸⁹ Lisal 2 on oma kirjanduse nimekiri

- Buchholtz, Arend.** *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588-1888*. Riga, Möllersche Buchdruckerei, 1890
- Burke, Peter.** A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450-1700 // *History and Theory*. Vol. 5, No 2 (1966): 135-152.
- Burke, Peter.** *The Renaissance Sense of the Past*. London, Edward Arnold, 1969
- Chartier, Roger.** *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Oxford, Cambridge, Polity Press, 1994
- Cochrane, Eric.** *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*. Chicago & London, University of Chicago Press, 1981
- Eickhölter, Manfred.** Historisch-politische Lektüren in Lübeck um 1600 // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit*. Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 658-696
- Eisenstein, Elizabeth.** *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979
- Engelsing, Rolf.** *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1947
- Etzold, Gottfried.** Die Geschichtsschreibung der polnisch-schwedischen Zeit. // *Geschichte der Deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Hrsg. Georg von Rauch. Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1986: 43-62
- Febvre, Lucien ja Henri Jean Martin.** *The Coming of the Book*. London and New York, Verso, 1990
- Ferdinand, Christine.** Constructing the Frameworks of Desire: How Newspapers Sold Books in the Seventeenth and Eighteenth Centuries // *News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain*. Ed. by Joad Raymond, London, Cass, 1999 (reprinted 2002): 157-175
- Franklin, Julian H.** *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History*. Westport, Connecticut, 1977
- Fryde, E. B.** *Humanism and Renaissance Historiography*. London, The Hambeldon Press, 1983
- Fueter, Eduard.** *Geschichte der Neueren Historiographie*. München u Berlin, R. Oldenbourg, 1925
- Furstner, Hans.** *Geschichte des Niederländischen Buchhandels*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985
- Grafton, Anthony.** *Commerce with the Classics: Ancient Books and Renaissance Readers*. University of Michigan Press, (1997) 2001
- Grafton, Anthony.** *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450-1800*. Cambridge, Mass. & London, Harvard University Press, 1991
- Grafton, Anthony.** *The Footnote: A Curious History*. London, Faber & Faber, 1997
- Grafton, Anthony.** The World of Polyhistor: Humanism and Encyclopedism // *Central European History*. Vol. 18, No. 1 (1985): 31-47

- Gray, Hanna H.** Renaissance Humanism: the Pursuit of Eloquence // *Journal of the History of Ideas*. Vol 24, No 4 (oktoober 1963): 497-514
- Haitsma Mulier, E. O. G.** Grotius, Hooft and the Writing of History in the Dutch Republic // *Clio's Mirror. Historiography in Britain and Netherlands*. Ed. by A. C. Duke and C. A. Tamse. Zutphen, De Walburg Pers, 1985:
- Hammerstein, Notker.** *Jus und Historie: Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im Späten 17. und im 18. Jahrhundert*. Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 1972
- Harmsen, Theodor.** *Antiquarianism in the Augustan Age: Thomas Hearne 1678-1735*. Oxford, Peter Lang, 2000
- Harris, Michael.** Timely Notices: The Uses of Advertising and its Relationship to News during the Late Seventeenth Century // *News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain*. Ed. by Joad Raymond. London, Cass, 1999 (reprinted 2002): 141-156
- Havu, Sirkka.** Books from St. Petersburg in the Helsinki University Library // *Mare Balticum –Mare Nostrum. Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500-1800)*. Ed. By Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius. Acts of Helsinki Colloquium 16-21 August 1992 *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino OY, 1994: 71-86
- Humble, Sixten.** Thomas Hiärne // *Personhistorisk tidskrift*. 1925; 28-46
- Huppert, George.** *The Idea of Perfect History. Historical Erudition and Historical Philosophy in Renaissance France*. Urbana, Chicago, London, University of Illinois Press, 1970
- Janik, Linda Gardiner.** Lorenzo Valla: The Primacy of Rhetoric and the Demoralization of History // *History and Theory*, Vol 12, No 4 (1973): 389-404
- Janssen, A. E. M.** A 'Trias Historica' on the Revolt of the Netherlands: Emanuel van Meteren, Pieter Bor and Everhard van Reyd as Exponents of Contemporary Historiography // *Clio's Mirror. Historiography in Britain and Netherlands*. Ed. by A. C. Duke and C. A. Tamse. Zutphen, De Walburg Pers, 1985: 9-30
- Johannesson, Kurt.** *The Renaissance of the Goths in Sixteenth Century*. Translated and edited by James Larson. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991 (orig. *Gotisk renässans*, 1982)
- Johansen, Paul.** Saxo Grammaticus ja Ida-Balticum // *Kaugete aegade sära*. Koostanud Jüri Kivimäe. Tartu, Ilmamaa, 2005: 239-253
- Johansen, Paul.** *Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtschreiber*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 1996
- Karjahärm, Toomas.** *Ajaloolase käsiraamat*. Tallinn, Argo, 2004
- Kelley, Donald R.** *Faces of History: Historical Inquiry from Herodotos to Herder*. New Haven & London, Yale University Press, 1998
- Kelley, Donald R.** *Foundations of Modern Historical Scholarship. Language, Law and History in the French Renaissance*. New York & London, Columbia University Press, 1970

- Kelley, Donald R.** *Historia integra: Francois Baudouin and his Conception of History // Journal of the History of Ideas*. Vol 25, No 1, 1964: 35-57
- Kelley, Donald R.** Johann Sleidan and the Origin of History as a Profession // *The Journal of Modern History*, Vol. 52., No 4 (dets 1980): 573-598
- Klempt, Adalbert.** *Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung zum Wandel des Geschichtsdenkens im 16. und 17. Jahrhundert*. Göttingen, Berlin, Frankfurt, Musterschaft Verlag, 1960
- Klöker, Martin.** Literarische Kultur in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit*. Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 822-841
- Laidla, Janet.** *The Movement of Historical Knowledge in Early Modern Europe*. Master's Thesis. Leuven, 2005. Käsikiri autori valduses.
- Laidla, Janet.** *Thomas Hiärn ja tema Eesti, Liivi- ja Lätimaa ajalugu*. Peaseminaritöö, Tartu, 2004. Käsikiri Tartu Ülikoolis Ajaloo osakonnas
- Laur, Mati.** Baltisaksa ilmalik vaimuelu 18. sajandil // *Baltisaksa kultuuri osatähtsus Eesti ajaloos*. Tallinn, Avita, 1996: 31-38
- Levine, Joseph M.** Reginald Pecock and Lorenzo Valla on the Donation of Constantine // *Studies in the Renaissance*, Vol 20 (1973): 118-143
- Levine, Joseph M.** *The Autonomy of History. Truth and Method from Erasmus to Gibbon*. Chicago and London, The University of Chicago Press, 1999
- Maćzak, Antoni.** *Travel in Early Modern Europe*. Oxford, Cambridge, Polity Press, 1995
- Mark, Lemmit.** *Eesti vanema historiograafia ajalugu I*. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogu Käsikirjade ja Haruldaste Raamatute osakonnas. F 75, s 10
- Martinson, Karl.** *Teadustegevuse institutsionaliseerimine Eestis XVII sajandist 1917. aastani*. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1988
- Mertens, Dieter.** Landeschronistik im Zeitalter des Humanismus und ihre spätmittelalterlichen Wurzeln // *Deutsche Landesgeschichtsschreibung im Zeihen des Humanismus*. Hrsg: Franz Brendle, Dieter Mertens, Anton Schindling, Walter Ziegler. Stuttgart, Franz Steiner Forlag, 2001: 23-31
- Möller, Ulrich.** *Johann Lohmüller und seine livländische Chronik "Warhaftig Histori"*. Lüneburg, Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001
- Momigliano, Arnaldo.** *The Classical Foundations of Modern Historiography*. Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1990
- Muhlack, Ulrich.** *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung. Die Vorgeschichte des Historismus*. München, Verlag C. H. Beck, 1991
- Nadel, George H.** Philosophy of History Before Historicism // *History and Theory*. Vol. 3, No. 3 (1964): 291-315
- Niemeier, Sabine.** *Funktionen der Frankfurter Buchmesse im Wandel – von den Anfängen bis heute*. Wiesbaden, Harrassowitz, 2001

- Ornstein, Martha.** *The Role of the Scientific Societies in the Seventeenth Century.* New York, Arno Press, New York Times Company, 1975 (reprint of Chicago, Ill, The University of Chicago Press, 1928)
- Pettas, William.** *A Sixteenth-Century Spanish Bookstore: The Inventory of Juan de Junta.* Philadelphia, 1995
- Phillips, Mark.** Machiavelli, Guiccardini, and the Tradition of Vernacular Historiography in Florence // *The American Historical Review*, Vol. 84, No. 1 (Feb. 1979): 86-105
- Pottinger, David D.** *The French Book Trade in the Ancien Regime 1500-1791.* Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1958
- Puksov, Friedrich.** Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit // *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931.* Tartu, Õpetatud Eesti Selts, 1932: 252-282
- Puksov, Friedrich.** *Eesti raamatu arengulugu.* Tallinn, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 1933
- Puksov, Friedrich.** Raamatukauplemise oludest Tallinnas XVII sajandi keskel // *Ajalooline Ajakiri* 1937/1: 1-10
- Puksov, Friedrich.** Raamatukauplemisest rootsi ajal Tarus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist // *Ajalooline Ajakiri* 1932/2: 88-98
- Raik, Katri.** Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal // *Ajalooline Ajakiri* 2001/4 (115): 5-26
- Raik, Katri.** *Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi algul.* Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004
- Ranum, Orest.** *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France.* Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1980
- Raymond, Joad.** The Newspaper, Public Opinion, and the Public Sphere in the Seventeenth Century // *News Newspapers, and Society in Early Modern Britain.* Ed. By Joad Raymond. London, Portland, Or. Cass, 1999 (reprintd 2002): 109-140
- Reimo, Tiiu.** Raamat Tallinnas 15. ja 16. sajandil // *Vana Tallinn XVI (XX)* Tallinn, Estopol, 2005: 158-184
- Reynolds, Beatrice R.** Latin Historiography: A Survey, 1400-1600 // *Studies in Renaissance*, Vol. 2 (1955), 7-66
- Richardson, Brian.** *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy.* Cambridge, Cambridge University Press, 1999
- Ridder-Symoens, Hilde de.** Management and Resources // *A History of the Universities in Europe Vol II Universities in Early Modern Europe (1500-1800)* Gen. Ed Walter Rüegg. Cambridge, Cambridge University Press, 1996: 145-209
- Rivers, J. B.** Introduction // Tacitus. *Germania.* Oxford, 1999
- Robert, Kyra.** Paul Flemingi raamatupärandist // *Bibliotheca Revaliensis Ad. D. Olai = Tallinna Oleviste Raamatukogu.* Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002: 48-54

- Robert; Kyra.** Tallinna linna Oleviste raamatukogu ajaloost // *Bibliotheca Revaliensis Ad. D. Olai* =Tallinna Oleviste Raamatukogu. Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002: 15-25
- Rovelstad, Mathilde.** The Frankfurt Book Fair // *Journal of Library History, Philosophy and Comparative Librarianship*. Vol VIII, Nos 3-4 July-Oct 1978: 113-123
- Sak, Kristi.** Frederich Menius ja tema Relatio // *Jutustus Tartu Ülikooli inauguratsioonist*. Friedrich Menius 1632. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997
- Sander, Ojar.** Nicolaus Mollyn, der erste Rigaer Drucker. Sein Schaffen in Riga von 1588-1625 // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit*. Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 786-800
- Santoro, Marco.** *Geschichte des Buchhandels in Italien*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2003
- Shapiro, Barbara.** History and Natural History in Sixteenth- and Seventeenth-Century England: An Essay on the Relationship between Humanism and Science // *English Scientific Virtuosi in the 16th and 17th Centuries*. Los Angeles, 1979: 3-55
- Skovgard-Pedersen, Karen.** *Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648): Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Ponatnus and Johannes Meursius*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 2002
- Tamm, Marek.** Uus allikas Liivimaa ristiustamisest // *Keel ja Kirjandus* 2001/12: 872-884
- Teder, Erki.** *Moritz Brandise kroonika allikad ja retseptioon*. Peaseminaritöö, Tartu, 2000. Käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo osakonnas.
- Teriing, Arvo.** Die est-, liv- und kurländischen Studenten auf den europäischen Univeritäten im 17. und frühen 18. Jahrhundert // *Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit*. Bd II Hrsg: Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998: 842-872
- Teriing, Arvo.** Leideni Ülikooli osast haritlaskonna kujunemises Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil // *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI*. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1985: 7-23
- Teriing, Arvo.** Uppsala ülikool ja Baltimaad XVII sajandil ja XVII sajandi algul Vol I // *Keel ja Kirjandus* 1992/7: 430-437
- Teriing, Arvo.** Uppsala ülikool ja Baltimaad XVII sajandil ja XVII sajandi algul Vol II // *Keel ja Kirjandus* 1992/8: 463-467
- Thomas, Marcel** 'Manuscripts' // **Febvre, Lucien ja Henri Jean Martin.** *The Coming of the Book*. London and New York, Verso, 1990
- Treumann, Hans.** Adolph Simoni raamatute nimestik ja teisi raamatuloolisi mistselle // *Vanemast raamatukultuuriloost*. Koostanud R. Põldmäe. Tallinn, Eesti Raamat, 1997: 52-65
- Tully, James.** The pen is a mighty sword: Quentin Skinner's analysis of politics // *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*. Ed. by James Tully. Princeton, 1989: 7-25

- Tänava, M.** Ajaloo õpetamisest ja uurimisest *Academia Gustaviana's* // *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 10. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1981: 15-25
- Vahtrre, Sulev.** Balti kroonikate käsikirjadest Peterburi raamatukogudes // *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2002*. Tartu, Õpetatud Eesti Selts, 2004: 297-306
- Vahtrre, Sulev.** Meie vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest // *Ajalooline Ajakiri*. 2001/3 (114): 5-26
- Vahtrre, Sulev.** *Varauusaegne Balti ajalookirjutus*. II. Käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo osakonnas
- Valk-Falk, Endel.** Niguliste kiriku “järelejäänud” raamatukogust // *Bibliotheca Revaliensis ad. D. Olai = Tallinna Oleviste raamatukogu*. Tallinn, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2002: 74-86
- Westfall Thompson, James.** *The Medieval Library*. New York, Hafner, (1939) 1957
- Winkler, R.** Beiträge zur Biographie des Geschichtschreibers Thomas Hiärne // *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1908*. Mitau, 1909
- Winkler, Rudolf Adam von.** Beiträge zur Kenntniss des Chronisten Kelch und seiner Zeit // *Beiträge zur Kunde Liv-, Est- und Kurlands V*. Reval, 1900: 111-130
- Wittmann, Reinhard.** *Geschichte des deutschen Buchhandels: Ein Überblick*. München, Beck, 1991
- Woolf, D. R.** *Reading History in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000

Lisa 1. Kroonikute poolt kasutatud autorite nimekirjad

Moritz Brandis

Ptolemaeus
Philippus Melanchton
Martinus Cromerus
Dlugossus
Alexander Guagninus
Erasmus Stella
Isidor
Aphios. Bonifinius
Joachimus Curaeus
Willichius
Johannes Bodinus Methodi Histor
Saxo Sialandicus
Albert Ctrantzius
Johannes Magnus
Wolfgang Lazius
Jacob Gislonis Chronologia Magna
Jornandes
Ditleb von Alnpeke
Arnold Lubec
Johannes Voigt
Dionysius Fabri

Frederic Menius

Munsterus Cosmographia
Cromerus descriptione Polonia
Kyzistanowicius descriptiones Polonia
Alexander Gvagninus descriptionis Poloniae
Beutherus disceptat hist; comm. in Tacitum
Philippus Chronicon Carionis
Peucerus
Conradus Gesnerus praefatione dictionarii Josuae Maleri
Cornel Kempius de origine Frisonum
Suffridus Petri de origine Frisonum
Grammaticus Saxo
Sleidanus
Cyriac Spangenbergius Adelspiegel oder Adelchronic
Ptolemaeus
Ioh. Magnus
Joh. Bodin method: histor
Dione
Ablabius
Jornandes
Albertus Crantcius Dania, Suecia et Vandalia
Herodotus
Dyonis: Bizont
Eustath
Pomponius Mela

Solinus
Martin Bohem
Alex Sardus de moribus gent
Plinius
Carolus Stephani Dict hist
Tacitus de moribus Germ
Millich
Crocius
Mauritius Brand Chron Liv
Dionys
Paradinus de antiq: statu Burgundiae
Brondisius
Bonifinius Antonius rerum Vngaricarum
Volaterran Raphael geogr
Curaeus in annalibus Sylesiorum
Willichius
Wurstisius
Lazius
Brandisius
Maginus
Aetius
Boemius de moribus gent
Nicholaus Specht
Althamerus
Sabellicus Perollus
Celts
Bebelius
Willichius
Iacob Meyerus
Strabo
Goropius Becanus
Sebast Franc Chron
Orosio
Erasmus Stella
Callimacho
Philippus Melanchton
Jacob Zigler
Pezelius comm. ad Sleid
Helvicus Theatro chronologico
Calvisius
Buchalicerus
Kreutzhemius
Genebrardus
Joh. Parvus
Philip. Nicolai
Joh. Gerh. Vossius
Antonius Muretus
Longino
Tzeze
Julio Polluce

Gellio
Apollonio
Maximo Tyrio
Origene
Hesychio
Aenea Gazaeo
Paulus Einhorn
Buraeus in tabula Scandinaviae
Nienstede Ms Chronicon Livon
D. Laurentius Müller histor. Sarmat.
Fabrionij historia Indica
Joh. Daubman in Chron Porussiae
Matthias Michov
Ubbo Emmo Frisius in Chronol
Dlugossus
Aenea Sylvio
Leonhardus Gorecius Nobilis Polonus in hist.
Eginhardo
Beroaldus
Ludenus politica prudentia Disp.
Polybij
Lucanius
Sigism Herberstein Hist. Moscov
Petrus Petraeus Chronico Russum
Oderbornius vita Basilij MS
Joh. Wolffius lect memor Tom.
Pontanus de rebus Danicis
Mercator

Paul Einhorn

Athenaeus
Lucianus lib de Astrolog
Ovidius
Albertus Cranzius Vandal
Plinius
L. Vives
Beatus Rhenatus
Joseph Contra Appion, Antiq. Jud.
Herodotus
Livius
Svetonius
Appianus Alexandrinnus
Dion Cassius
Dionysius Halicarnassus
Johannes Cuspinionus
Johannes Nauclerus
Paulus Jovius
Plutarch
Diodoro Siculo
Paulo Diacono

Polybius
Eginardus
Regino Abbas Pruniensis (Johannes de Beke)
Lambertus Schafnaburgensis
Sigebertus
Otto
Henric
Gregorius Turonensis
Annanius Monachus
Robertus Guaguinus
Paulus Aemilius
Franciscus Tarapha
Cromerus de orig. et rebus gest. Polon
Antonius Bonifini
Beda
Polydore Virgilius
Hector Boëtius
Buchananus
Olaus Magnus
Saxo Grammaticus
Aneas Sylvius
Strabo
Chronicon Carionis
Ptolemaeos
Alexander Gvagninus descrip sarmat
Munsterus Cosmog; de German.
Philippus Cluverus Introduce: in Geogr
Tacitus
Justinius
Alexander ab Alexandro General dier
Caelius Rhodiginus
Cicero Divinat
Solinus
Aul. Gell. noct. Attic
Terentio And. Act.
Funccius Commentar. in Chronolog
Alsted. Chronol
Aristoteles Oeconomiae
Epiphan in Ancarato Griechen
Lactantius
Thedoretus
Arnobius Contra gentes
Jacobus Augustus Thuanus
Martin Luther Judicium

Thomas Hiärn

Strabon
Ovidius
Pomponius Mela

Plinius the Elder
Tacitus
Klaudius Ptolemaios
Publius Annius Florus
Jornandes
Eginhardus
Rimberti Vita Anskari
Bermeni Aadam
Helmoldus
Saxo Grammaticus
Lübecki Arnold
Snorri Sturluson
Henrik
Peter of Dusburg
Jan Dlugosz
Ericus Olai
Antonius Bonifinius
Albert Krantz
Miechowa Mattias
Erasmus Stella
Johannes Magnus
Olaus Magnus
Philippus Melanchton
Marcin Kromer
Wolfgang Lazius
Ogier Ghiselin de Busbeq
Tilmann Bredenbach
Salomon Henning
David Chytraeus
Balthasar Russow
Kasper Schütz
Matthias Waissel
Paul Oderborn
Johann Funccius
Chronicon Carionis
Alexander Guagnini
Laurentius Müller
Paulus von Eitzen
Michalo Lituanus
Arild Huitfeldt
Jacobus Augustus Thuanus
Moritz Brandis
Johan Isacson Pontanus
Johannes Meursius
Philipp Cluverius
Hugo Grotius
Erik Jöransson Tegel
Paul Einhorn
Hans Nielsson StreLOW
Sigfrid Aronus Forsius

Johann Micraelius
Johannes Loccenius
Johannes Schefferus
Adam Olearius
Wijukas Albertas Kojalavicius
Petrus Petrejus
Michael Olaus Wexonius Gyldenstolpe
Olaus (Olof) Verelius
Johannes Lasicius
Swaningius
Sigmund Herberstein

Lode-Werner EAR Baltica Mscr V 1363 ja TÜR KHO Msc 171

Adamus Bremensis Canonicus addit at finem Historiae suae libellum de situ Daniae et scripsit A.C. 1070 Astonicae atque Livonicae Nobilitatis terrestria Jura

Albertus Cranzius scripsit Historiam Saxoniam, Vandalicam et Chronicon aliarum septentrionalium A.C. 1500

Annales antiquae Livoniae

Arild Huitfeldtius conscripsit historiam Danicam

Aristoteles in Politicis

Arnoldus Abbas Lübeckiensis

Augustinus de Civitate Dei

Cassiodorus

Balthasar Russovius Historiam Livonicam conscripsit

Christophorus Hartnoch, editit Historiam Prussicam

Dionysius Fabricius

Eginhardus

Einhorns Lethica

Georgius Vorchopius

Guldenstolpii Svecia

Hugo Grotius de Gothis

Hieronymus Mercurialis

Johannes Christophorus Beer

Johannes Ludovicus Gotthofredus Chron

Johannes Magnus Gothus

Jornandes

Isidorus

D. Laurentius Müller Livonicam Historiam conscripsit

Mauritius Brandusius conscripsit chronicon Livonicum

Menii Prodomus in res Livonicas

Micraelius de Pomerania Antiqua

Mynsterus Cosmographia

Petrus de Dusburg conscripsit chronicon Prussiae

Petrus Petrejus edidit Historiam de Livonia et Moscovia

Philippus Cluverius de Germania Antiqua

Plinius

Pontanus conscripsit Historiam Danicam

Procopius

Ptolemaeus Geographia

Solomon Henningius edidit Livonicum Chronicon

Samuel Bochartus (ein französischer Schreiber)
Saxo Grammaticus Historicus Danicus
M. Schütz conscripsit Historiam Prussicam
Sleidanus de quattuor Monarchiis
Strabo
Strelorius edidit Gothlandicam historicam
Tacitus
Timannus Brakel
Theatrum Europarum
Widichindus edidit Sueciam Historiam
Lisaks tekstist: Funncius ja Jacobus Gislonis

Caspar von Ceumern

Chronicon Prussiae Petri de Dusburgs, Ordinis Teutonici Sacerdot.
Johan Casparis Venatorum, Priestern und Geistlichen Rahts Historischen Bericht von dem Marianischen Deutschen Ritter-Orden
Chronicon Balthasar Russowven
Chronicon Davids Chytraei
Alexander Gvagnini Equitis Aurat. Descriptionem Sarmatiae Europae &c.
Reinholdi Heidensteins Secret. Regni Lib. XII. rerum Polonic. ab Excessu Sigismund Augusti
Joachimi Pastorii de Hirtenberg, Florum Polonie
Liefländische / Churländische Chronica. Salomonis Henning Vinariensis, Fürstlichen Churländischen Rahts- und Kirchen-Visitoris

Christian Kelch

Justinus Paraeneuticus
Mauritii Brandi
Friederich Menii
Thomas Hiärn
N. Specht
Petrus de Düsburg
Tilemannus Bredenbach
Dionüsius Fabricius
Balthasar Rüssau
Salomon Henning
Laurentius Müller
Reinhold Heidenstein
Seneca
Andreas Franckenberger Instit Antiq & Histor
Leuenclavius
Zeylerus
Jacob Schotte
Chronicon Carionis
Cornelius Tacitus
Paulus Einhorn
Alexander Gvagninus
Martinus Cromerus
Michaelon Littuanus
Mathias Miechoviensis

Dlugossus
Thuanus
Saxo Grammaticus
Adamus Bremensis
Claudius Arrhenius-Örnhielmi
Ptolemaeus
Conrad Samuel Schurzfleisch Annotata ad Res Prussorum Wittebergae 1674
Herodotus
Joachimus Pastorius ab Hirtenberg
Henneberger, C
Johannes Shefferus
Johannes Lasicius
Olearius
Rimbertus Vita St Ansgarii
Tertullianus
Pontanus
Melanchton
D. Cramerus Pommerichen Kirchen Cronica
Pomorius Chronica
Micraelius
Bernhardus
Johannes Casparus Venator Historische bericht vom teutschen orden Petrus van
Balaeus
Sarnicius
Crantzius
David Chrytaeus
Caspar Schütz
Lucanus
Paulus Oderborn
Conrad Vetter
Philip Olmen
Doctor Laurentius Ludenius – prof Juris et Oratoriae zu Dorpat
Florus
M Theodorus Sorbachius
Dr Simon Schardius
Petrus Petrejus
Tilman Brakel
Loccenius

Johann von Blomberg

Puffendorf
Tacitus in morib German
Lipsius supra Tacitum de Morib German
Lord Bacon
Aventius
Spelmanni glossarium
M. Antonii Dominicii dissert de Truga & Pace
Alfricum in glossario Saxonica Latino
Berosus in quinto antiquitatum fit loquitur
Helvicum in Theatr Histor

Musaeus
Ptolemy
Christian Kelch
Rimberti Vita St. Anskarii
Dionysius Fabricius
Conring
Hartkn
Pomorius Chronicle
Pontanus
Livy
Qu Curtius
John Caspar Venator
Caspar Schutz
Petrus a Dusbourg
Simon Grunau
Caspar Schuttz
Waisselius
Henneberger Chronicle
Crantzius in Vandalia
Virgil
Alexander Guagninus
Cromerus
Johannes Levenclavius (De Moschorum Bellias adversus finitimos gestis ab Annis
LXX)
Dav Chyrtrozus
Plinius in Epistola ad Tacitus
Theodor. Sorbachius
Solomon Henning
Petrejus
Memoires de Terlon (French Ambassador by Charles Gustav)
Saxo Grammaticus
Adamus Bremensis
Lohmeyer
Goldastus
Lymnaeus
Fleyry dal les maeurs des Israelites
Du Val
Becmannus
Besaldus
Paul Lancelot Perusini
Cowley
Sallustius
Selden
Herbert de Fulstein statut regni Polon
Piasecius
Joan Micraelium
Martii Rangonem
Matt Merianum in Topograp
Varillas
Fontenell

Johannes Magnus
Cowley
Guillelmus Felle
Schurzfleisch
Jornandes
Pomponius Mela
Hugo Grotius de Jure Bellis et Pacis
Hennius in notis supra Tolli
Helmoldus
Paulus Einhorn
Aristotle
Ezech. Spanhemius
Sebastian Munsterus
Dithmar Merspurgen
Cluver
Erasmus Stella
Kojalowits
Joan. Werda de Indigenatu Prussiae
Marqu Freherus de judicio
Henricus Meibom
Gryphiander
Conrig
Winkelman
Diodorus Siculus
Cassiodorus
Guil. Wartius in Glossario ad Matt. Parisien in voce Sterling
Bemannus in Historia orbis terrarum
Sleidan
In the life of Marchal de Toiras

Lisa 2. 17. sajandi Balti ajalookirjutaja raamatukogu

Entsüklopeediad ja leksikonid:³⁹⁰

- ADB: Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, Duncker & Humbolt, 19. saj
AL: Antiigileksikon
BU: Biographie Universelle, acienne et moderne³⁹¹
BWN: Biographisch Woordenboek der Nederlanden³⁹²
DBE: Deutsche Biographische Enzyklopädie³⁹³
DBL: Dansk Biografisk Leksikon. Kobenhavn, 20. sajandi algus
EB: Encyclopaedia Britannica³⁹⁴
EBL: Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu, Loodus, 1926-1929
GLA: Michael Grant. Greek and Latin Authors 800 BC- AD 1000
LM: Lexikon des Mittelalters³⁹⁵
LR: Lexicon der Renaissance³⁹⁶
NE: Nationalencyklopedia. Höganäs, Bokförlaget Bra Böcker, 1995
NEB: The New Encyclopaedia Britannica³⁹⁷
NFB: Nordisk Familjebok. Stockholm, Aktiebolaget Familjebokens Förlag, 20. saj
algus
NNBW: Nieuw Nederlandch Biografisch Woordenboek³⁹⁸
SBL: Svenskt Biografiskt Lexikon. Stockholm, Nordtedts Tryckeri AB
EI: Enciclopedia Italiana. Istitvto Giovanni Treccani. Bestetti & Tumminelli, Milano
& Roma, 20. saj I pool
RN: Recke, J. F. v und K. E. Napiersky Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten
Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland I. Mitau, 1827
Gadebusch: Gadebusch, Fr. Konrad. Abhandlung von livländischen
Geschichtschreibern. Riga, 1772 (Nachdruck 1973)

Üksikud teosed on toodud ja joonealuste viidetena. Kirjanduse nimekirjast jäid need välja, sest neid kasutati tõesti vaid väga fragmentaarse teabe hankimiseks.

³⁹⁰ Autorite nimede dešifreerimisel oli oluliselt abika ka: Checklist of Non-Italian Humanists 1300-1800. Compiled by Mario Emilio Cosenza. Boston Mass, G. K. Hall & Co, 1969

³⁹¹ Michaud Freres, Imprim.-Libraires, Paris, 19. sajand

³⁹² Voortgezet door K.J.R. van Harderwijk & G. D. J. Schotel. J. J. van Brederode, Haarlem

³⁹³ Hrsg. Walther Killy und Rudolf Vierhaus. K. G. Saur, München,

³⁹⁴ Encyclopaedia Britannica, Inc, Chacago, 1963

³⁹⁵ Verlag J. B. Metzler, Stuttgart & Weimar

³⁹⁶ Hrsg. Günter Gurst, Siegfried Hoyer, Ernst Ullmann und Christa Zimmermann. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1989

³⁹⁷ 15th Edition. Encyclopaedia Britannica, Inc. Chicago, 1991

³⁹⁸ P.C. Molhuysen, P.J. Blok, L. Knappert. A. W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij, Leiden

Ablavius/ Ablabius (4. saj pKr.) Nimetanud: Menius. Rooma riigimees. Elas keiser Constantinuse ajal ja pidas keisrikojas mitmeid ameteid. Elu lõpupoole tõmbus poliitikast eemale ja asus elama villasse Bitüünias. Temalt on säilinud mõned kirjad Constantinusele. BU

Aelfric (u 955-u 1010) Nimetanud: Blomberg. Inglise munk ja kirjanik. Õppis Winchesteri benediktiinlaste kloostris. Sealne abt saatis ta 987. aastal asutatud Cerne kloostrisse (Dorsetis) munki õpetama. 1005. aastal sai temast Eynshami kloostri abt. Koostas ja kirjutas teoloogia ja keele alaseid teoseid. EB

Alessandri, Alessandro (1461-1523) Nimetanud: Einhorn. Itaalia advokaat ja humanist. Koostas Aulus Gelliuse *Attika ööde* eeskujul teose *Genialiumm dierum libri sex*. EI

Alnpeke Ditleb või Vanem Riimkroonika (13. sajand) Nimetanud: Brandis. Johannes Alnpech andis 1625. aastal 13. sajandist pärinevale ordukroonikale oma esivanema nime. EBL

Alsted, Johann Heinrich (1588-1638) Nimetanud: Einhorn. Saksa teoloog ja filosoof. Õppis ja hiljem õpetas Herbornis filosoofiat ja teoloogiat. 1629. aastast õpetas Wiessenburgi Bethleni kõrgkoolis. DBE

Althamer, Andreas (enne 1500-u 1539) Nimetanud: Menius. Saksa humanist. Õppis Leipzigin ja Tübingenis. 1525. aastal põgenes reformatsiooni tõttu Wittenbergi ja jätkas seal oma õpinguid. 1527. aastast oli ta Eltersdorfi pastor. Juba järgmisel aastal oli ta St. Sebaldi kiriku diakon Nürnbergis. Samal aastal sai temast ka Ansbachi pastor. Tal oli osa Brandenburgi markkrahvi 1528/29 aasta kirikuvistitatsioonis ja 1533. aasta Brandenburgi-Nürnbergi kirikuseaduse ettevalmistamisel. 1537. aastal oli ta Neumarktis reformaator. Kirjutas mitmeid teoloogilise sisuga töid. DBE

Annianus Munk Nimetanud: Einhorn. Arvatavasti on tegemist Prantsuse päritolu keskaegse autoriga.

Apollonius (Mitu samanimelist, ilmselt tegemist hellenismi aja eepikuga) **Rhoselt (3. saj. eKr)** Nimetanud: Menius. Töötas Aleksandria raamatukogus. Sattus vastuollu oma õpetaja Kallimachosega. Kirjutas Homeroose stiilis eepose *Argonautika*. AL

Appianus (u 95-pärast 160) Nimetanud: Einhorn. Kreeka ajaloolane, sündis Aleksandrias. Pärast sealset juutide ülestõusu kolis Rooma, kus ta oli advokaat.

Hiljem oli ta keisri teenistuses, võimalik, et Egiptuses. Kirjutas Rooma ajaloo, mis koosnes 24 raamatust. Kasutas oma eelkäijate töid ilma suurema kriitikata. GLA

Aristoteles (384 – 322 eKr) Nimetanud: Einhorn, Lode-Werner, Blomberg. Kreeka filosoof. Platoni õpilane ja Aleksander Suure õpetaja. Lõi antiikfilosoofia süsteemi ning kirjutas teedrajavaid teoseid mitmetel teemadel. AL

Arnobius (sündinud u 235). Nimetanud: Einhorn. Rooma kristlik teoloog. Õpetas Numidias retoorikat ja 295. aastal pöördus ta väidetavalt unenäost mõjutatuna ristiisku. Selleks, et oma lojaalsust uue usu vastu tõestada, kirjutas ta seitsmest raamatust koosneva *Adversus Nationes*. GLA

Athenaeus (2. sajand pKr) Nimetanud: Einhorn. Tema loomingust on vaid osaliselt säilinud *Deipnosophiae* ehk *Õpetlase banket*, milles kirjeldatakse kõrgeist soost roomlase Larensise juures toimunud 27 õpetatud mehe vestlust. GLA

Augustinus (354-430) Nimetanud: Lode-Werner. Kirikuisa. Sai hea hariduse, kuid elas õpingute ajal üsna metsikut elu. Pööre 373. aastal Luges Cicerot. Augustinus järgis aastaid Manihheuse õpetusi kuni ta 384. aastal sai retoorikaõpetaja koha Milaanos, kus ta puutus kokku neoplatonistidega. Aafrikasse tagasi tulles hakkas ta hoopis Manihheuse õpetuste vastu võtlemale. Kirjutanud mitmeid religioosse sisuga teoseid. Lode-Werneri kroonikas viidatud ühele kuulsaimale – *De civitate dei*. LM

Aulus Gellius (2. sajand pKr) Nimetanud: Menius, Einhorn. Rooma entsüklopeediakirjanik, elas 2. sajandi keskpaigas, õppis Roomas ja Ateenas, töötas hiljem Roomas kohtunikuna. Säilinud töö *Noctes Atticae*, mis on kogumik anekdoote inimeste kohta, keda ta on tundnud ja märkmeid mitmetel teemadel (õigus, religioon, ajalugu). Oma töös on ta nimetanud 275 Kreeka ja Rooma autorit. Tema teost kasutati läbi keskaja, Petrarch tutvus tema teosega ning see oli üks esimesi Rooma teoseid, mis leidis tee trükipressini. GLA

Aventinus, Johannes (1477-1534) Nimetanud: Blomberg. Saksa ajalookirjutaja. Õppinud Ingolstadtis, Viinis Konrad Celtise käe all, Krakovis ja Pariisis. 1517. aastast sai temast Baieri historiograaf ning temalt ilmusid *Annales ducum Boiarie* (1554), selle tõlge *Bayerische Chronik* (1566) ja 1523. aastal Baieri kaart. DBE

Bacon, Francis (1561-1629) Nimetanud: Blomberg. Inglise jurist, riigitegelane ja filosoof. Õppis Cambridge'is ja oli seejärel Prantsusmaal Inglise saatkonnas. 1576. aastast töötas ta Londonis advokaadina ning üritas poliitikas läbi lüüa, kuid sattus

Elisabet I ebasoosingusse. James I võimule tulekul nägi enda jaoks uut võimalust ning temast sai edukas riigimees kuni 1621. aastal süüditati teda altkäemaksuvõtmises ning ta pidi poliitiku karjäärist loobuma. Kirjutas mitmeid töid teadusfilosoofia (*The Two Bookes of Francis Bacon. Of the Proficiency and Advancement of Learning Divine and Humane*, 1605; *Insuratio Magna* või *Novum Organum*, 1620), ajaloo (*The Historie of the Raigne of King Henry the Seventh*, 1622), poliitika ja õigusteaduse vallast. NEB

Bale, John (1495-1563) Nimekuju: Balaeus. Nimetanud: Kelch. Inglise piiskopp, näitekirjanik ja antikvaar. Õppis Cambridge'is ja oli alguses katoliiklik vaimulik, kuid umbes 1533. aastal sai temast protestant. Põgenes mitmeid kordi kontinendile. Kirjutas mitmeid vaimulikke teoseid ning monumentaalse biograafilise kogumiku Suurbritannia autoritest *Illustrium Majoris Britanniae Scriptorum, hoc est, Angliae, Cambriae, ac Scotiae, Summarum* (1548) ja täiendatud *Scriptorum Illustrium Majoris Britanniae ... Catalogus* (1557-59). EB

Baudier, Michel (1589–1645) Nimetanud: Blomberg. Prantsuse õukonnaajaloolane. Kirjutanud mitmeid ajaloolaseid teoseid, ent Blombergi on huvitanud *Histoire du Mareschal de Toiras, ou se Voyent les Effets de la Valeur et de la Fidélité : avec ceux de l'Envie et de la Jalousie de la Cour, ennemies de la Vertu des Grands Hommes. Ensemble une bonne partie du Règne du Roy Louis XIII* Paris, Cramoisy, 1644. Internet: Wikipedia

Beatus Rhenatus (1485-1547) Nimetanud: Einhorn. Saksa humanist. Õppis Pariisis trükikunsti ja töötas seejärel trükkijana Strasbourgis ja Baselis. 1515. aastast hakkas välja andma antiikautorite teoseid. Töötas ühe esimese sakslasena välja teadusliku tekstikriitika printsiibid. 1519. aastal ilmus tema kommentaar Tacituse *Germania*'le. Kuigi oli lähemalt seotud reformaatoritega, jäi ta katoliiklaseks. DBE

Bebel, Johann (suri 1550) Nimetanud: Menius. Saksa raamatutrükkija. Aastast 1523 töötas trükkijana Baselis. Kokku trükkis üle saja teose, nende hulgas mitmeid antiikautorite teoseid. DBE

Becmann, Johann Christoph* (1641-1717)³⁹⁹ Nimetanud: Blomberg. Saksa teoloog ja ajaloolane. Õppis Ooderi-äärses Frankfurdis ning 1667. aastal sai ta kreeka kirjanduse professoriks, 1670. aastal ajaloo professoriks ja 1690. aastal

³⁹⁹ Tärniga autorite puhul pole siinkirjutaja kindel, kas tegemist on kirjeldatud isiku või nimekaimuga.

teoloogiaprofessoriks. Kirjutas Johanniidide ordu, Ooderi-äärses Frankfurdi linna ja ülikooli ajaloost. 1710. aastal ilmus tema kaheköiteline *Historie des Fürstentums Anhalt*. DBE

Bede (Baeda, Beda 672 või 673 - 735) Nimetanud: Einhorn. Inglise ajaloolane ja teoloog. Wearmouthi ja Jarrow kloostri munk. On kirjutanud mitmeid teoseid loodusteaduse (kalendritest ja kronoloogiast), ajaloo (kuulsaim teos *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*) ja teoloogia (kommentaaris kirikuisade töödele) alal. EB

Beke Johannes (14. sajand) Nimetanud: Einhorn. Üks populaarsemaid hiliskeskajegseid Hollandi kroonikaid. Johannes oli ilmselt Egmondi kloostriiga. Kompileeris kroonika, mis ulatus 1346. aastani. Internet

Beroaldus, Philippus (1453-1505) Nimetanud: Menius. Itaalia õpetlane. Andis välja Caesari ja Floruse teosed ning kirjutas kroonika. Internet: Orteliuse Bibliograafia: <http://www.orteliusmaps.com/index.html>

Berossus (4.-3. saj eKr) Nimetanud: Blomberg. Babüloonia preester. Kirjutas kolmest raamatust koosneva Babüloonia ajalugu ja kultuuri kirjeldava teose. Töö ise on hävinud, kuid selle osi on tsiteerinud Eusebius, Josephus ja teised. EB

Beuther, Michael (1522-1587) Nimetanud: Menius. Saksa ajaloolane. Õppis Marburgi ja Wittenbergi ülikoolides. Melanchthoni soovitusel sai ta Greifswaldi ülikooli ajaloo professoriks ja rektoriks. Võttis 1555. aastal Vürzburgi piiskopi nõunikuna osa Augsburgi riigipäevast. Õppis veel juurat Poitiers'is ja meditsiini Paduas, sai 1554. aastal Ferrarast doktorikraadi. Alates 1565. aastast oli ta Strasbourgi ülikooli ajaloo professor ning tõlkis ja andis välja Johann Sleidanuse tööd. DBE

Bochart, Samuel (1599-1667) Nimetanud: Lode-Werner. Prantsuse orientalist ja pastor. Õppis idamaa keeli ja teoloogiat Prantsusmaal, Inglismaal ja Hollandis ning elas ülejäänud elu Caenis. Kuulsaimad teosed on Lode-Werneri poolt viidatud *Geographia sacra seu Phaleg et canaan* (1646) ja *Hierozoicon ... de animalibus sacrae scripturae* (1663). EB

Bodin, Jean (1529 või 1530-1596) Nimetanud: Brandis, Menius. Prantsuse filosoof. Kuulus noorukina karmeliitide ordule, kuid lahkus sellest ning asus Toulouse'i ülikoolis tsiviilõigust õppima. Õpetas seal 1561. aastani ning töötas 10 aastat Pariisis

advokaadina. 1571. aastal astus kuninga venna Alençon'i hertsogi teenistusse. Pärast hertsogi surma kolis Laoni, kus ta 1596. aastal katku suri. Poliitiliste teoste kõrval väärib ära märkimist ka üks 16. sajandi olulisemaid ajaloo metodoloogialaseid teoseid *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566). EB

Boece, Hector (u 1465 - u 1536) Nimekuju: Boetius. Nimetanud: Einhorn. Šoti ajaloolane ja humanist. Õppis ning mõnda aega õpetas Pariisi ülikoolis. Hiljem oli Aberdeeni piiskopi nõuandja ja Abredeeni ülikooli rajamise juures ning selle esimene rektor. Kuulsaim teos on *Scotorum Historiae a prima gentis origine* (Pariis, 1527, inglise keeles *Croniklis of Scotland*, 1536). EB

Bonifini, Antonius (15. saj) Nimetanud: Brandis, Menius, Einhorn, Lode-Werner. Itaalia päritolu Ungari ajaloolane. Vt. ptk 1. *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae. 364-1495*. Basel, 1543.

Bossau Helmold (u 1120-pärast 1177) Nimetanud: Hiärn, Blomberg. Kroonik ja vaimulik. Tuli 1134. aastal Segebergi kloostriisse, mille konvent kolis peagi Neumünsterisse tagasi. 1156. aastast alates oli tal pastorikoht Bossaus. Kirjutas *Chronica Slavorum*. LM

Brakel, Timann (suri 1602) Nimetanud: Lode-Werner ja Kelch. Liivimaa aadlik. Õppis Wittenbergi ülikoolis ja oli alates 1556. aastast Tartu Jaani kiriku eesti koguduse kaplan. 1559. aastal viidi ta Venemaale vangi. Vabanedes teenis ta vaimulikuna Narvas, Tartus, Karksis ja Saaremaal. 1572. aastal põgeneb Saksamaale. Suri Riias. Antverpenis ilmus 1579. aastal *Christlich Gesprech von der Zerstörung in Lifland, durch den Muscowiter vom 58. Jar her geschehenn* EBL

Bredenbach, Tilemann (1526?-1587) Nimetanud: Hiärn ja Kelch. Vaimulik ja ajalookirjutaja. Sai 1565. aastal Ingolstadt'i ülikoolist doktorikraadi usuteaduses. Teenis vaimulikuna ja sai 1569. aastast Bonni vaimuliku kolleegiumi esimeheks. Kirjutas *Historia Belli Livonici quod magnus Moschovitarum Dux contra Livones gessit*. EBL

Bremeni Adam (suri enne 1085) Nimetanud: Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Saksa magister. Bremenisse tuli 1066-67 aasta paiku, kus peapiiskop Adalbert ta toomkanoonikute hulka avstu võttis. 1069. aastast oli ta toomskolastik. Seal alustas ka oma kroonika *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, mille ta

lõpetas 1075/1076 aastal ja saatis selle siis uuele peapiiskopile Liemarile. Võimalik, et ta töötas oma käsikirja kallal surmani. LM

Buchanan, John (1506-1582) Nimetanud: Einhorn. Šoti humanist. Õppis Pariisi ja St. Andrews'i ülikoolides. Õpetas Pariisis ning oli seejärel Cassillis' krahv ja James Stewarti koduõpetaja. 1540' õpetas Bordeaux Collège de Guyenne'is ning Šotimaale läks tagasi alles 1561. aastal. Vahepeal oli temast saanud protestant ning ta võttis aktiivselt osa õukonnaelust. Kirjutas *Rerum Scoticarum Historia* (1582). EB

Bure, Johan (Bureus, 1568-1652) Nimetanud: Menius. Pärast Uppsala koolis õppimist asus ta hertsog Karli teenistusse. Oli notarina kohal 1593. aasta Uppsala kokkutulekul ja Augsburgi usutunnistuse korrektor. 1590' õppis Uppsala ülikoolis ning oli rootsikeelse Piibli trükkimise juures. Osales veel mitmel riigipäeval ning mitmes välisdelegatsioonis. Kuningakojas oli kroonprints Gustav Adolphi õpetaja ja raamatukoguhoidja. Andis välja mitmeid keeleteaduse ja antikvaarsuste alaseid teoseid. Uuris ühena esimestest ruunikirja. SBL

Busbeq, Ogier Ghiselin de (1522-1592) Nimetanud: Hiärn. Õppis Leuveni ülikoolis ning hiljem ka mujal. Reisis diplomaadina Konstantinoopoli, millest räägivad tema *Türgi kirjad*. Peetakse parimaks säilinud Ottomani impeeriumi kirjelduseks tollest perioodist. Busbeq oli laialdaste huvidega mees ning muuhulgas tõi Lääne-Euroopasse nii sireli kui tulbi.⁴⁰⁰

Böhm, Johann (u 1485-1533/35) Nimekujud: Boemius Nimetanud: Menius. Humanist. Lõpetas Halle ladinakooli ja Saksa Rüütliordu liikmena andis ta välja *Repertorium librorum trium de omnium gentibus ritibus* (1520), milles kirjeldati Euroopa, Aasia ja Aafrika rahvaste eluviisi ja kombeid. DBE

Calvisius, Sethus (1556-1615) Nimetanud: Menius. Saksa muusikateoreetik. Õppis Helmstedti ja Leipzigi ülikoolides. 1581. aastal sai temast Pauluse kiriku kantor, järgmisel aastal vürstliku Pforta kooli kantor ja heebrea keele õpetaja. 1594. aastast elu lõpuni oli ta Thomase kooli kantor ja Leipzigi juhtivate kirikute muusika direktor. Lisaks muusikaalastele töödele, on ta kirjutanud ka mitmeid kornoloogia ja astroloogia alaseid töid. DBE

Carion, Johann (1499-1538) Nimekujud: Chronicon Carionis Nimetanud: Menius, Einhorn, Hiärn, Kelch. Saksa vürtspoodnik, astroloog ja kroonik. Õppis alates 1514.

⁴⁰⁰ *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbeq*. Oxford, 1927; Sissejuhatus

aastast Tübingenis, 1522. aastal sai Brandenburgi kuurvürsti Joachim I õuemehhanikuks, astronoomiks ja arstiks. Koostas kalenderid, ennustas maailmalõppu ja 1534. aastal vamis tema protestantlik maailmakroonika, mille Philipp Melanchton mõned aastad hiljem ümber vaatas ja ladina keelde tõlkis. DBE

Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius (u 490-u 583) Nimetanud: Lode-Werner, Blomberg. Rooma kirjanik, riigimees ja munk. Oli ostrogooti kuninga Theoderici ja tema järglaste sekretär. Paavst Agapetuse abiga üritas ta Roomas teoloogilist kolledžit luua, ent see katse ebaõnnestus. 540. aastal viidi ta Bütsantsi sõdurite poolt vangina Konstantinoopoli, kus tema õpetlase staatust kõrgelt austati. Elu lõpupoole rajas kaks kloostrit. Tema üks olulisemaid ajaloolisi töid on läbi Jordaensi lühendatud kujul säilinud Gootide ajalugu. Lisaks kirjutas ta täielikumal kujul säilinud *Kroonika* (aegade algusest 519. aastani pKr). GLA

Celtis, Konrad (1459-1508) Nimetanud: Menius. Saksa humanist, luuletaja ja kosmograaf. Õppis Kölni ja Heidelbergi ülikoolides. Oli esimene sakslane, kelle keiser Friedrich III luuletajaks kroonis. Tutvus Itaalias humanismiga ja õppis loodusteadusi Kraakovis. Luges mitmes ülikoolis loenguid poeesiast ja retoorikast. Lõi Heidelbergis ühenduse *Sodalitas litteraria*. Tema arvukatest töödest tundsid Balti kroonikud ilmselt kõige enam huvi Tacituse väljaande vastu. DBE

Chytraeus, David (1531-1600) Nimetanud: Ceumern, Hiärn, Kelch, Blomberg. Saksa luterlik teoloog. Õppis Tübingeni ülikooli pedagoogiumis ning seejärel Wittenbergi ülikoolis, kus ta kuulus Lutheri ja Melanchtoni loenguid. Luges Wittenbergi ja Rostocki ülikoolides loenguid. 1561. aastal sai Rostockist doktorikraadi ja 1563. aastal sai temast sama ülikooli rektor. Kuni surmani töötas veel ka Mecklenburgi ja Helmstedti ülikoolis. Andis välja mitmeid teoloogilise sisuga kirjeldusi ja jätkas Albert Krantzi teoseid – *Vandaliae et Saxoniae Alberti Crantzii continuatio* (1586). DBE

Cicero, Marcus Tullius (106 – 43 eKr) Nimetanud: Einhorn. Rooma poliitik, kõnemees ja kirjanik. Sai suurepärase hariduse ja esines mitmetel poliitilise tagapõhjaga protsessidel. Tema konsuliajal paljastati Catilina vandenõu. 58. aastal saadeti ta aga maapakku ning ta ei saavutanud enam poliitikas suurt mõjuvõimu. Säilinud palju kõnesid ja mitmeid retoorika ja filosoofia alased teosed. AL

Clairvaux Bernard (1090-1153) Nimetanud: Kelch. Prantsuse keskaegne vaimulik. Sai hea hariduse. Pärast ema surma võttis ette suure palverännaku ning koos kaaslastega soovis astuda Citeaux kloostrisse. 1115. aastal saadeti ta Clairvaux kloostrit rajama. Klooster kasvas kiiresti ja peagi saadeti vendi sealt edasi üha uusi kloostreid rajama. 1134. aastal käskis paavst tal uut risticõda jutlustada. LMA

Clüver, Philipp (1580-1622) Nimekujud: Cluverius. Nimetanud: Einhorn, Lode-Werner, Hiärn, Kelch. Saksa ajaloolane ja geograaf. Õppis Leideni ülikoolis ja sattus seal Scaligeri mõju alla. Ülikooli järel teenis soldatina Böömimaal ja Ungaris. 1607-1613 reisis ta mööda Euroopat ringi ning tuli seejärel Leidenisse tagasi. 1616 ilmus tema *Germania antiqua*. DBE

Conring, Hermann (1606-1681) Nimetanud: Blomberg. Saksa õpetlane. Õppis Helmstedti ja Leideni ülikoolides arstiteadust ja poliitikat. Õpetas füüsikat, retoorikat ja loodusteadusi. 1636. aastal sai ta arstiteadust ja filosoofias doktorikraadi ning töötas edasi arstiteaduskonnas. Oli Idafriisima vürstinna Juliane, Rootsi kuninganna Kristiina ja kuninga Karl X Gustavi ihuarst. Pärast seda õpetas arstiteadust, poliitikat, ajalugu ja õigusteadust. Kirjutas arstiteadusest, germaani õigusest, diplomatika alustest, jne.

Cornelius Kemp (16. sajand) Nimekujud: Kornelius Kempius Nimetanud: Menius. Friisimaa ajaloolane ja geograaf. Pärit Dokkumist, hariduse sai Keulenist, siis elas mõnda aega kodulinnas ning kolis Groningeni. Kirjutas *De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae, et rebus a Friisis olim praeclare gestis, libri tres* (Köln, 1588). BWN

Corvey Widukind (suri pärast 973) Nimetanud: Lode-Werner. Munk, hagiograaf ja ajalookirjutaja. Pärit ilmselt Saksimaalt, astus 941-942 Corvey kloostrisse. Umbes 967-968 valmis seal tema *Rerum Gestarum Saxoniarum libri III*. LM

Cowley, Abraham (1618-1667) Nimetanud: Blomberg. Inglise poeet ja esseist. Õppis Cambridge'is, kolis siis Oxfordi ja 1645. aastal läks kuninganna sekretärina Prantsusmaale. Inglismaale naasis 1656. aastal ja kuulus Royal Society asutajate hulka, kuid temast ei saanud kunagi ühingu liiget. 1660. aastal kolis maale. Kuulus nn Metafüüsiliste luuletajate hulka (kogumikud *The Miscellanies*, 1656 ja *The Mistress*, 1647 ja 1656). EB

Cramer, Daniel (1568-1637) Nimetanud: Kelch. Saksa teoloog. Õppis Rostocki ülikoolis teoloogiat ja oli seejärel loogika professor Wittenbergi ülikoolis. 1595. aastast õpetas ta Stettiini gümnaasiumis. 1597. aastal oli ta Stettiini Maria kiriku vaimulik. Järgmisel aastal kaitses ta Wittenbergis doktorikraadi ja 1613-1618 oli Stettiini kindralsuperintendent. Mitmete vaimuliku sisuga teoste kõrval ilmus 1602. aastal *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon*. DBE

Crocius, Ludwig (1586-1655) Nimetanud: Menius. Saksa teoloog. Õppis Marburgi ja Baseli ülikoolides teoloogiat. Oli pastor mitmes Breemeni kirikus ja sai 1624. aastal Bremeni kirikute *senior*'iks ja superintendentiks. Samal ajal töötas ka Bremeni *Gymnasium illustre*'s. Peateos on 1635. aastal ilmunud *Syntagma sacrae thrologiae*, kuid Menius kasutas arvatavasti hoopis *Politica Germanorum virtus & libertas E C. Cornelio Tacito & Marco Aurelio imperatore repetita & explanata studio Ludovici Crocii ... in illustri schola Bremensi*. DBE

Cromer, Martin von (u 1512-1589) Nimetanud: Brandis, Menius, Einhorn, Hiärn, Kelch, Blomberg. Poola päritolu vaimulik. Õppis Krakovis ja oli seejärel Poola riigikantseleis. Pultuski toomhärana läks ta 1537. aastal õppima õigusteadust Padua ja Bologna ülikoolidesse. 1540. aastast oli ta Gneseni piiskopp ja 1544. aastast Poola kuninga Sigismund Augusti sekretär. 1558-1564 oli ta saadik keiser Ferdinand I õukonda. 1579. aastast Ermlandi piiskop. Kirjutas *De origine er rebus gestis Polonorum* (1555). DBE

Cureus, Joachim (1532-1573) Nimetanud: Brandis ja Menius. Saksa teoloog ja arstiteadlane. Oli Wittenbergi ülikoolis Melanhthoni õpilane, hiljem õppis meditsiini Padua ja Bologna ülikoolides. Alates 1559. aastast oli Glogau linnaarst. Postuumselt ilmus tema 1562. aastal koostatud *Exegesis perspicua et ferme integra controversiae de Sacra coena*. DBE

Curtius Rufus, Quintus (1.-2. saj pKr) Nimetanud: Blomberg. Rooma ajaloolane. Kirjutas 10 raamatust koosneva *Historiae Alexandri Magni Macedonis*. AL

Cuspianus, Johannes (1473-1529) Nimetanud: Einhorn. Saksa humanist ja diplomaat. Alustas oma õpinguid Leipzigin, 1492. aastal õppis Viinis filosoofiat ja meditsiini. 1500. oli Viini ülikooli rektor ja 1508. aastal sai Konrad Celtise järglaseks retoorika ja poeetika õppetoolis ning Viini humanistide juhina. 1510. aastast teenis ta keiser Maximilian I õukonnas diplomaadi ja riigimehena. Kogus vanu käsikirju ja

toimetas antiikaegseid ja keskaegseid teoseid. Tema peateos on *De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis opus insigne* (1553). DBE

Daubmann, Hans (suri 1573) Nimetanud: Menius. Saksa raamatutrükkija. Elas aastast 1545 Nürnbergis ja pidas seal raamatukauplust. Alguses trükkis lendlehti ning hiljem sai literaat Michael Lindeneri juures korrektoriks. 1558. aastast oli Königsbergi ülikooli trükikojas ning trükkis seal muuhulgas ka palju poola- ja leedukeelseid tekste. DBE

Dio Cassius (Cassius Dio Cocceianus) (u163-pärast 229) Nimetanud: Einhorn. Kreeka ajaloolane ja Rooma ametnik. Senati liige, praetor, konsul, Aafrika, Dalmaatsia ja Ülem-Pannonia kuberner. Hiljem lahkus teenistusest ja veetis oma elu lõpupäevad Bitüünias. Kirjutas kaheksakümnest raamatust koosneva Rooma ajaloo, mis on osaliselt säilinud. Selle ettevalmistamine ja kirjutamine võttis kokku kakskümmend kaks aastat. Töö ülesehitus on annalistlik. GLA

Diodorus Siculus (1. saj pKr) Nimetanud: Einhorn, Blomberg. Kreeka ajaloolane, kirjutas kreeka ajaloo müütilistest aegadest Caesarini ning nimetas selle Raamatukoguks (*Bibliotheke*). Lähtus universaalajaloo põhimõttest, kuid tegelikult soovis kirjutada sünkroniseeritud Kreeka ja Rooma ajalugu, kuigi kronoloogiate ühendamine lõppes segadusega. Kasutas palju allikaid, stiililt ebaühtlane, ent sisaldab palju huvitavat informatsiooni. GLA

Dionysius Halikarnassosest (1 saj eKr) Nimetanud: Einhorn. Kreeka retoorik, kirjanduskriitik ja ajaloolane, elas pikka aega Roomas. Kirjutas mitmeid retoorika ja kirjanduskriitika alaseid teoseid ja kahekümnest raamatust koosneva Rooma ajaloo, millest umbes pool on säilinud. See algab müütilise perioodiga ja lõppeb Esimese Puunia sõjaga. GLA

Dlugosz, Jan (1415-1480) Nimetanud: Brandis, Menius, Hiärn, Ceumern. Poola kroonik ja universaalajaloolane. Õppis Krakovi ülikoolis, seejärel oli mitmete Poola piiskopide ja kardinalide sekretär. 1455. aastast oli mõnda aega ka kuningakoja teenistuses. Osales mitmetes diplomaatilistes missioonides. Huvi ajalookirjutuse vastu õhtutas Kraakovi piiskop Olesinicki ning ta kirjutas kaks väiksemat teost, *Liber Beneficiorum* ja *Banderia Prutenorum*, enne kui alustas oma suurteost *Annales Regni Poloniae* 12 raamatus. LMA

Du Val Nimetanud: Blomberg. Blombergi järgi peaks tegemist olema Prantsuse õukonnageograafia.

Dusburgi Peeter (12.-13. sajand) Nimetanud: Lode-Werner, Ceumern, Hiärn, Kelch, Blomberg. Recke-Napiersky arvates vanima teadaoleva Preisi ajaloo kirjutaja. Eluloost väga vähe teada, oli Saksa ordu preester. RN

Einhard (u 770-840) Nimekujud: Eginhardus Nimetanud: Menius, Einhorn, Lode-Werner, Hiärn Ajalookirjutaja. Kirjutas Fulda kloostri ürikuid ümber ja jäi silma abt Baugulfile, kes ta hariduse edendamise eesmärgil Karl Suure õukonda saatis. 806. aastal saatis Karl Suur ta missioonile Rooma. Pärast Karli surma veetis ta veel mõned aastad kuningakojas ja seejärel läks kloostrisse. Kirjutas *Vita Caroli Magni*. LM

Eitzen, Paul von (1521-1598) Nimetanud: Hiärn. Saksa luterlik teoloog. Õppis Wittenbergis ning oli seejärel Kölnis rektor, Rostockis dialektika lektor ning Hamburgi toomkiriku pastor ja *lector secundarius*. Alates 1555. aastast Hamburgi superintendent, 1562 Schleswigi superintendent ja 1564. aastast kindralsuperintendent. Avaldas mitmeid filosoofilisi ja teoloogilisi kirjutisi. DBE

Emili, Paul (Paulus Æmilius u 1455-1529) Nimetanud: Einhorn. Veronast pärit ajaloolane, kes saavutas Itaalias nii kõrge repurtatsiooni, et ta kutsuti Pariisi. Seal oli ta Pariisi katedraali kanoonik ja kirjutas ta kuninga soovil Prantsusmaa ajaloo *De rebus gestis Francorum libri IV*. BU

Ercus Olai (u1420-1486) Nimetanud: Hiärn. Õppis Rostocki ülikoolis. Oli hiljem Uppsala toomkiriku kanoonik ja pidas mitmeid vaimulikke ameteid. Alates 1477. aastast Uppsala ülikooli teoloogia professor. Kirjutas kroonika Rootsi ajaloost. SBL

Estienne, Charles (1505-1564) Nimekujud: Carolus Stephani. Nimetanud: Menius Õppis Paduas ja Pariisis, õpetas Pariisi ülikooli meditsiiniteaduskonnas anatoomiat. LR

Eustathius (12. saj) Nimetanud: Menius. Konstantinopolist pärit Thessalonika peapiiskop. Oli üks oma aja õpetatuid mehi. Kirjutas kommentaare mitmete antiikautorite kohta: Homerose *Ilias* ja *Odysseia*, Dionysius Perigetes ja Pindaros. Idakirik peab teda pühakuks.⁴⁰¹

⁴⁰¹ *Oxford Companion to Classical Literature, The*. 2nd Edition Ed. by M. C. Howatson. Oxford, New York, Oxford University Press, 1989; 228

Eusthathios (u 1110-1195/98) Nimetanud: Menius. Üks kuulsaimad Bütasantsi kirjanikke. Töötas mitmetes ametites ning grammatika, retoorika ning filosoofia õpetajana kuni ta u 70 aastasel Thessalonike peapiiskopiks valiti. 1185. aastal elas üle normannide sissetungi ning põgenes vahepeal oma konkurendi intriigide tõttu Konstantinoopolisse. Ortodoksi kirik on ta pühakuks kuulutanud. Kirjeldas normannide vallutusretki, kommenteeris *Iliast* ja *Odüsseiat* ning kirjutas ka mõned teoloogilised kirjutised. LMA

Fabri, Dionysius (15.-16. saj) Nimetanud: Brandis. Liivimaal ja Eestimaal kohtute juures prokuraator ning ordu sündikus. Käis palverännakul Palestiinas. Kirjutanud mitmeid õigusteaduse alaseid teoseid. EBL

Fabricius, Dionysius (17. saj algus) Nimetanud: Brandis, Lode-Werner, Kelch ja Blomberg. Katoliiklik preester ja praost Viljandis. Kirjutas ladinakeelse kroonika *Livonicae historiae compendiosa series ... ab a. 1158 usque ad a. 1610*, mille toimetas Gustav von Bergmann 1792. aastal. EBL

Fabronius, Hermann (1570-1634) Nimetanud: Menius. Saksa teoloog ja luuletaja. Õppis Marburgis õigusteadust ja siis humanitaaraineid. 1594. aastal nimetati ta Grazis poeediks. Seejärel õppis ta Wittenbergis ja Marburgis teoloogiat ning oli pastor Lichtenaus ja Kasselis. 1613. aastast oli maakrahv Moritzi õukonnavaimulik ja alates 1623. aastast superintendent Rotenburgis. Tööde hulgas ka *Geographia historica oder Neue summarische Welt-Historie ...* (1612). DBE

Fleury, Claude (1640-1723) Nimetanud: Blomberg. Alustas kooliteed Clermonti kolledžis. Õppis tsiviilõigust ja ajalugu. Töötas mõnda aega advokaadina, kuid kaldus siis vaimuliku elu poole. Hakkas õppima teoloogiat, kirikuajalugu ja kanoonilist õigust. 1864. aastal sai Loc-Dieu kloostri abtiks. Oli seotud Prantsuse Akadeemiaga ning õukonnas printside õpetaja. Kirjutanud õiguse ja religiooni ajaloost. BU

Florus, Publius Annus (1.-2. sajand pKr) Nimetanud: Hiärn, Kelch. Rooma ajaloolane. Koostas oma eelkäijate tööde põhjal Rooma lühiajaloo *Epitome*. AL

Fontenelle, Bernard le Bovier de (1657-1757) Nimetanud: Blomberg. Õppis Roueni jesuiitide kolledžis. Alguses proovis kätt kirjanduse alal, kirjutades nii luulet kui näidendeid, kuid saavutas tuntuse matemaatiku ja filosoofina. Prantsuse akadeemia liige. BU

Forsius, Sigfridus Aronius (suri 1624) Nimetanud: Hiärn. Rootsi vaimulik ja õpetlane. Tallinna Toomkiriku predikant, õppis 1599-1601 Uppsala ülikoolis. Hiljem oli vaimulik Soomes ja Liivimaal ning hertsog Karli õukonnas. 1608-1610 astronoomia professor Uppsala ülikoolis ning nimetati kuninglikuks astronoomiks. Teoseid: *Speculum vitae humana, Füüsika*, üks Soome kroonika ning kirjutus märterpiiskop Henriku surmast. SBL

Franck, Sebastian (u 1500 - 1542-1543) Nimetanud: Menius. Saksa teoloog, kirjanik ja trükkija. Õppis Inglostadtis ja dominikaanlaste juures Heidelbergis, kus ta sattus luterluse mõju alla. Pidas mitmeid vaimulikke ameteid kuni 1528. aastani, mil ta otsustas hakkata elama kirjutamisest ja trükkimisest saadavate tulude eest. Mitmete vaimulike kirjutiste kõrval on temalt ilmunud ka *Geschichtsbibel* (1531, 1534), *Weltbuch* (1534) ja *Germaniae Chronicon* (1538). DBE

Freher, Marquard (1565-1614) Nimetanud: Blomberg. Saksa jurist. Õppis õigusteadust Altdorfis ja Bourgesis. Saksamaal sai temast Palatini printsii Jan-Kasimiri nõunik ja 1596. aastast Heidelbergi ülikooli professor. Osales mitmetel läbirääkimistel Poola kuninga ja teiste vürstidega. Koostas ja kirjutas mitmeid ajaloolaseid teoseid, Blomberg mainib tema *De secretis judiciis olim in Westphalia aliisque Germaniae partibus usitatis, postea abolitis, commentariolus* (Helmstadt 1663) BU

Freisingi Otto* (u 1112-1158) Nimetanud: Einhorn. Freisingi piiskopp ja ajalookirutaja. Austria markkrahvi Leopold III poeg. Õppis Pariisis, võib olla ka Chartres'is ja käis teise ristiõjaga Jerusalemmas. 1143. ja 1146. aasta vahel koostas mitmetele eelkäijatele tuginedes *Historia de duabus civitatibus* ja 1157-58 *Gesta Frederici*. Historia on keskaegse universaalajaloo tippteos. LM

Funck, Johann (1518-1566) Nimekujud: Funccius. Nimetanud: Lode-Werner, Einhorn, Hiärn. Saksa vaimulik. Õppis Wittenbergi ülikoolis ning oli seejärel pastor Seydas, Oschatzis ja Wöhrdis. 1547. aastal astus Preisi hertsog Alberti teenistusse. 1549. aastal sai temast Königsbergi õuevaimulik. 1566. aastal mõisteti ta poliitiliste intriigide tõttu surma. DBE

Gaza Aeneas (5. sajand) Nimetanud: Menius. Uusplaantonlik filosoof, kes pöördus ristiusku. Kirjutas mõned usuteemalised kirjutised. Catholic Encyclopedia: <http://www.newadvent.org/>

Gaugin, Robert (16. sajand) Nimetanud: Einhorn. Prantsuse ajaloolane, vt. ptk 1.

Gembloux Sigebert (u 1028/29 – 1112) Nimetanud: Einhorn. Munk ja kirjanik. Gembloux St Pierre'i kloostris munk. Folcuin kutsus ta Metzi St. Vincenti kloostrisse, kus ka koostas mitmeid hagiograafilisi ja biograafilisi teoseid. 1082. aasta paiku valmis tema *Chronica Universalis* ja 1111. aastaks kirjutas ta selle ümber. Kirjutas ka lühemad teosed kronoloogiast ja *Libellus de viris illustribus*. LMA

Genebrard, Gilbert (1537- 1597) Nimetanud: Menius. Benediktiini ordu vaimulik ja orientalist. Õppis Pariisi ülikoolis. Külastas Roomas paavsti ja nimetati Aacheni peapiiskopiks. Olles Püha Liiga suurim toetaja sattus ta kuninga ja parlamendiga konflikti ning viibis vahepeal Avignonis. Tagasitulles läks ta Sémuri abikloostrisse. Kirjutanud mitmeid teoseid heebrea keelest ja heebrealaste ajaloost, psalmidest ning ühe kronograafia (*Chronographiae libri IV*) BU

Gesner, Konrad (Conrad) (1516-1565) Nimetanud: Menius. Šveitsi päritolu looduseuurija ja filoloog. Õppis Strasbourgis, Bourgesis, Pariisis ja Baselis vanu keeli ja meditsiini. Oli Zürichi esimene linnaarst. Oluline oli kreeka, ladina ja heebrea autorite bibliograafia *Bibliotheca universalis sive catalogus omnium scriptorum ...* LR

Gislonis, Jacob (suri 1490) Nimetanud: Brandis, Lode-Werner. Jacobus Gislonis oli Uppsala toomkiriku kanoonik ja ülikooli teoloofiaprofessor ning rektor.⁴⁰² Kirjutas *Chronologia sue temporum series*. Stockholm, 1592.

Goldast, Melchior (1578-1635) Nimetanud: Blomberg. Šveitsi päritolu teadlane. Õpetas Genfis ja St. Gallenis ning oli mitme aadliku nõunik. Vahepeal elas Maini-äärses Frankfurdis ning elu lõpuaastatd veetis Bremenis. Kirjutas teoloogia, õigusteaduse, filoloogia ja ajaloolaseid teoseid. ADB

Gorecius, Leonhardus Nimetanud: Menius. Meniuse sõnul peaks olema tegemist Poola aadlikuga. Kirjutanud: *Descriptio Belli Ivoniae* (Frankfurt, 1578).

Goropius Becanus, Johannes (1519-1572) Nimetanud: Menius. Hollandi arst, lingvist ja humanist. Õppis Leuveni ülikoolis ja oli hiljem Antverpeni linnaarst, mille kõrvalt tegeles ulatuslikult keeleteadusega. Kirjutas ka ajaloolase teose *Origines Antwerpianae* (1569). Internet: Wikipedia

⁴⁰² Collijn, Isak. Magister Virgilius Wellendorffer I Leipzig och hans Svenska förbindelser // *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*. XXI aastakäik, 1934: 101-112; 111

Gottfried, Johannes Ludwig (1584-1633) Nimetanud: Lode-Werner. Tõlkis Pierre D'Avity *Les états empires* (Pariis, 1614): *Archontologia cosmica* (Frankfurt, 1628).⁴⁰³ Õige nimega **Johann Philipp Abelin** – Saksa kroonikakirjutaja, kes töötas ka mitmes trükikojas tõlkijana ning kirjutas ajalooteoseid väga erinevate pseudonüümide all. Teosed: *Arma Suecica*, 1631-1634 (Gustav II Adolphi sõdadest), *Inventarium Sueciae*, 1632, *Theatrum Europaeum*. ADB

Groot, Huig de (Hugo Grotius, 1583-1645) Nimetanud: Lode-Werner, Hiärn, Blomberg. Õppis Leideni ja Orleansi ülikoolides ning asus haagis advokaadina tööle. Tema teos *Mare liberum* tõi kasutusele mõiste, et meri on rahvusvaheline territoorium ning see tekitas konflikte Inglismaaga. Samuti sattus ta konflikti Oranje pritsi Mauritsiga, kus ta Loevensteini lossi vangistusse sulges. De Groot põgenes sealt kangelaslikult raamatukastis. Oma kuulsas *De jure Belli et Pacis* (1625) avaldas ta oma teooria õiglasest sõjast. Lisaks õigusteaduse ja religiooni alastele teostele on temal ilunud veel *Liber de Antiquitate et Statu reipublicae Batavae* (1610) ja *Annales et historiae de rebus Belgicis* (1657). NNBW

Grunau, Simon (15.-16. sajand) Nimetanud: Blomberg. Dominikaani ordu munk Preisimaal. Kirjutas seal 24 raamatust koosneva *Cronica und beschreibung aller lüstlichen, nützlichen und waren historien des namkundigen landes zu Preussen*. ADB

Gryphiander, Johannes (1580-1632) Nimetanud: Blomberg. Saksa jurist ja kirjanik. Õppis Oldenburgi, Braunschweigi ja Dortmundi koolides, kuid pidi õpingud majanduslikel põhjustel katkestama ja kaupmehe ametit õppima. 1605. aasta õnnestus ta patrooni toel õppida õigusteadust Wittenbergi ülikoolis. Seejärel oli ta eradotsent Wittenbergi, Jena ja Altdorfi ülikoolides. 1612-1618 oli ta Jena ülikooli poeesia ja ajaloo professor. DBE

Guagnini, Alexander Nimetanud: Brandis, Menius, Einhorn, Ceumern, Hiärn, Kelch ja Blomberg. Veroonast pärit itaallane, kes veetis suure osa oma elust Poolas ning õppis selgeks kohaliku keele ning kombed. Kirjutas *Sarmatiae Europae descriptio ...*, mis ilmus Krakovis 1578. aastal. Gadebusch

Gyldenstolpe, Michäel Olsson Wexonius (1609-1670) Nimetanud: Lode-Werner, Hiärn. Õppis Uppsala, Marburgi ja Leideni ülikoolides, seejärel õpetas Växjö

⁴⁰³ Internet: <http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/paasch-kathrin-2003-07-14/HTML/chapter2.html>
Kathrin Paasch'i doktoritöö Berliini Humbolti Ülikoolis 2003. aastast *Die Bibliothek des Johann Christian von Boineburg (1622-1672) Ein Beitrag zur Bibliotheksgeschichte des Polyhistorismus*.

katedralikoolis ja Åbo akadeemias. 1650. aastal ilmus temalt *Epitome descriptionis Sueciae* (1650), mis sisaldas Rootsi ajaloolist, poliitilist ja geograafilist kirjeldust. SBL

Hartnack (Hartnaccius), Daniel (1642-1708) Nimetanud: Blomberg. Bramstädti pastor. Kirjutas *Kurtzer Entwurff Lieffländischer Geschichte ...* (Hambrug, 1700). EBL

Heidenstein, Reinhold (1553-1620) Nimetanud: Ceumern, Kelch. Preisi päritolu jurist, diplomaat ja ajaloolane. Õppis Königsbergis, Wittenbergis ning mitmetes Itaalia ja Prantsusmaa ülikoolides. Oli Preisi hertsog Albert Friedrichi ja Poola kuningate Stephan Bathory ja Sigismund III sekretär. Kirjutanud *De bello Moscovitico commentariorum libri sex* (1584). DBE

Helwig, Christoph (1581-1617) Nimekujud: Helvicus. Nimetanud: Menius, Blomberg. Saksa õpetlane. Õppis Marburgi ülikoolis ja kaitses juba kaheksateistaastasena magistrikraadi. Oli Giesseni *Gymnasium illustree* kreeka ja heebrea keele õpetaja ning kui sellest ülikool sai, siis teoloogia ja heebrea keele professor. Andis välja kaheköitelise kogumiku *Jüdische Historien* (1611/12). DBE

Henneberger, Caspar (1529-1600) Nimetanud: Kelch ja Blomberg. Pastor. Kirjutas Preisi kroonika ja koostas Preisimaa kaarti. Internet

Henning, Salomon (1528-1589) Nimetanud: Lode-Werner, Ceumern, Kelch, Blomberg. Õppis Wittenbergi, Leipzigi, Erfurdi ja Jena ülikoolides. Astus 1553 Liivi ordu teenistusse ja täitis mitmeid diplomaatilisi ülesandeid. 1558. aastal valiti ta ordumeistri koadjuutoriks ning Liivi ordu lagunemisel jäi nüüdse Kuramaa hertsogi Gotthard Kettleri teenistusse nõuandja ning kiriku- ja koolielu korraldajana. EBL

Henrik (12.-13. sajand) Nimetanud: Lode-Werner ja Hiärn. Misjonär ja kroonik, arvatavasti Ümera preester. Kirjutas kroonika Vana-Liivimaa ristiusustamisest, mis on laiemalt tuntud Henriku Liivimaa kroonika või Läti Henriku kroonika nime all. Esimest korda trükiti Johannes Gruberi poolt 1740. aastal. EBL

Herberstein, Siegmund (1486-1566) Nimetanud: Menius, Hiärn, Blomberg. Austria päritolu diplomaat. 1514. aastal lõi keiser Maximilian ta rüütliks ja temas sai keisri nõunik. Saadeti diplomaatiliste ülesannetega Itaaliasse, Taani, Poolasse, Šveitsi ja Venemaale. 1525. aastal oli ta Poola ja Venemaa vahelise rahu sõlmimise juures ning

1541. aastal Sultan Solimaniga rahulepingut sõlmimas. Kirjutas *Rerum Moscovitarum commentarii* (1549, saksa keelde 1557). DBE

Herodotos Halicarnassosest (u 484-u 425 eKr) Nimetanud: Menius, Einhorn, Kelch. Kreeka ajaloolane. Reisis palju, elu lõpu veetis Lõuna-Itaalias. Säilinud *Historia*. AL

Hesychios Aleksandriast (5. saj) Nimetanud: Menius. Kirjutas leksikoni harva kasutatavatest kreeka sõnadest. AL

Huitfeld, Arild (1546-1609) Nimetanud: Lode-Werner ja Hiärn. Taani kantsler ja ajaloolane. Õppis Tübingenis ja Orleans'is. Kirjutas mitmeid Taani ajalugu puudutavaid teoseid, olulisim 1603. aastal *Danmarckis Rigis Kronicke fra Kong Dan oc indtil Kong Knud den Siette*. DBL

Jordanes (suri arvatavasti 552) Nimekujud: Jornandes Nimetanud: Brandis, Menius, Lode-Werner, Hiärn, Blomberg. Elust on vähe teada. Enne ristiusu vastuvõtmist töötas ilmselt notarina. Koostas ajaloolise kompilatsiooni. Tööd jagatakse tavaliselt *Historia Romana*'ks ja *Getica*'ks. *De summa temporum vel de origine actusque gentis Romanorum* on maailmakroonika maailma loomisest keiser Justinianuse 24. valitsusaastani. *De origine actusque Getarum* kirjeldab gootide ajalugu. LM

Josephus Flavius (37-100) Nimetanud: Einhorn. Juudi ajaloolane. Võttis osa Juudi sõjast ja langes vangi. Vastutasuks vabaduse eest, pidi ta Jerusalemma vastu sõtta minema. Tähtsaimad teosed on *Juudi sõda* ja *Juudi muinsused*. AL

Jovius, Paulus (1483-1552) Nimetanud: Einhorn ja Blomberg. Nocera ja Como piiskop, kuid rohkem tuntud ajaloolasena. Teosed: *Historiarum sui temporis libri XLV, Vitae virorum illustrium* (1549-57) ja *Elogia virorum bellica virtute illustrium* (1554). Internet: Wikipedia

Justinus (u 100 – 163-167 pKr) Nimetanud: Einhorn, Kelch. Kreeka teoloog. Reisis ringi ja tutvus mitmesuguste filosoofiliste koolkondadega ja pöördus lõpuks ristiusku. Keiser Antonius Piuse ajal jutlustas ta Roomas väikestele gruppidele kristlusest, mille tõttu ta arreteeriti ja hukati. Säilinud mitu religioosse sisuga kirjutist. GLA

Kaisareia Procopius (u 500- u 562) Nimetatud: Lode-Werner. Ajaloolane. Sai juura ja retoorika alase hariduse ja töötas riigiametis ja jursitina. Peateos on viiest raamatust koosnev *Sõjaajalugu*, väiksemad teosed *Historia arcana* ja *De aedificiis*. LMA

Kallimachus (u 310-305 eKr – u 240) Nimetanud: Menius. Kreeka luuletaja ja õpetlane. Kolis noorena Aleksandriasse, kus kuningas Ptolemaios II Philadelphus tegi temast Aleksandria raamatukogu töötaja. Tema loomingust on säilinud täielikult vaid *Hümnid* ja *Epigrammid* ning osaliselt *Põhjused (Aitia)*. GLA

Kojalowicz-Wijuk, Wojciech (1609-1677) Nimetanud: Hiärn ja Blomberg. Jesuiit, heraldik ja ajaloolane. Vilniuse Akadeemia retoorika professor. Kirjutas ladinakeelse Leedu ajaloo. NEP

Krantz, Albert (1448-1517) Nimekujud: Cranzius Nimetanud: Brandis, Menius, Lode-Werner, Einhorn, Hiärn, Kelch, Blomberg Saksa teoloog ja ajalookirjutaja. Õppis alates 1463. aastast Rostockis teoloogiat. 1481-1486 oli kunstide teaduskonna dekaan ja 1482-83 ülikooli rektor. Vahepeal töötas Mainzis sündikuna ja õppis samal ajal sealses ülikoolis ja Perugia ülikoolis. 1492. aastast oli ta seotud Hamburgi toomkirikuga. Koostas mitmesuguseid teoloogilisi, poliitlisi ja filosoofilisi teoseid. Kõige olulisemad ajalooteosed ilmusid pärast Krantzi surma – *Wandalia* 1519, *Saxonia* 1520, *Chronica regnorum aquilonarium Daniae, Suetiae et Norvagiae*, 1546. DBE

Kreutzheim, Leonhard Nimetanud: Menius

Kyzistanowicius Nimetanud: Menius. Ilmselt Poola autor.

Lactantius, Lucius Caelius (Caecilius) Firmianus (240-250 – u 320). Nimetanud: Einhorn. Rooma kirjanik. Õpetas Nicomedias retoorikat ja pöördus ristiusku. Ta kaotas selle koha kui kristlasi hakati 303. aastal tagakiusama. 317. aastal sai temast Constantinus Suure vanima poja Crispuse õpetaja. Kirjutas mitmeid religioosse sisuga teoseid. GLA

Lasickis, Jonas (1533 või 1534-1599) Nimekujud: Johannes Lasicius Nimetanud: Hiärn, Kelch. Leedu protestantslik ajaloolane.

Lazius, Wolfgang (1514-1565) Nimetanud: Brandis, Menius, Hiärn. Saksa (Austria) humanist, historiograaf, kartograaf ja arst. Pärast meditsiiniõpinguid Inglostadtis ja õpetamist Viini ülikoolis, huvitus Lazius ajaloost ning sai keiser Ferdinand I (kelle ihuarst ta oli olnud) õukonnaajaloolaseks ja mündikabineti hoidjaks. Kirjutas mitmeid töis Austria ja antiikajaloost, numismaatika ja epigraafika alal. Koostas ka mitmeid kaarte ja Austria altlase. DBE

Leuencavius, Johannes (u 1541 – u 1594) Nimetanud: Kelch, Blomberg. Saksa jurist ja ajaloolane. Õppis Wittenbergi, Heidelbergi ja Baseli ülikoolides õigusteadust. Läks Itaaliasse, kus ta hakkas kreekakeelseid tekste ladina keelde tõlkima. 1584-85. aastatel käis ta Lichtensteini Heinrichu saatkonnaga Istanbulis, mille järel valmisid *Annales Sultanorum Othmandiarum* (1588) ning *Historiae Musulmanae Turcorum* (1591). DBE

Lipsius, Justus (1547-1606) Nimetanud: Blomberg. Flaami humanist. Õppis Kölni jesuiitidekoolis ja Leuveni ülikoolis. Ta uuris kaks aastat Roomas Vatikani raamatukogus mitmesuguseid käsikirju. Tagasitulles pakuti talle kohta Jena ülikoolis, kus ta viibis mõned semestrid. 1575. aastal oli ta jälle Leuvenis, kuid põgenes sealt sõja eest Antwerpeni ning mõne aja pärast edasi Leidenisse (mis tähendas ilmselt seda, et ta oli vahelepal kalvinismi pööranud), kuid lahkus sealt 1590. aastana ja veetis oma elu lõpu Leuvenis jällegi katoliiklasena. Ta on kirjutanud mitmeid filoloogilisi, ajaloolisi, filosoofilisi ja teoloogilisi kirjutisi. NNBW

Lituani, Micholo (Mykolas Tškevi?ius) Nimetanud: Hiärn ja Kelch. Leedu päritolu saadik Krimmis, kes kirjutas Poola kuningale Sigismund Augustile memorandumi kommete parandamisest Leedus. 1615. aastal trükiti selle fragmendid pealkirja all *Michalonis Lituani De Moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum*.⁴⁰⁴

Livius, Titus (59 eKr – 17 pKr) Nimetanud: Einhorn, Blomberg. Rooma ajaloolane. Ta on esimene rooma ajaloolane, kel puudusid kogemused poliitikas ja sõjaväes. Osaliselt on säilinud tema *Ab urbe condita*, mis käsitleb Rooma ajalugu vanemast ajast kuni 9. aasta eKr. AL

Loccenius, Johannes (1598-1677) Nimetanud: Hiärn ja Kelch. Saksa päritolu Rootsi ajaloolane ja õigusteadlane. Õppis Helmstedti, Rostocki ja Leideni ülikoolides. 1625. aastast oli Uppsala ülikooli professor, kus ta luges nii ajalugu kui õigusteaduse ajalugu ning avaldas mitmeid ajaloo- ja õigusteaduse alaseid töid. SBL

Lucanus, Marcus Annaeus (39-65) Nimetanud: Kelch. Rooma eepiline luuletaja. 64. aastal osales keiser Nero vastases vandenõus ja tappis end Nero käsul. Tema teostest on säilinud vaid ajalooepos *Pharsalia* ehk *Bellum civile*, mis jutustab kodusõjast Caesari ja Pompeiuse vahel. AL

⁴⁰⁴ **Jonaz Puzinas.** The Origins of the Livonian Nation.// Lithuania 700 Years (Ed. Dr. Albertas Gerutis). New York, 1984; 2

Lucian Nimekujud: *Lucianus* Nimetanud: Einhorn, Menius. Kreeka satiirikirjanik, elas 2. sajandil, töötas advokaadi ja lektorina. Talle on omistatud üle 80 teose retoorika, kirjanduse ja filosoofia alal. Näiteks teemal, kuidas kirjutada ajalugu. Mõjutanud mitmeid renessansi kirjanikke, nagu Erasmus, Thomas More ja hiljem Rabelais'd ja Jonathan Swifti. GLA

Ludenus, Laurentius (1592–1654). Nimetanud: Menius ja Kelch. Õppis Greifswaldi ülikoolis õigusteadust ja sai seal doktorikraadi nii õigusteaduses kui filosoofias. Tartu Ülikoolis oli ta mitme õppeaine professor. *Immortalitas D. libertatoris Livonia ...* (Tartu, 1643).⁴⁰⁵

Luther, Martin (1483-1546) Nimetanud: Einhorn. Saksa teoloog ja reformaator. Õppis Erfurti ja Wittenbergi ülikoolides ning oli Erfurdi augustiinlaste kloostrimunk. 1517. aastal algatas läbi oma 95 teesi luterliku reformatsiooni. Kirjutas mitmeid teoloogilisi teoseid. DBE.

Lübecki Arnold (suri 1211/14) Nimekujud: Arnold Lubec Nimetanud: Brandis, Lode-Werner, Hiärn. Ajalookirjutaja. Oli 1177. aastast Lübecki Johannese kloostrimunk. Kirjutas kroonika, mis lõppeb 1209. aastaga. LM

Macrobius, Ambrosius Theodosius (5 saj) Nimetanud: Einhorn. Ladina kirjanik ja ametnik. Säilinud on seitsmest raamatust koosnev *Saturnalia*, milles ta kirjutab peolaua vestluse vormis mitmesuguseid filosoofia ja kultuuriküsimusi. Kirjutas ka kommentaari Cicero *Riigist* viimasele osale. AL

Maffei, Raffaello (1451-1522) Nimekujud: Raphael Volaterran Nimetanud: Menius Itaalia humanist, ajaloolane ja teoloog. Pühendas kogu oma elu teadusele. Tema põhiteos on *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII* (Rooma, 1506). See oli omalaadne entsüklopeedia geograafiast, kuulsatest meestest ja kõikidest teadusaladest. BU, Wikipedia

Magnus, Johannes (1488-1544) Nimetanud: Brandis, Menius, Lode-Werner, Hiärn ja Blomberg. Rootsi katoliiklik vaimulik ja ajalookirjutaja. Õppis Leuveni, Kölni ja Perugia ülikoolides. Oli apostlik nuntsius Rootsis, seejärel toompraost Strängnäs, pärast reformatsiooni lahkus kodumaalt ning elu lõpupoole asus elama Itaaliasse. 1554. aastal ilmus Roomas *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*. SBL

⁴⁰⁵ Kaju, Katre. Laurentius Ludenus und seine Tätigkeit als Juraprofessor: <http://www.valt.helsinki.fi/blogs/reuna/post117.htm>

Magnus, Olaus (1490-1557) Nimetanud: Einhorn ja Hiärn. Õppis Saksamaa ülikoolides. Katoliiklasena oli sunnitud 1523. aastal Rootsist põgenema ja elas paguluses Danzigis ning hiljem koos oma vennaga Itaalias. Tema *Carta marina* (1539) oli esimene detailne ja täpsuse poole püüdlev Skandinaavia kaart. Põhitöö oli *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555), mis oli põhjamaade ajalugu. SBL, EB

Meibom, Heinrich (kaks sellenimelist: vanem 1555-1625 ja noorem 1638-1700) Nimetanud: Blomberg. Vanem oli Saksa ajaloolane ja luuletaja; noorem arst ja teadlane. Mõlemad on olnud ajaloo professorid ning andnud välja ajalooalaseid teoseid. DBE

Melanchthon, Philipp (1497-1560) Nimetanud: Brandis, Meinus, Hiärn, Kelch. Saksa reformaat. Õppis Pforzheimi, Heldelbergi ja Tübingeni ülikoolides ning sai Johannes Reuchlini soovitusel 1518. aastal Wittenbergi ülikooli kreeka keele õppetooli juurde. Wittenbergis sai temast Martin Lutheri õpilane. Muutus üheks olulisimaks Saksa luteriliku reformatsiooni ideoloogiks, teda kutsuti lugema mitmetesse protestantlikesse ülikoolidesse ning on tuntud põhiliselt oma teoloogiliste tööde kaudu. Pani aluse ka luterlikule ajalookäsitlusele ning töötles Johannes Carioni kroonikat. DBE

Meletius, Johann Nimetanud: Hiärn. Poola aadlik, kes pidas Preisimaal vaimuliku ametit ja andis välja Sabinuse kirjad liivlaste ja preislaste uskumustest. *Epistola de sacrificiis et idololatria veterum Liuonem et Borussorum* (Köningsberg, 1551). Gadebusch

Mercator, Gerhard (1512-1594) Nimekujud: G. Kremer, de Cremer Nimetanud: Meinus. Saksa geograaf ja kartograaf. Õppis Leuveni ülikoolis ja oli siis 50 aastat Kleve hertsogi õuegeomeeter. Pani aluse renessansskartograafiale. Lisaks tegeles ka matemaatika, instrumentide valmistamise ja raamatute trükkimisega. Tema gloobus, esimene Euroopa ja esimene maailmakaart kasutasid silinderprojektsiooni. Kuulsaimad tööd: *Chronologia: Hoc est temporum demonstratio exactissima, ab initio mundi usque ad annum Domini MDLXVIII* (1569) ja *Atlas, sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et fabricati figura* (1595). LR, DBE

Mercuriali, Girolamo* (1530-1606) Nimetanud: Lode-Werner. Itaalia arst. Õppis Bolognias ja Paduas. Paavst Pius IV kutsus ta Rooma, kus ta uuris vanu monumente

ja käsikirju. 1569. aastal oli ta Padua arstiteaduskonnas. Vahepeal viibis Viinis Maximilian II õukonnas. 1587-1593 õppetas arstiteadust Bolognias, hiljem Pisas. EI

Merian, Matthäus vanem (1593-1650) Nimetanud: Lode-Werner, Blomberg. Saksa graafik ja kirjastaja. Reisis ja töötas mitmel pool Euroopat kuni jäi 1623. aastast püsivamalt Maini-äärsesse Frankfurti, kus ta andis välja mitmesugust teaduskirjandust, linnaplaane ja kroonikaid. Koos Martin Zeilleriga andsid välja *Topographia Germaniae*'d. DBE

Merseburgi Thietmar (975-1018) Nimetanud: Blomberg. Merseburgi piiskopp ja ajalookirjutaja. Oli pärit kõrgeast soost. 990. aastal võeti ta Magdeburgi toomstifti. Merseburgi piiskopiks sai ta tutvuse kaudu. Kirjutas kroonika. LMA

Meursius, Johannes (1579-1639) Nimetanud: Hiärn. Hollandi päritolu filoloog ja ajaloolane. Õppis Leideni ja Orleans'i ülikoolides ja oli seejärel professor Leidenis. 1620' aastatel kutsuti ta Taani, kus veetis ülejäänud elu uurides Taani ajalugu. DBL

Michyllus,⁴⁰⁶ Jacobus (1503-1558) Nimekujud: Moltzer, Molsheim, Millichius Nimetanud: Menius. Saksa humanist ja õpetaja. Õppis ja seejärel õpetas Erfurdi ülikoolis klassikalisi keeli ning kohaliku humanistide ringi. Hiljem läks Wittenbergi ja suhtles lähedalt Michel Agricola ja Philipp Melanchthoniga. Alates 1524. aastast oli tegev Maini-äärses Frankfurdis ja seejärel õpetas Heidelbergi ülikoolis kreeka keelt. Muude tööde hulgas tõlkis Tacituse teoseid saksa keelde (Menius pidas neid silmas). LR, DBE

Micraelius, Johannes (1597-1658) Nimetanud: Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Saksa teoloog, ajaloolane, filosoof ja kirjanik. Õppis Königsbergi ja Greifswaldi ülikoolides, oli Stettiini vürstliku Pedagogiumi retoorikaproffessor, hiljem seal rektor ning teoloogia ja filosoofia professor. Olulisim ajaloolane teos oli *Syntagma historiarum ecclesiae* (1630, 1699). DBE

Miechowa Mattias (Maciej z Miechowa, u 1457-1523) Nimetanud: Menius, Hiärn ja Kelch. Ajaloolane ja geograaf. Krakovi Akadeemia professor ja rektor. Kirjutas *Tractatus de duabus Sarmatijs Asiana et Europiana et de contentis in eis* (1517) ja *Chronica Polonorum* (1519). NEP

⁴⁰⁶ On olemas ka Ludwig Milichius (1530-1575), Saksa teoloog, aga ta pole jällegi Tacitust kommenteerinud.

Muret, Marc-Antoine (1526-1585) Nimetanud: Menius. Prantsuse humanist. Õpetas Auch'i, Villeneuve'i, Bordeaux' ja Pariisi koolides. Toulous'is süüdistati teda sodoomias ja ketserluses ning ta oli sunnitud põgenema Itaaliasse, kus kardinal Hippolyte d'Este ta Rooma oma õukonda kutsus. 1578. aastal pakkus Stephan Batory talle teenistust, kuid Muret jäi Rooma. Ta kommenteeris ja toimetas mitmeid antiikautorite teoseid. BU

Musaïos Nimetanud: Blomberg. Mitu sellenimelist. Võimalik ka, et Blomberg peab silmas legendaarset kreeka laulikut müütilisest ajast, kes oli Orpheuse õpilane ja elas enne Homerost. AL

Müller, Laurentius Nimetanud: Menius, Lode-Werner, Hiärn ja Kelch. Poola kuningas Stephan saatis ta 1581 aastal Rootsi ja Taani. Aastate 1576 ja 1593 vahel valmis ta *Septentrionalische Historien ...* ja see ilmus Frankfurtis 1585. aastal. Gadebusch

Münster, Sebastian (1489-1552) Nimekujud: Stephan Münster Nimetanud: Menius, Lode-Werner, Einhorn, Blomberg. Saksa hebraist ja kosmograaf. Astus 1505. aastal frantsiskaani ordusse ja veetis oma ülikooliaastad Heidelbergis, Leuvenis ja Freiburg/Breisgau. Õpetas Tübingeni frantsiskaanikloostri filosoofiat. Hiljem õppis Heidelbergis heebrea keelt ning sai 1524. sama ülikooli professoriks. 1529. aastal astus ta ordust välja ja asus tööle Baseli ülikooli juures. Teda peetakse Johannes Reuchlini järel üheks oma aja tuntuimaks hebraistik. Oma eluajal kirjutas, andis välja ja tõlkis üle 70 teose. Populaarsuse saavutas ta oma *Cosmographiaga* (1544, 1550, 1628, jne), mis sisaldas kokkuvõtet tolle aja ajaloolisi ja geograafilisi teadmisi. DBE

Naclerus, Johannes (u 1428-1510) Nimetanud: Einhorn. Saksa jurist ja kroonik. Oli Württembergi krahvi Eberhardi kojaülem. Õpetas Baseli ülikoolis ning 1477. aastal sai temast Tübingeni ülikooli esimene rektor. Koostas maailmakroonika *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici commentarii*, mis ilmus pärast tema surma 1516. aastal. DBE

Nicolai, Philipp (1556-1608) Nimetanud: Menius. Saksa teoloog. Õppis Erfurti ja Wittenbergi ülikoolides teoloogiat ning teenis seejärel mitmes kohas vaimulikuna. Kirjutas mitmeid õpetatud traktaate kalvinismi vastu ja mõned kirikulaulud. DBE

Nyenstede, Franz (1540-1622) Nimetanud: Menius. Pärit Westfalist. Töötas oma äia Detmar Meyeri äris ja tegi mitmeid ärireise Venemaale. 1571. aastal kolis Riiga ja

avas seal oma äri. 1583. aastal valiti ta rae liikmeks, 1585 bürgermeistriks ning mitmel korral linnusekrahviks. Kirjutas kroonika *Denkwürdige Sachen u. Geschichte von der ersten Erfindunge der edeln Provintzen Liefflands* EBL

Oderborn, Paul (suri 1604) Nimetanud: Menius, Hiärn ja Kelch. Õppis Rostockis ja teenis vaimulikuna Leedus, Riias ja Kuramaal. Hiljem oli Kuramaa superintendent. Kirjutas *Joannis Basilidis magni Moschoviae ducis vita, tribus libris conscripta*. Wittenberg, 1585. RN

Olearius, Adam (1603-1671) Nimetanud: Hiärn, Kelch. Saksa õpetlane ja kirjanik. Õppis Leipzigis ülikoolis teoloogiat, matemaatikat ja filosoofiat. 1630. aastast oli ta Leipzigis Nikolai kooli kaasrektor. Astus Schleswig-Holstein-Gottorpi hertsogi Friedrich III teenindusse ning reisis tema sekretäri ja eestkõnelejana Venemaale ning Pärsiasse. Hiljem oli hertsogi õukonnamatemaatik ja –raamatukoguhoidja. Temalt on säilinud reisikiri *Offt beehrte Beschreibung der newen orientalischen Reise ...* (1647) ja *Vermehrte neue Beschreibung der muscowitischen und persischen Reyse* (1656). Lisaks koostas ta ühe Holsteini kroonika (1663). DBE

Olmen, Philipp. Nimetanud: Kelch. Vaimulik. Oli 1551-1558 Tartu toomkiriku kanoonik. Tartu langemisel venelaste kätte põgenes Saksamaale. Tema jutustuste järgi kirjutas oma kroonika Tilemann Bredenbach. EBL

Origen (Origenes Adamantius, 185 või 186-254 või 255) Nimetanud: Menius. Kreeka teoloog. Ilmselt pärit Alexandriast, kus ta õpetas grammatikat. 215. aastal põgenes ta Palestiinasse, tuntud idakiriku liikmena reisis ta palju ja 230. aastal oli ta uuesti sunnitud Aleksandriast Palestiinasse põgenema. 250. aastal kannatas ta keiser Trajanuse ajal toimunud kristlaste tagakiusamise tagajärjel ja suri mõned aastad hiljem. Ühena esimestest võrdles ta kriitiliselt mitmeid Vana Testamendi eri versioone. Tema kuulsaid teos on *Contra Celsum* – kaitsekõne kritlusele. GLA

Orosius, Paulus (u 380 - u 420) Nimetanud: Menius. Hispaania teoloog ja ajaloolane. 414. aastal põgenes ta sueebide ja vandaalide rünnakute eest Aafrikasse ja temast sai Augustinuse õpilane. Augustinus saatis ta Bethlehemi abistama Jerome'i tema võitluses Pelagiuse õpetustega. Tagasitulles ärgitas Augustinus teda kirjutama maailma ajalugu kristlikust vaatenurgast – *Ajalugu paganate vastu*. Vaatamata igavale stiilile ja kiirustamisel tekkinud vigadele, oli teos keskajal väga populaarne, mida tõestavad ka üle kahesaja säilinud käsikirja. GLA

Ovidius (Publius Ovidius Naso, 43 eKr-17 pKr) Nimetanud: Einhorn, Hiärn. Rooma luuletaja. Õppis retoorikat ja töötas mõnda aega advokaadina. Temast sai üks pealinna kuulsaimaid luuletajaid, kuid 8. aastal saatis keiser Augustus ta Roomast välja ning ei tema ega tema järeltulija ei kutsunud teda tagasi. Üks tema mõjuvõimsamaid teoseid oli *Metamorphoses*. GLA

Paradin, Guillaume (1510-1590) Nimekujud: Paradinus Nimetanud: Menius. Prantsuse ajaloolane. Pärast õpingute lõpetamist töötas koduõpetajana ja Dijoni kindluse ülem. Oli suur ajaloo huviline ning kirjutas mitmeid teoseid Prantsusmaa ja Madalmaade ajaloost. Menius mainib ära tema *De antiquo statu Burgundiae* (Lyon 1542). BU

Pariisi Matthew (suri 1259) Nimetanud: Blomberg. Inglise munk ja kroonik. 1217. aastast Püha Albani kloostri munk. Ta saadeti 1248. aastal Norrasse Püha Benet Holmi kloorstrit reformima. Tundis huvi kaasaegsete sündmuste vastu ja kirjutas neid agaralt üles. Tema *Chronica majora* sisaldab Roger Wendoveri *Flores historiarum* ning ta järtab sündmuste kirjeldamist 1259. aastani. Tema teised kroonikad sisaldavad põhiliselt kokkuvõtteid *Chronica majoras* sisalduvast materjalist mõnede uute fakkidega. Lisaks kirjutas ta Püha Albani kloostri ajaloo (samuti eelkäijate põhjal) ning mitmeid elulugusid. EB

Parvus, Johannes Nimetanud: Menius. Võib olla kas Inglise keskaegne filosoof ja ajaloolane või Prantsuse hiliskeskaegne teoloog.

Pastorius, Joachimus (1611-1681). Nimetanud: Menius ja Kelch. Poola kuningate arst, sekretär ja ajaloolane. Kirjutanud *Bellum Scythico-Cosacicum* (Danzig, 1652). Internet

Paulus Diaconus (u 720-799) Nimetanud: Einhorn. Munk ja ajalookirjutaja. Elas Karl Suure õukonnas kirjutas *Historia Langobardorum* ja Eutropiuse täienduseks *Historia Romana*. AL

Pezel, Christoph* (1539-1604) Nimekujud: Pezelius Nimetanud: Menius. Saksa teoloog. Õppis Jenas ja Wittenbergis teoloogiat, oli vahepeal õpetaja ning sai siis tänu kurvürsti stipendiumile õpinguid Wittenberis jätkata. Sai 1567. aastal samas ülikoolis kunstide teaduskonna professoriks. Teda kahtlustati krüptokalvinismis ja oma elu viimased paarkümmend aastat täitis ta vaimulikke ameteid mitmel pool Saksamaal. DBE

Petri (Petrus), Suffridus (1527-1597) Nimetanud: Menius. Hollandi õpetlane. Õppis Leuveni ülikoolis, pärast seal kreeka ja ladina keele eradotsent. Hiljem pakuti talle mitmeid kohti lektorina, professorina või koolidirektorina, kuid suure osa oma elust veetis ta siiski Leuvenis. Ta on kirjutanud andnud mitmeid teoseid filosoofia ja filoloogia alalt ning toimetanud antiikautorite teoseid. Lisaks huvitas teda kodukoha, Friisimaa, ajalugu ning 1590. aastal ilmus Keulenis *De Frisiorum antiquitate et origine libri tres*. NNBW

Petrus Petrejus (1570-1622) Nimetanud: Menius, Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Õppis Marburgi ülikoolis ning oli Karl IX kantsleri teenistuses, 1610. aastast õukonna fiskaal ja alates 1614. aastast kreisifoogt. 1601-1605 viibis Venemaal ning 1609-1615 oli samuti välissteenistuses ning käis Narvas, Invangorodis ja Novgorodis. 1615. aastal ilmus tema mahukas *Regni Muschovitici sciographa*. SBL

Peucer, Kaspar (1525-1602) Nimetanud: Menius, Einhorn. Saksa humanist, arst, polyhistor, luuletaja ja kirikupoliitik. Philipp Melanchthoni väimees ja Wittenbergi ülikoolis tema õpilane. Alates 1554. aastast sama ülikooli matemaatikaprofessor, 1559. aastast meditsiiniteaduskonna dekaan ja rektor. Oli Melanchthoni usaldusalune, reisikaaslane ja ihuarst. Hiljem oli Saksa kurvürsti Augusti ja Anhalti vürstide nõunik ja arst. LR

Philostratos, Flavius (160-170 – 244-249) Nimetanud: Einhorn. Kreeka kirjanik. Kirjutas Tyana Apollonios Imetegija eluloo, mitmeid sofistide elulugusid, pildikirjelduste kogu *Eikones* ja mitmeid muid teoseid. AL

Piasecki, Paul Nimetanud: Blomberg. Oli Premysli piiskop. Kirjutas *Chronicon gestorum in Europa singularium ab anno 1571 usque ad annum 1545*, mis ilmus Krakovis 1645. aastal. Gadebusch

Piccolomini, Aneas Sylvius (1405 –1464) Nimetanud: Menius ja Einhorn. Paavst Pius II alates 1458. aastast. Õppis Siena ja Firenze ülikoolides. Oli mitmete kõrgete vaimulike teenistuses kuni 1442. aastal tõmbus ta Saksa kuninga Freidrich III õukonda. 1446. aastal otsustab vaimuliku karjääri kasuks ning tõuseb kiiresti Trieste ja hiljem Siena piiskopiks. 1456. aastal sai temast kardinal ja kaks aastat hiljem paavst. Muude tegemiste kõrval jõudis ta ka mitmeid ajaloolaseid teoseid avaldada: 1457 ilmus *Historia Bohemica*, 1458 *Historia rerum Frederici III imperatoris* ja 1461 *Cosmographia, De Europa* ning *De Asia*. Internet: Wikipedia

Plinius, Gaius P. Secundum (23/24-79) Nimetanud: Menius, Einhorn, Lode-Werner, Hiärn, Blomberg. Rooma riigiametnik, ajaloolane, sõjaväeülem ja kirjanik. Hukkus päästetöödel Vesuuvi purske ajal. Säilinud on tema *Naturalis historia*, kuhu ta üritas koguda kõik tolleaegsed teadmised loodusest ja kultuurist. AL

Plutarchos (u 46 – pärast 119) Nimetanud: Einhorn. Kreeka kirjanik. Oli Chaironeias arhont ja Delfis preester. Reisi palju. Talle on omistatud u 250 teost. Kirjutas *Paralleelsed elulood*, milles on esitatud 23 paaris kuulsate kreeklase ja roomlaste elulood ning lisaks veel 4 üksikelulugu. AL

Pollux, Julius (2. sajand) Nimetanud: Menius. Kreeka õpetlane ja kõnemees. Tema ainuke säilinud töö on kümnest raamatust koosnev ebatäielik kreeka terminite teaurus *Onomasticon*. EB

Polybius (u200-pärast 118 eKr) Nimetanud: Einhorn, Menius. Kreeka ajaloolane. Teenis sõjaväes ja hiljem koduõpetajana, viimased parkümmend aastat oma elust pühendas ilmselt kirjutamisele. Tema 40 raamatust koosnevast Ajaloost on ainult esimesed viis säilinud tervikuna, teistest on hiljem tehtud palju väljakirjutusi. Üritas kirjutada süstemaatilist universaalajalugu, uskus, et ta töö on praktiline ja õpetlik väärtus. Lisaks inimlikele teguritele mängis tema ajaloos rolli ka Fortuna. Otsis konfliktide põhjusi ja pidas tõe väga oluliseks. Kasutas arhiivimaterjale ja eelkäijate töid. Tema teost kasutasid juba Cicero ja Livius ning mitmed Bytsantsi ajaloolased 12. ja 13. sajandil, tänu kellele teos üldse säilis. GLA

Pomorius, Johannes. Nimetanud: Kelch. Kirjutanud kirikukroonika.

Pomponius Mela (1. sajand) Nimetanud: Menius, Hiärn, Blomberg. Rooma geograaf, sündinud Hispaanias, kirjutas 1 sajandi keskpaigas. Säilinud töö: *De Chorographia või De Situ Orbis* – maailma geograafiline ülevaade, milles kirjeldab ka mitmesuguste piirkondade loodust, kliimat, asukaid ja kombeid. Euroopale on pühendatud teine ja kolmas raamat. On kasutanud põhiliselt vanemaid kirjalikke allikaid. Hilisemad autorid (Plinius Vanem) on tema tööd kasutanud. *Chorographia* tõlgiti Itaalia keelde 1557 ja Inglise keelde 1585. GLA

Pontanus, Johannes Isaac (1571-1639) Nimetanud: Menius, Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Hollandi päritolu Taani ajaloolane. Hollandi konsuli poeg. Lisaks *Rerum Danicarum historia*'le, kirjutas ka *Vita Frederici II* ja *Vita Christiani III*. NFB

Ptolemaios, Klaudios (u 83- u 161) Nimetanud: Brandis, Menius, Einhorn, Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Astronoom, matemaatik ja geograaf. Pärit oli Egiptusest ja veetis suurema osa oma elust Aleksandrias. Lisaks mitmetele astronoomia ja füüsika alastele teostele, pakkus siinsetele ajalookirjutajatele huvi tema *Geographike hyphegesis*, milles ta andis 8000 punkti geograafilised koordinaadid ja koostas selle järgi maailmakaardi. AL

Puffendorf, Samuel (1632-1694) Nimetanud: Blomberg. Õppis Leipzigi, Jena, Leideni ja Heidelbergi ülikoolides ning töötas koduõpetajana. 1667. aastast Lundi ülikooli õiguse ja eetika professor, 1677-1694 oli riiklik historiograaf ja 1682. aastal Antiviteetide kolleegiumi assessor. Oli ka Askersi kreisifoogt ja kuninganna Ulrika Eleonora sekretär. 1686. aastast Brandenburgi riigihistoriograaf ja Berliini kammerkohtu liige. Tema ajalooalased tööd puudutavad enamasti lähiajalugu, nt *Commentarii de rebus Suecicis* (1686) ja *De rebus Carolo Gustavo Sveciae regestis* (1696). SBL

Riccieri, Ludovico (Caelius Rhodiginus, 1469-1525) Nimetanud: Einhorn. Itaalia humanist. Kreeka ja ladina keele professor. Pärast metseeni surma reisis Itaalias ringi. 1516. aastal ilmus tema sulest *Antiquae lectiones* esimene väljaanne. EI

Rimbert (u830-888) Nimekujud: Rimbertus, Hist. S. Asgarii Nimetanud: Hiärn, Kelch, Blomberg. Pühak, misjonär ja Hamburg-Bremeni peapiiskopp. Sai hea teoloogilise hariduse, elas üle 9. sajandi alguse viikingite rünnakud ja saadeti mitmel korral Skandinaaviasse misjonitööle. Koostas ajavahemikus 865-876 teise Skandinaavia misjünäri püha Anskari eluloo. LM

Rusow, Balthasar (1542 v 1543-1602) Nimetanud: Lode-Werner, Hiärn, Kelch ja Ceumern. Kroonik. Sündis Tallinnas ja õppis sealses triviaalkoolis. 1559-1562 õppis Stettiini vürstlikus pedagogiumis. 1566. aastal sai Pühavaimu eesti koguduse õpetajaks ja loobus ametist 1600. 1578. aastal ilmus Rostockis tema kroonika *Chronica der Prouintz Lyfflandt .. beth in dat negeste 1577 Jar*. EBL

Sabellico (1436-1506) Nimetanud: Menius. Itaalia ajaloolane kodanikunimega Marcantonio Coccio. Venetzi raamatukoguhoidja. Teosed: *Rerum venetarum ab urbe condita ad Marcum Barbadicum libri XXXIII* (Veneetsia 1487); *Enneades sive Rapsodiae historiarum* (universaalajalugu 92 raamatus, Veneetsia 1498-1504). EI

Sallustius (Gaius Sallustius Crispus, u 86-u 35 eKr) Nimetanud: Blomberg. Rooma ajaloolane. Pidas Rooma senatis mitmeid ameteid, visati sealt vahepeal välja, kuid tänuks selle eest, et ta toetas kodusõjas Julius Caesarit, taastas Caesar Sallustiuse koha senatis. Viimased 10 aastat oma elust veetis ta kirjutades oma ajaloolisi teoseid – Catilina sõda, Jugurta sõda ja peateost *Ajalood*. GLA

Sardi, Alessandro (1520-1588) Nimekujud: Alex Sardus Nimetanud: Menius. Itaalia ajaloolane. Ferrara päritolu ajaloolase Gaspar Sardi poeg, kes jätkas isa ametit. Tundis huvi arheoloogia ja müntide vastu. Tmenius mainib tema teostest *De ritibus ac moribus gentium, lib. III* (Veneetsia, 1557).

Sarnicki, Stanisław (u 1532-1597) Nimetanud: Kelch. Poola kalvinist ja ajalookirjutaja. Teosed: *Descriptio veteris et novae Polonia* (1585) ja *Annales ...* (1587). NEP

Saxo Grammaticus (u 1150-u1120) Nimekujud: Saxo Sialandicus Nimetanud: Brandis, Menius, Einhorn, Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Üks tuntumaid keskaegseid Taani ajalookirjutajaid. Pärit aadliperest, õppis Prantsusmaal ja oli seejärel Lundi peapiiskopi Absaloni sekretär. Sel ajal alustas ka oma *Gesta Danorum* kirjutamist. Teos ilmus trükis esimest korda 1514 aastal Pariisis Christiern Pedersenil poolt toimetatuna. LM

Schafnaburgensis, Lambertus (11. sajand) Nimetanud: Einhorn. Tuntud ka kui Hersfeldi Lambert. Koostas kroonika, mis ulatus 1077. aastani. Ilmus esimest korda 1525. aastal. Teist korda andis selle välja Philipp Melanchthon, kes kirjutas sellele ka eessõna ning Johannes Trithemus kirjutas lühikese autori eluloo. Teos ise: *Germanorum res praeclare olim gestae. Itemque rerum aliarum fere memoratu dignissimarum perbreuis et admodum iucunda quaeda(m) annotatio, ab exordio mundi primu(m) nasce(nti)s repetita* (Tübingen, 1533). Internet

Schardius, Simon (1535-1573) Nimetanud: Kelch. Saksa riigimees ja kirjanik. Õppis Leipzigi õigusteadust, ajalugu ja filosoofiat. Pärast õpinguid reisis Itaalias. Toimetas kreekakeelseid tekste. Oli hertsog Wolfgang von Zweibrückeni nõunik ja õppis Baseli ülikoolis. Üks tema tähtsamatest teostest on *Scriptores rerum Germanicarum* (1574). ADB

Schefferus, Johannes (1621-1679) Nimetanud: Hiärn, Kelch. Rootsi ajalookirjutaja. Õppis Strasbourgi ja Leideni ülikoolides. 1648. aastast oli Uppsala ülikooli professor,

1661. aastast õigusteaduse *professor honorarius*. 1677. aastast töötas Uppsala Ülikooli Raamatukogus. 1666. aastast Antikviteetide kolleegiumi liige. Abiellus professor Johannes Loccenius tütreaga. Olulisemad ajaloolased teosed olid *Upsalia Antiqua* (1666) ja *Lapponia* (Frankfurt 1673). SBL

Schotte, Jacob Nimetanud: Kelch. Pidas 1639. aastal kõne Liivimaa ajaloost, mis trükiti samal aastal Tartu Ülikooli trükikojas.

Schurzfleisch, Conrad Samuel (1641-1708) Nimetanud: Kelch, Blomberg. Saksa ajaloolane. Õppis Giesseni ja Wittenbergi ülikoolides humanitaaraineid, teoloogiat ja artsiteadust. Oli Wittenbergi ülikoolis poeesia, ajaloo ja retoorika professor ja rektor. 1705. aastast sai temast Weimari raamatukogu hoidja. Kirjutas mitmeid raamatuid riigiõigusest, ajaloost ja geograafiast. DBE

Schütz, Caspar (suri 1594) Nimetanud: Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Ajaloolane. Õppis Königsbergi ülikoolis õigusteadust ning oli seal hiljem poeetika professor. 1564. aastast oli Danzigi linnakirjutaja. Seal valmis ka *Historia rerum Prussicarum* (1592). DBE

Selden, John (1584-1654) Nimetanud: Blomberg. Inglise jurist, orientalist ja antikvaar. Töötas Londonis juristina ja valiti 1623. aastal parlamenti. Kirjutas mitmeid õiguslaseid ja poliitilisi teoseid. Ajaloolastest töödest väärivad märkimist *De diis Syriis* (1617) ja *History of Tithes* (1618). EB

Seneca, Lucius Annaeus noorem (4-65) Nimetanud: Kelch. Rooma riigimees, filosoof ja kirjanik. Riigiametnik, pagendati Caligula ajal Korsikale. Sai Nero kasvatajaks, kuid sattus pärast 59. aastat taas ebasoosingusse. Lõpuks surmas end Nero käsul. Tema paljudest teostest mainis Kelch ära *De Ira*.

Sevilla Isidor (u 560-636) Nimetanud: Brandis ja Lode-Werner. Üks kuulsamaid varakeskaegseid autoreid. Sevilla piiskop. Kirjutas suure hulga töid keele, religiooni ja ajaloo alal (*Chronicon, De origine Gothorum*). LMA

Sleidanus, Johannes (u 1506-1556) Nimetanud: Menius, Lode-Werner Saksa humanist. Õppis Lüttichis, Kölnis, Pariisis ja Orléans'is ning töötas seejärel Pariisis Guillaume ja Jean de Bellay sekretärina. 1544. aastal siirdus Strasbourgi ja hakkas Smalkaldeni liidu ajaloolaseks. Tema kaks olulisemat ajaloolist tööd olid *De statu religionis et reipublicae Carolo V. Caesare commentarii* (1555) ja *De quattuor summis imperiis* (1556). DBE

Snorri Sturluson (1179-1241) Nimetanud: Hiärn. Islandi riigimees ja kirjanik. Sai hea hariduse ja oli Allthingi õiguserääkija. Juhtis ühte Islandi mõjukamat pere ja sattus seetõttu mitmete konfliktide keskele. Pooldas Islandi eraldamist Norrast. Koostas Islandi ajaloo teose *Heimskringla*. LMA

Solinus, Gaius Julius (3. saj) Nimetanud: Menius, Einhorn. Rooma kirjanik. Päritolu on tundmatu, temalt on vaid säilinud käsiraamat *Collectanea rerum memorabilium*. AL

Sorbachius, Theodorus Nimetanud: Kelch. Kirjutas sissejuhatuse Timann Brakeli teosele.

Spangenberg, Cyriacus (1528-1604) Nimetanud: Menius. Saksa teoloog. Õppis Wittenbergis teoloogiat. Pidas mitmeid vaimulikke ameteid. Lisaks teoloogilistele trükistele ilmus tema sulest ka *Sächsische Chronica* (1585). DBE

Spanheim, Ezechiel (1629-1710) Nimetanud: Blomberg. Šveitsi päritolu teoloog ja diplomaat. Õppis Leidenis filoloogiat ja teoloogiat ning sai 1651. aastal Genfi ülikoolis retoorikaproffessoriks. 1652. aastal Genfi rae liikmeks. Alates 1656. aastast oli ta mitme Saksa valitseja teenistuses nii nõuniku kui diplomaadina. 1664. aastal koostas ta Itaalias oma kuulseima teose *Dissertationes de praesentia et usu numismatum antiquorum*. DBE

Specht, Nicolaus Nimetanud: Menius ja Kelch. Tallinna Niguliste kiriku jutlustaja. 1630. aastal ilmus *Oratione de Liuania*. Gadebusch

Spelman, Sir Henry (u 1564-1641) Nimetanud: Blomberg. Inglise antikvaar ja ajaloolane. Õppis Cambridge'is ja Lincoln's Innis. Oli mitmeid kordi parlamendi liige ja kuulus Antikvaaride Ühingusse (*Society of Antiquaries*). Tema olulisim töö oli kiriku ajaloo alalt *Concilia, Decreta, Leges, Constitutiones, in re Ecclesiarum orbis Britannici* (I köide 1639, II 1664). EB

Stella, Erasmus (enne 1460-1521) Nimetanud: Brandis, Menius, Hiärn, Blomberg. Saksa arst ja ajalookirjutaja. Õppis ja töötas Leipzigi ülikoolis. Sajandi lõpus käis Itaalias ja oli 1501 kuni 1507. aastani ordukõrgmeisteri Saksi Friedrichi ihuarst. 1518. aastal valimis temalt *De antiquitatibus Borussiae*. DBE

Strabon (u 63 eKr – u 21 pKr) Nimetanud: Einhorn, Menius, Lode-Werner, Hiärn Kreeka ajaloolane ja geograaf. Tema *Historika Hupomnemata* ei ole säilinud.

Tegemist on 47 raamatust koosneva ajalooa, mis jätkab Polybiuse tööd ning algab seega 146 eKr ning jõuab välja vähemalt Julius Caesari surmani. Tema säilinud töö on *Geographika*, mis pidi eelpoolmainitud tööd täiendama. Töö koosneb 17 raamatust, milles ta kirjeldab Euroopat, Aasiat ja Põhja-Aafrikat. Ainuke sellelaadne töö, mis on säilinud. Kuigi kaasajal oli teos vähetuntud, muutus see Bütsantsi ajal standardteoseks. GLA

Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus) Nimekujud: *Svetonius* Nimetanud: Einhorn Rooma biograaf, sündis u aastal 70 ja suri pärast aastat 130, töötas lektorina ning hiljem mitmetes ametites keisri õukonnas. Tema teosteks peetakse tähtsamateks fragmentidena säilinud *Tähtsate meeste elulugusid* ja peaaegu täielikult säilinud *Caesarite elulugusid*. Tema teoseid hinnatakse nende objektiivsuse ja keisri arhiivi kasutamise (kasutas vähe ent siiski) poolest. GLA

Svaning, Hans (1503-1584) Nimetanud: Hiärn. Taani ajalookirjutaja. Õppis Wittenbergi ülikoolis ja õpetas Kopenhaageni ülikoolis retoorikat ning oli prints Frederiki koduõpetaja. 1553. aastast Taani kuninglik historiograaf. Svaningilt ilmus pärast tema surma 1658. aastal *Historia Christierni regis*. NFB

Zeiller, Martin (1589-1661) Nimetanud: Kelch. Austria päritolu ajaloolane, kirjanik ja geograaf. Õppis Wittenbergi ülikoolis ning töötas seejärel koduõpetaja ja sekretärina mitmetes aadleperedes, mistõttu reisis Euroopas palju ringi. 1630. aastast elas ta Ulmis ning oli tšensor ja kooliinspektor. Andis välja mitmeid reisikirju ning käsiraamatu *Fidus Achates oder der getreue Rayssfährt* (1651, 1680) ning koos Matthäus Merianiga *Topographiae Germaniae* (alates 1642. aastast). DBE

Tacitus, Publius Cornelius (u 55-120). Nimetanud: Menius, Einhorn, Lode-Werner, Hiärn, Kelch, Blomberg. Rooma ajaloolane ja retoorik. Töötas mitmes riigiametis. Lisaks mitmetele väiksematele teostele valmisid tal ka geograafilis-etnoloogiline uurimus *Germania* ning Rooma keisririigi ajaloost *Historia* ja *Annales*. AL

Tarafa, Francisco Nimetanud: Einhorn. Kirjutas *De origine, ac rebus gestis Regum Hispaniae libet, multarum rerum cognitione refertus*. Antwerpen, 1553

Tegel, Erik Jöranson (1563-1636) Nimetanud: Hiärn. Rootsi riigimees ja ajalookirjutaja. Pidas mitmeid riigiameteid Karl IX ja Gustav II Adolphi ajal. Kirjutas Gustav Vasa ja Erik XIV elulood. NE

Terentius (Publius Terentius Afer) (u 195 või 185 – 159 eKr) Nimetanud: Einhorn. Rooma luuletaja ja draamakirjanik. Rooma tuli ta Kartaagost orjana senaator Terentius Lucanuse majapidamisse. Viimane haris teda ja laskis Terentiuse siis vabaks. Hiljem oli tal palju mõjuvõimsaid sõpru ja patroone. Temalt on säilinud kuus näidendit, mida on hiljem kasutatud õpikutena, ilmselt tema väga puhta ladina keele tõttu. GLA

Terlon, Huges de (17. sajand) Nimetanud: Blomberg. Prantsuse saadik. Reisis 1655. aastal Rootsi kuningale pulmade puhul õnne soovima, kuid sealse suursaadiku surma järel määrati ta Prantsuse saadikuks Stockholmi. Viibis mitmete 17. sajandi keskel toimuvate rahuläbirääkimiste juures ning saadik Poolas ja elu lõpul Kopenhaagenilt. Kirjutas mälestused. BU

Tertullianus (Quintus Septimus Florens Tertullianus) (sündinud 155 ja 160 vahel – 240 pKr) Nimetanud: Blomberg. Rooma kristlik kirjanik. Õppis õigusteadust ja retoorikat, ilmselt töötas Roomas juristina. Olles paganate amoraalsusest tülgastunud, lasi ta end ristida ja siirdus tagasi Kartaagosse, kus ta oli sündinud ja asus seal uue usus kaitseks välja ning tõenäoliselt sai preestriks. Temalt on säilinud 31 teost, enamik neist on kirjutatud kristluse kaitseks. GLA

Theodoretus (393-466). Nimetanud: Einhorn. Kreeka ajaloolane, biograaf ja teoloog. Temast sai noores eas munk, 423. aastal sai ta Cyrruse piiskopiks. 449. jäi ta sellest kohast ilma, sest Ephesuse kirikukogu süüdistas teda ketserluses (oli Nestoriuse sõber). Kaks olulist tööd on *Kiriku ajalugu*, mis jätkab Eusebiuse tööd ja *Religiooni ajalugu*, mis koosneb kolmekümne askeedi elulugudest. GLA

Thou, Jacques-Auguste de (1553-1617) Nimetanud: Einhorn, Hiärn, Kelch. Prantsuse ajaloolane. Õppis Paiisis ja teistes Prantsusmaa ülikoolides. Ta reisis koos saadiku Paul de Foix'ga Itaalias ning sai 587. aastal parlamendi liikmeks. 1566. aastal nimetati ta riiginõunikuks (conseiller-d'état). Ta propageeris usurahu nii Nantes'i edikti kui ka Trenti kirikukogu ajal. Kirjutas *Historia sui temporis*. BU

Tolgsdorf, Erdman (1550-1620) Nimetanud: Kelch. Saksa katoliku preester, kes oskas läti keelt ja aitas Peter Caniziuse katekismuse läti keelde tõlkida.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Viksninš, Nicholas, Ph. D. The Early History of Latvian Books // *Lituanus* Volume 19, No.3 - Fall 1973: http://www.lituanus.org/1973/73_3_02.htm

Toursi Gregor (538 või 539 – 593 või 594) Nimetanud: Einhorn. Kaotas varakult oma isa. Otsustas vaimulikuks hakata. Õppis oma vanaonu Lyoni piiskopi juures, tegis siis palverännaku Toursi Püha Martini hauale. 573. aastast sai temast Toursi piiskop. Oli segatud frankide kodusõja sündmustesse. Kirjutas mitmeid väiksemaid teoloogilisi kirjutisi. Põhiteos oli *Decem libri historiarum (Historiae Francorum)*. LMA

Waissel, Matthias (1540-1602?) Nimetanud: Hiärn, Blomberg. Preisi päritolu muusik. Õppis Königsbergi ülikoolis. Õppis Saksamaal ja Itaalias lautomängu. Töötas kooliõpetajana ja pastorina. DBE

Varillas, Antoine (1624-1696) Nimetanud: Blomberg. Prantsuse ajaloolane. Oli Orleansi hertsogi historiograaf. Kuningliku raamatukogu hoidja Pierre Dupuy sõprus võimaldas tal tutvuda mitmete raamatukogu käsikirjadega. 1668. aastal pakuti talle võimalust kirjutada Hollandi ajalugu, millest ta loobus. Kirjutas Ketserluse ajaloo (*Histoire des hérésies*), *Histoire de France* (Pariis, 1683), ning teoseid Austria, Itaalia ja Hispaania ajaloost. BU

Watt, Joachim von (1484-1551) Nimekujud: V adianus Nimetanud: Einhorn. Saksa humanist. Õppis Viinis Konrad Celtise ja Johannes Cuspianuse käe all ning luges loenguid antiikkirjandusest. 1517. aastal lõpetas ta meditsiiniõpingud ja sai St. Galleni linnaarstiks. Pärast seda töötas ka raehärra, bürgermeistri ja diplomaadina. Tema ajaloolased tööd avaldati 19. sajandi lõpus kolmes käites. Paul Einhorn on kasutanud küll tema Solinuse väljaannet. DBE

Venator, Johann Caspar (17. saj) Nimetanud: Ceumern ja Kelch. Teoloogiadoktor, Saksa ordu preester, seminari õppejõud ja Mergentheimi pastor. Teos: *Relatio de ordine B. Mariae Teotonicorum* (Mergentheim, 1677; Nürnberg 1680). Gadebusch

Verelius, Olof (1618-1682) Nimetanud: Hiärn. Rootsi muinasteadlane ja filoloog. Õppis Tartu ja Uppsala ülikoolides. 1653-1679 oli ta Uppsalas akadeemia laekur ning 1662. aastast antikviteetide professor ja 1666. aastast Antikviteetide kolleegiumi liige. Andis välja Islandi saagasid ning oli üks esimesi, kes uuris Rootsi arheoloogiat. NE

Vergilius, Publius V. Maro (70-19 eKr) Nimetanud: Blomberg. Rooma luuletaja. sai hea hariduse ja elas suurema osa oma elust tagasihoidlikult Napolis. Mitmed luuleteosed, nende hulgas *Aeneis*, mis räägib Aenease saatusest pärast rooja sõda. AL

Willich, Jodokus (1501-1552) Nimekujud: Willichius Nimetanud: Brandis ja Menius. Saksa klassikaline filoloog ja arst. Õppis Frankfurt/Oderi ülikoolis ja õpetas seejärel ladina ja kreeka keelt. Hiljem õppis meditsiini ja sai Brandenburgi kuurvürsti Joachim II käest vastasutatud meditsiiniprofessori koha ja oli tema laste ihuarst. Andis välja palju antiikautorite teoseid ja tõlkis Hippokratese kirjutusi ladina keelde. Hiljem andis välja mitmeid meditsiini ja kunstialaseid teoseid. DBE, LR

Winckelmann, Johann Justus* (1620-1699) Nimetanud: Blomberg. Saksa luuletaja ja kroonikakirjutaja. Õppis Marburgis, reisis ringi ning astus Hessen-Darmstadt maakrahvi teenistusse. Kirjutas seal kohalikku kroonikat, millest 1697. aastal ilmus viis köidet. 1653. aastal sai Oldenburgi krahvi historiograaf. Elu lõpuaastad veetis Bremenis. DBE

Virgil, Polydore (u 1470-1555) Nimetanud: Einhorn. Itaalia päritolu Inglise ajaloolane. Tuli 1501. aastal Inglismaale paavsti maksukogujana. 1510. aastast 1515. aastani pidas ta Inglismaal mitmeid vaimulikke ameteid. 1538. aastal läks ta tagasi Itaaliasse. Kolmekümne aasta töö tulemusena valmis tema *Historia Anglica* (1534). EB

Vives, Juan Luis (1492-1540) Nimetanud: Einhorn. Hispaania humanist. Õppis Pariisis ja oli seejärel õppejõud Leuvenis ning Oxfordis. 1527. aastal läks ta Hollandisse, et end täielikult kirjutamisele pühendada. Ta on kirjutanud mitmeid hariduse ja psühholoogia alaseid teoseid. EB

Wolfius, Johannes (16. sajand)* Nimetanud: Menius.

Vossius, Gerhard Johann (1577-1649) Nimetanud: Menius. Õppis Leideni ülikoolis ja huvitus filoloogiast ja ajaloolisest teoloogiast. 1600. aastal sai temast Dordrecht kooli rektor. 1614-1619 oli Leideni ülikooli juures teoloogiakolledži rektor. Elu lõpupoole oli õppejõud ka Oxfordis ja Amsterdami Athenaeumis. Olulisemad ajalooalased tööd olid *Historia Pelagiana sive Historiae de controversias gvas Pelagius ejusque reliquiae moverunt* (1618) ja *De Historicis Graecis Libri III* (1624).

Örnhjäl, Clas (Claudius Arrhenius-Örnhjäl 1627-1695) Nimetanud: Kelch. Rootsi kirikuajaloolane. Õppis Uppsalas ja viibis 1664-1667 välismaal ning 1668-1687 Uppsala ülikooli ajalooprofessor. 1669. aastast Antikviteetide kolleegiumi assessor, 1679. riigihistoriograaf, 1687 Uppsala ülikooli raamatukoguhoidja ja 1689

tsensor. Olulisemad eluajal ilmunud tööd olid *Historia sveonorum gothorumque ecclesiastica* (1689) ja *Vita illustrissimi herois Ponti De la Gardie* (1690). NFB